

Науковий пошук молодих дослідників

**Збірник наукових
праць студентів**

№ 5

2013

**Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Державний заклад
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»
Науково-дослідний центр проблем соціальної педагогіки
та соціальної роботи Національна Академія педагогічних
наук України та Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка**

СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО

НАУКОВИЙ ПОШУК МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ

Соціально-педагогічні науки

Збірник наукових праць студентів

№ 5, 2013

Частина II

**Луганськ
ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»
2013**

У збірнику представлено матеріали наукових досліджень студентів зі спеціальності “Соціальна педагогіка”.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 8 від 29 березня 2013 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор:	проф. Харченко С. Я.
Члени редколегії:	доц. Белецька І. В., доц. Караман О. Л., доц. Кальченко Л. В., доц. Ковальчук І. А., доц. Краснова Н. П., доц. Харченко Л. Г.

Оригінал-макет:	Юрків Я. І.
Відповідальний за випуск:	доц. Караман О. Л., доц. Юрків Я. І.

Видавництво Державного закладу
“Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Тел./факс: (0642) 58-03-20.
e-mail: alma-mater@list.ru

ЗМІСТ

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З РІЗНИМИ ТИПАМИ СІМЕЙ

1.	Блонська О. Ю. Соціально-педагогічна робота з неблагополучними сім'ями.....	5
2.	Зарайська Т. С. Причини виникнення конфліктів в молодій сім'ї та методи їх подолання.....	12
3.	Кобрікова О. С. Особливості соціально-педагогічної роботи з неповними сім'ями.....	18
4.	Коваленко Я. М. Соціально-педагогічний супровід юного материнства.....	25
5.	Михайловська А. П. Соціально-педагогічні методи попередження насильства над дитиною в сім'ї.....	30
6.	Пригода Т. М. Соціально-педагогічна робота з багатодітними сім'ями.....	35
7.	Сухорукова Т. М. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї.....	40
8.	Терентьєва О. А. Соціально-педагогічний супровід прийомної сім'ї.....	48
9.	Ткаченко Ю. М. Технології діяльності соціального педагога у роботі з багатодітними сім'ями.....	54

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ГЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ

10.	Мірошниченко І. М. «Чоловіки-аліментщики»: роль аліментарного зобов'язання у формуванні радянського гендерного порядку в 1930-ті рр. (на прикладі донецького регіону).....	61
11.	Сергієнко Є.В. Сенси життя у суспільстві, що трансформується (гендерний аспект проблеми).....	74

ПРОБЛЕМА ВАЖКОВИХОВУВАНOSTI В СОЦІАЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

12.	Силкіна С. А. Соціально-педагогічний супровід важковиховуваних підлітків в умовах сільській школі.....	83
14.	Смик А. С. Особливості розвитку та виховання старших школярів.....	89
13.	Солодка М. В. Соціально-педагогічна робота з дітьми «групи ризику».....	96
15.	Стусова В. Ю. Вплив сімейного неблагополуччя на появу «дітей вулиці».....	103
16.	Ткаченко О. С. Соціально-педагогічна профілактика важковиховуваних підлітків.....	108

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

17.	Иванова Е. Н. Зарубежний опыт инклюзивного образования людей с ограниченными возможностями.....	114
18.	Скорік Х. Є. Особливості інклюзивної освіти та виховання в Україні.....	121
19.	Соломка Н. В. Соціально-педагогічні засади роботи з батьками дітей з особливими потребами.....	127

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

20.	Данилівська Н. А. Соціалізація молодого покоління у сфері дозвілля.....	133
21.	Долотінова Х. П. Шляхи організації змістовного дозвілля підлітків за місцем проживання.....	137
22.	Козлова О. І. Специфіка соціально-педагогічної роботи в клубах і дозвіллевих центрів.....	144
23.	Супруненко К. М. Історико-культурні аспекти еволюції сімейного дозвілля.....	149
	Відомості про авторів.....	154

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З РІЗНИМИ ТИПАМИ СІМЕЙ

УДК 37.013.42:316.361.1

О. Ю. Блонська

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З НЕБЛАГОПОЛУЧНИМИ СІМ'ЯМИ

На сьогоднішній день в Україні проблема неблагополучних сімей являється дуже актуальною. Це пояснюється тим, що сім'я є першоосновою у розвитку та соціальному становленні особистості. Протягом усього життєвого шляху особистості сім'я є тим найближчим мікросоціальним оточенням, яке опосередковує і визначає своєрідність її життєдіяльності, тому сім'я виступає провідним мікрофактором соціалізації особистості. Основні соціалізуючі функції сім'ї, передусім, полягають у забезпеченні фізичного та емоційного розвитку індивіда; формуванні статевої ідентифікації дитини; її розумовому розвитку та розвитку здібностей і потенційних можливостей; забезпеченні дитині почуття захищеності; формуванні ціннісних орієнтацій особистості; оволодінні дитиною основними соціальними нормами. І саме від того як сумлінно сім'я буде виконувати ці функції залежить майбутнє дитини.

Та нажаль сучасну сім'ю поставлено в досить жорсткі умови виживання. Різке погіршення матеріального становища сім'ї, нестабільність соціально-економічної сфери є причинами зростання кількості неблагополучних родин в українському соціумі. Соціальні трансформації останнього десятиліття призвели до збідніння переважної частини сімей, збільшення робочої і побутової зайнятості дорослих членів сім'ї. Зростання безробіття об'єктивно обмежує матеріальні можливості сім'ї. Наслідком усього цього є падіння рівня життя сімей, тривожна атмосфера в домі, зростання конфліктності у взаємовідносинах, жорстокість стосовно дітей [7].

Тому метою нашої статті є – дослідження основних напрямків соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями.

Теоретико-методологічні аспекти дослідження сім'ї, батьківства та проблеми виховання дітей висвітлені в публікаціях таких зарубіжних науковців, як С. Гудман, Дж. Келлі, П. Ласлет, Д. Морган. Загальні проблеми та тенденції розвитку сімейної політики загалом у своїх роботах розглядали: Е. Лібанова, О. Палій, Н. Руденко, В. Скуратівський тощо. Сім'ю як виховний інститут розглядають: О. Денисюк, О. Докукіна, А. Заслуженюк, О. Кабанець, В. Постовий, М. Стельмахович, П. Щербань; як соціальний інститут із правами і обов'язками перед державою: Г. Лактіонова, Т. Семигіна, Т. Шеляг; як соціальну систему – Т. Алексеєнко, Г. Бевз, Д. Видра, Г. Радчук, В. Сатір;

як головний чинник соціалізації дітей О. Безпалько, Р. Вайнола, А. Капська, Т. Кравченко, І. Трубавіна тощо. Різні типи сімей досліджують Т. Алексеєнко, І. Братусь, З. Зайцева, І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, Н. Комарова, Г. Лактіонова, І. П'єша, Н. Сейко, І. Трубавіна, С. Хлебик, та інші. Вивченню передумов виникнення сімейного неблагополуччя, пошукам засобів його подолання і забезпечення ефективного сімейного виховання, присвятили свої дослідження О. Безпалько, І. Зверева, І. Трубавіна, С. Харченко, В. Шахрай та ін.

«Неблагополучна – це сім'я, яка в силу об'єктивних або суб'єктивних причин втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній складаються несприятливі умови для виховання дитини» [6, с. 187]. До неблагополучних належать сім'ї, де батьки – алкоголіки, наркомани, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт із морально-правовими нормами суспільства, припускаються різних видів правопорушень; сім'ї зі стійкими конфліктами між батьками, батьками і дітьми, зовні благополучні сім'ї, які систематично припускаються серйозних помилок, прорахунків у сімейному вихованні через низьку педагогічну культуру та неосвіченість.

Л. Алексєєва розрізняє наступні види неблагополучних родин:

- 1) педагогічно некомпетентна;
- 2) конфліктна;
- 3) аморальна;
- 4) асоціальна.

1. *Педагогічно некомпетентна сім'я.* В такій сім'ї спостерігається брак педагогічних знань і навичок у батьків, що виявляється в неконструктивному стилі виховання (або надмірно авторитарному, або потуранні, або непередбачуваному – «сім п'ятниць на тижні»). Батьки користуються практично тими самими неефективними методами виховання своїх дітей, якими користувалися їх батьки. Використовувати інші методи виховання батьки або не вміють, або не хочуть. У результаті страждають обидві сторони. Авторитарний стиль виховання, спроби замінити переконання наказом, неповага до особистості дитини, а тим більше рукоприкладство ведуть до конфліктів між батьками і їх дорослими дітьми. Очевидно, що стиль виховання, заснований на погрозах і покараннях, навряд чи сприятиме розвитку здорової і гармонійної особистості. Стиль потурання – це взагалі відсутність інтересу до життя дитини, виховання за принципом «куди крива виведе». Гіперопіка також не сприяє розвитку здорової особистості. Прояв надмірного жалю до дитини, бажання все зробити за неї, захистити від труднощів призводить до появи у дитини егоїзму, неадекватної завищеної самооцінки і рівня вимог. Але найгірший непередбачуваний стиль (не знаєш, чого чекати: «чи то батога, чи то пряника»). У такій сім'ї також часто відсутня єдність вимог батька і матері [8, с. 685 – 686].

2. *Конфліктна сім'я.* У даній сім'ї, як правило, панує атмосфера грубості і несправедливості, а іноді і атмосфера жорстокості і насильства.

Діти живуть в оточенні, де прихований страх, напруженість і тривога присутні завжди, але відсутня стабільна безпека. Повернутися додому зі школи – вже стресова ситуація, оскільки діти ніколи не знають, чого чекати далі. Грубість, крики, сварки, нерідко бійки, а іноді злочинні дії в запалі емоцій, це те, з чим доводиться стикатися дитині. Часто в такій сім'ї дитина слугує засобом вирішення подружніх конфліктів [8, с. 686].

3. *Аморальна сім'я*. Це сім'я з хворою етичною атмосферою. Там дитині прищеплюються соціально небажані потреби й інтереси, вона долучається до аморального способу життя. Ради задоволень, задоволення власних егоїстичних інтересів тут зневажаються моральні норми, загальнолюдські цінності. Дитина перестає розуміти, «що таке добро і що таке зло», вона створює свою мораль, в основі якої лежить задоволення і матеріальна вигода. Тут же вона навчається й способам отримання задоволення: алкоголь, розпусні дії, проституція, дармоїдство – все це стає нормою. У таких дітей абсолютно відсутнє почуття сорому, адже для досягнення своїх цілей – всі засоби добрі, тобто діє принцип мету виправдовують засоби [8, с. 686].

4. *Асоціальна сім'я*. Це сім'я, де у батьків є злочинні схильності. Тому рано чи пізно дитина виявляється втягнутою в систему злочинних маніпуляцій з їхнього боку (оскільки копіює їх стереотипи поведінки, а в деяких випадках і мислення). Спочатку дитина вчиться надавати дрібні послуги (наприклад, проникнути у квартиру через вікно, а потім відчинити двері дорослим злодіям, постояти збоку, спостерігаючи за поведінкою оточуючих, подати сигнал у разі небезпеки тощо). Потім дитині пропонується самій порушити закон під наглядом батьків. У разі непокори її чекають образи і погрози вигнати з дому. Долучаючи дітей до здійснення злочинів, батьки обмежують їх можливості в отриманні нормальної освіти, стають каталізаторами порушень стосунків дитини з однолітками, внаслідок чого дитина опиняється у групі із злочинною спрямованістю. Майбутнє такої дитини наперед запрограмоване: нічого доброго в цьому житті їй не чекає [8, с. 687].

Розглянувши основні типи неблагополучних сімей можна зробити висновок що, до педагогічно некомпетентних сімей належать сім'ї в яких не вистачає педагогічних знань та навичок для нормального функціонування сім'ї та розвитку дітей. Такі сім'ї характеризуються неконструктивними стилями виховання. Конфліктна сім'я характеризується напруженою атмосферою в якій мають місце грубість та насильство. Аморальна сім'я – це сім'я в якій батьки ведуть аморальний спосіб життя, тобто палять, вживають алкоголь чи наркотики та мають безпосередній вплив на дітей. Асоціальна сім'я – це сім'я, де батьки мають злочинні схильності і рано чи пізно втягують дітей в злочинний світ.

В. Шахрай неблагополучні сім'ї поділяє на три групи:

- превентивні – сім'ї, в яких проблеми мають незначний прояв і знаходяться на початковій стадії неблагополуччя;

- сім'ї, в яких соціальні та інші протиріччя загострюють взаємостосунки членів сім'ї один з одним і оточенням до критичного рівня;

- сім'ї, які втратили будь-яку життєву перспективу, інертно уставлені до своєї долі і долі своїх власних дітей [5, с. 281].

Аналіз наукової літератури дозволяє виділити види соціально-педагогічної роботи стосовно неблагополучних сімей: соціальне обслуговування, соціальна профілактика, соціальна реабілітація та соціальний супровід. Розглянемо специфіку цих видів роботи.

Соціальне обслуговування – вид діяльності, який спрямований на задоволення потреб і розв'язання поточних проблем, протиріч сім'ї, що виникають у процесі її життєдіяльності через надання різноманітної допомоги неблагополучним сім'ям та її членам. Допомога означає надання сім'ям послуг у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, спеціального медичного обслуговування, оздоровлення, відпочинку, доборі роботи і працевлаштуванні, професійної підготовки, перепідготовки, освіти і професійної орієнтації; фізкультурно-оздоровчих послуг. Обслуговування неблагополучної сім'ї реалізується через: організацію змістовного дозвілля, відпочинку, оздоровлення сім'ї, сімейну просвіту, навчання сімейному бізнесу, розробку планів розвитку сім'ї для удосконалення внутрішньо-сімейних стосунків, життєдіяльності і розвитку сім'ї і кожного її члена, консультування сім'ї, корекція сімейних стосунків. Обслуговування ґрунтується на цілісності і збалансованості державних, громадських та приватних соціальних програм [3, с. 105], на координації функцій фахівців, суб'єктів соціально-педагогічної роботи.

Соціальна реабілітація – це комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом і сім'єю суспільних зв'язків та відносин унаслідок погіршення стану здоров'я, стійких розладів функцій організму (інвалідність); зміни статусу (особи похилого віку, безробітні, біженці); умов життя (смерть члена сім'ї, втрата житла тощо). Метою цих заходів є повернення сім'ї до виконання її функцій, формування в особистості позитивного ставлення до життя, праці, навчання [4, с. 64]. Реабілітація спрямована на конкретну особистість чи сім'ю, але у певному соціумі, що зумовлює вибір заходів для відновлення їх можливостей і потенціалу на основі врахування зв'язків з мікросередовищем, його особливостей. Соціально-педагогічна реабілітація сім'ї повинна бути спрямованою на відновлення соціального і виховного потенціалу сім'ї, захист її прав у кризових ситуаціях, що дозволить їй повернутися до функціональної спроможності у суспільстві, знайти мету життєдіяльності і місце у мікро- і макросередовищі, самостійно розв'язувати проблеми. Реабілітація здійснюється як фахівцями, так і самою особистістю у спільній діяльності, яка передбачає комплекс заходів, їх неперервність, інтенсивність, підпорядкованість меті, індивідуальність відбору, наступність, комплексність заходів,

співпраця з клієнтом та його оточенням, здійснення заходів на початку виникнення проблеми, профілактика рецидивів. Реабілітація передбачає надання допомоги особистості чи сім'ї, поки вони не відновили свої функції, життєдіяльність. Ця допомога залежить від потреб клієнта, характеру його проблем. Відновлення організму і потенціалу людини у реабілітації передбачає наявність орієнтирів для виявлення меж і ступеня допомоги. Таким орієнтиром є якість життя – ступінь сприйняття окремою особою чи групою людей факту задоволення своїх потреб, наявність можливостей для досягнення щастя і самореалізації. Сюди належать умови життя людини, домашні обставини, задоволеність працею чи навчанням, оточення, соціальні та політичні умови [4, с. 66]. Вимірюється якість життя через оцінку таких показників, як: 1) фізичний стан і функції; 2) психологічна сфера (пізнавальна діяльність, емоційна сфера, самооцінка); 3) рівень незалежності; 4) соціальні стосунки; 5) оточуюче середовище. Тому соціально-педагогічна реабілітація повинна здійснюватися у залежності від проблем сім'ї та особистості у комплексі з медичною, психологічною, соціальною, які з різних боків розв'язують проблеми дитини чи сім'ї. Реабілітація здійснюється на базі спеціалізованих служб, які в змозі виконати захисну, відновлюючу, компенсаторну та профілактичну функцію (профілактика здійснюється вторинна, з метою попередження рецидивів стресових факторів і кризових ситуацій) через створення умов у суспільстві, мікросередовищі, вдома для реабілітації особистості та сім'ї. У суспільстві це: соціально-реабілітаційні і кризові центри, соціально-реабілітаційні програми, підготовлені фахівцями, у мікросередовищі – організація спілкування і різноманітної діяльності, незважаючи на існуючі для цього обмеження навчання самообслуговуванню та самопомозі, формування чи відновлення соціального досвіду, у сім'ї – укріплення родинних зв'язків, подолання відчуженості дитини від сім'ї, корекція розвитку та стосунків, пошук і розміщення дитини у прийомну сім'ю.

Соціальний супровід – робота, спрямована на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу [4, с. 105]. Соціальна опіка – це представлення інтересів особистості фахівцем в органах державної влади, місцевого самоврядування тощо з метою захисту прав людини; допомога – це соціальні послуги, а патронаж – соціальні послуги переважно вдома, дітям, які знаходяться під державною опікою. Тому, соціальний супровід неблагополучних сімей – це вид соціально-педагогічної роботи, який передбачає здійснення системи комплексних заходів соціальними службами щодо тривалої допомоги сім'ям та їх членам з метою збереження сім'ї, відновлення родинних стосунків, захисту і реалізації прав членів сім'ї у родині і прав сім'ї у суспільстві через створення умов для цього у суспільстві та сім'ї. Соціальний супровід здійснюється щодо неблагополучних сімей після реабілітаційних заходів з членами сім'ї для

попередження рецидивів неблагополуччя; надання можливостей сім'ї для подолання причин і наслідків неблагополуччя, навчання самостійному розв'язанню проблем. Соціально-педагогічний супровід – це довготривала, різноманітна допомога різним типам неблагополучних сімей, яка спрямована на створення умов для ліквідації причин неблагополуччя (чи їх можливої компенсації), формування здатності сім'ї самій розв'язувати її проблеми, долати труднощі, виконувати функції, реалізовувати свій соціальний і виховний потенціал, права в суспільстві; корекцію і покращення внутрішньо-сімейних стосунків, стосунків сім'ї із мікро- і макросередовищем.

Соціальна профілактика – це вид соціально-педагогічної роботи, спрямований на локалізацію, обмеження, виявлення, попередження і запобігання соціальних відхилень, негативних явищ, впливів та їх наслідків на життя і здоров'я людей, усунення причин і умов виникнення асоціальної поведінки [4, с. 105], а соціально-педагогічна профілактика негативних явищ і насильства в сім'ї – це система заходів, спрямованих на створення умов для попередження утиску прав сім'ї та її членів, негативних явищ і впливів, виявлення і подолання цих явищ, утиску прав, їх наслідків. Здійснюється в таких напрямках: підготовка молоді до сімейного життя, роз'яснення прав сім'ї та її членів у суспільстві, самим сім'ям, формування відповідального та усвідомленого батьківства, попередження сімейних конфліктів, виявлення потенційно неблагополучних сімей, попередження розлучень, дисгармоній, стресів, помилок у сімейному вихованні, пропагування сімейного способу життя, здорового способу життя.

I. Трубавіна розрізняє конкретні *етапи здійснення соціально-педагогічного супроводу неблагополучної сім'ї*:

1. Виявлення неблагополучної сім'ї для подолання кризової ситуації. Якщо сім'я порушила морально-правові норми суспільства й перебуває на обліку міліції, то шансом для збереження батьківських прав є взаємодія з соціальним педагогом; у разі зняття сімейної кризи, її наслідки, причин сім'ї знову починає жити своїм життям, але під наглядом соціального педагога і міліції.

2. Знайомство з сім'єю, збір інформації про неї, визначення її проблем, формування позитивної мотивації до участі в роботі з соціальним педагогом.

3. Подолання опору з боку окремих членів сім'ї через опосередкований вплив інших членів сім'ї, розв'язання необхідності такої роботи, завершення до позитивних чинників у сімейних стосунках, інформування про наслідки бездіяльності, показ перспектив роботи.

4. Отримання згоди сім'ї на соціально-педагогічну роботу, укладання контракту про обов'язки сторін у процесі діяльності.

5. Подолання наслідків неблагополуччя, стабілізація й корекція стосунків, усунення причин із неблагополуччя, розв'язання проблем сім'ї.

6. Профілактика рецидивів неблагополуччя, спрямування сім'ї на самовизначення й самостійне розв'язання проблем, перевірка результатів роботи через опосередкований чи безпосередній нагляд.

7. Вихід із сім'ї соціального педагога; закінчення дії контракту; аналіз отриманих результатів; розробка рекомендацій щодо подальшого самостійного життя родини [3, с. 12].

Таким чином, жорстокі умови виживання сімей, які виникли через такі фактори, як різке погіршення матеріального становища сім'ї, нестабільність соціально економічної сфери стали причинами збільшення кількості неблагополучних сімей. В залежності від того на якій стадії неблагополуччя знаходиться сім'я використовуються різні види соціально-педагогічної роботи. Якщо сім'я знаходиться на початковій стадії неблагополуччя, тобто вона ще не являється неблагополучною сім'єю використовують соціальну профілактику та соціальне обслуговування, а якщо сім'я уже втратила будь-яку життєву перспективу та байдужо ставиться до майбутнього, використовують такі види соціально-педагогічної роботи, як соціальну реабілітацію та соціальний супровід.

Список використаної літератури

1. **Целуйко В. М.** Понятие и типы неблагополучных семей. Психология неблагополучной семьи: Книга для педагогов и родителей / В. М. Целуйко. – М. : Изд-во «ВЛАДОС-ПРЕСС», 2003. – С. 82.
2. **Соціальна педагогіка:** мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
3. **Соціально-педагогічна** робота з неблагополучною сім'єю: навч. посіб. / І. М. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2003. – 132 с.
4. **Соціальна** робота в Україні: навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін. – К. : ДЦССМ, 2004. – 256 с.
5. **Шахрай В. М.** Технології соціальної роботи: навч. посіб. / В. М. Шахрай. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.
6. **Словник-довідник** для соціальних працівників та соціальних педагогів / За заг. ред. Капської А. Й., Пінчук І. М., Толстоухової С. В. – К. : Логос, 2000. – 260 с.
7. **Балакірева М. О.** Про становище сімей в Україні: доповідь за підсумками. Навч. посіб. / М. О. Балакірева. – К. : Знання-Прес, 2000. – 211 с.
8. **Мацуляк Л. А.** Неблагополучні сім'ї як чинник негативної соціалізації у суспільстві неповнолітніх / Л. А. Мацуляк // Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. – К., 2010. – Вип. 8. – С. 685 – 687.

Блонська О. Ю. Соціально-педагогічна робота з неблагополучними сім'ями

У статті аналізується проблема неблагополучних сімей, розглядаються типи неблагополучних сімей, розкривається сутність

видів соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями такі як: соціальне обслуговування, соціальна реабілітація, соціальний супровід, соціальна профілактика, а також проаналізовані основні етапи здійснення соціально-педагогічної роботи.

Ключові слова: неблагополучна сім'я, соціальне обслуговування, соціальна реабілітація, соціальний супровід, соціальна профілактика.

Блонская О. Ю. Социально-педагогическая работа с неблагополучными семьями

В статье анализируется проблема неблагополучных семей, рассматриваются типы неблагополучных семей, раскрывается сущность видов социальной работы с неблагополучными семьями, такие как социальное обслуживание, социальная реабилитация, социальное сопровождение, социальная профилактика, а также проанализированы основные этапы осуществления социальной работы.

Ключевые слова: неблагополучная семья, социальное обслуживание, социальная реабилитация, социальное сопровождение, социальная профилактика.

Blonskaya O. Yu. Socio-pedagogical work with troubled families

The paper analyzes the problem of dysfunctional families, are considered types of dysfunctional families, the essence of social work with vulnerable families, such as social services, social rehabilitation, social support, social prevention, as well as analysis of the main stages of the social work.

Key words: troubled family, social services, social rehabilitation, social support, social prevention.

УДК [316.36:316.48]-053.6

Т. С. Зарайська

**ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТІВ
В МОЛОДІЙ СІМ'Ї ТА МЕТОДИ ЇХ ПОДОЛАННЯ**

Сім'я – первинна соціальна група, що детермінується загальнолюдським розвитком: вона відображає найменші зміни соціуму. У свою чергу, сімейні стосунки – це складова суспільних взаємозв'язків, важливий компонент людської культури. Відтак сім'я – мала соціальна група, яка має фундаментальне значення як для цілого суспільства, так і для окремої особистості.

Неабияку роль у розвитку сучасного українського соціуму відіграє молода сім'я, адже саме на цей період життєдіяльності родини припадає народження дітей, процес первинної соціалізації особистості,

задоволення її фізіологічних та духовних потреб, реалізація значущих індивідуальних якостей. Одним словом, стан молоді сім'ї визначає рівень розвитку майбутнього українського суспільства.

Молодою можна вважати тільки ту сім'ю, котра створена в результаті укладення першого шлюбу. Однак саме поняття «шлюб» за сучасних умов потребує додаткового пояснення з огляду на поширення так званих альтернативних сімейних форм, зокрема «щивільного», «пробного», «консенсуального» шлюбів. Як зазначають С. Мінухін та Ч. Фішман, початком існування сім'ї заведено вважати той момент, коли двоє дорослих, чоловік і жінка, поєднуються, щоб створити родину [5].

Однак прогресивна динаміка сучасної молоді родини пов'язана з численними об'єктивними й суб'єктивними труднощами, зумовленими соціальними, психологічними та педагогічними чинниками. До них ми відносимо: зміну соціальних стереотипів, раціоналізацію суспільства, фемінізацію соціуму, диференціацію та спеціалізацію діяльності соціальних інститутів, підвищення освітнього рівня молоді, особливості індивідуальної психіки членів молодого подружжя, модифікації соціально-психологічного статусу сім'ї, перебудову репродуктивних настанов, матеріальне становище. Труднощі спричиняють появу конфліктів, які часто руйнують сприятливий психологічний клімат сім'ї, негативно позначаються на здоров'ї членів родини, а нерідко зумовлюють розлучення [6].

Численні наукові дослідження (З. Зайцева, Л. Коваль, Г. Бевз, І. Пеша та ін.) свідчать про актуальність потреби особистісного та соціально-педагогічного вивчення сім'ї та шлюбу, пошуку закономірностей функціонування сучасних молодих родин.

До проблем молоді сім'ї зверталися науковці: Т. Алексеєнко, Н. Рибаківа (формування педагогічної культури молодих батьків); З. Зайцева, В. Кравець (підготовка молоді до сімейного життя); І. Зверева, А. Капська, Г. Батищева (науково-педагогічні засади існування системи соціальних служб для молоді сім'ї); Н. Гордєєва, А. Бєседін, Н. Лавриченко, (девіації сімейно-шлюбних відносин), А. Дмитренко, А. Обозова, Ю. Олейник, (психологічні основи факторів подружньої сумісності).

Таким чином, молода сім'я як соціальний інститут, з яким пов'язуються подальші суспільні перетворення в країні, вимагає уважного вивчення та глибокого аналізу її основних проблем і потреб, розробки системи соціально-педагогічних умов її становлення й розвитку.

Однак, вирішення конфліктів у молодій сім'ї, наявність встановлених причин виникнення та методів подолання конфліктів у молодій сім'ї з цієї проблеми, не є достатньо висвітленою у науковій літературі, що й зумовило вибір теми нашої статті, *мета* якої встановити причини виникнення та методи подолання конфліктів у молодій сім'ї.

До одиниць виміру молодої сім'ї відносять: подружній стаж (В. Сисенко, Т. Алексеєнко); наявність/відсутність дітей (Л. Іванова, О. Антонов); віковий ценз дітей (Т. Алексеєнко); черговість шлюбу – перший (Н. Мдинарадзе); вік дружини (до 35 років) (Н. Мдинарадзе); зміну умов життєдіяльності (духовної, господарської, репродуктивної) особистостей, що складають подружжя (В. Постовий) [4].

Аналізуючи сім'ю як структурну одиницю соціальної системи, що змінюється в часі, виходимо із положення про те, що рушійною силою її розвитку є конфлікт, як прояв суперечностей, пов'язаних із подружньою адаптацією.

У конфліктології процес управління конфліктами розглядається як структурне явище, що охоплює такі компоненти: діагностику та прогнозування, попередження та профілактику, регулювання та оперативне розв'язання конфліктів. Таким чином, соціально-педагогічне управління сімейним конфліктом передбачає діагностику та прогнозування конфліктних ситуацій (усвідомлення причин, факторів, умов виникнення конфліктів, особистісних рис опонентів, стратегій їх конфліктної поведінки, мотивів конфліктної активності, особливостей самосвідомості; осмислення і врахування специфіки процесу розвитку сім'ї, її структури, соціального оточення тощо), профілактику і попередження виникнення конфліктів (завчасне вирішення спрогнозованих конфліктних ситуацій – превентивне їх залагодження, підготовка членів сім'ї до адекватного реагування на прояв конфліктних ситуацій), подолання конфліктів (зміна настанов, що ефективно впливає на поведінку опонентів і сприяє конструктивній взаємодії членів сім'ї та гармонізації їх стосунків) [3].

У сучасній соціально-педагогічній науці існують різноманітні погляди щодо природи сімейного конфлікту, однак більшість учених погоджуються з тим, що він є різновидом міжособистісного. Науковці розглядають цей вид як прояв адаптації, ціннісної орієнтації людей у процесі їх спільної діяльності. Його підґрунтям є протистояння членів сім'ї, зумовлене декількома факторами: емоційним забарвленням, прийнятими для самооцінки мотивуваннями, зумовленістю причин конфліктів круговою казуальністю (причинністю).

Оскільки процес подолання конфліктів тісно пов'язаний із діагностикою причин появи суперечностей, вважаємо за необхідне розглянути підходи до їх визначення. У психоаналітичній традиції причиною появи подружнього протистояння вважається внутрішньоособистісний конфлікт одного зі шлюбної пари, зумовлений невирішеними проблемами взаємодії з батьками в ранньому дитинстві (З. Фрейд, Е. Берн, К. Хорні, Б. Херсонський, С. Дворяк).

Як показує аналіз теоретичних джерел та практика, членам молодих подружніх пар нерідко бракує знань про специфіку життєдіяльності сім'ї, труднощі адаптаційного процесу, соціально-педагогічну зумовленість подружніх конфліктів, методи їх залагодження, умінь ведення

конструктивного діалогу тощо. Оптимальним методом, що сприяє набуттю необхідних умінь та знань для подолання конфліктних ситуацій в молодій сім'ї може бути тренінг [1]. Цінність тренінгу полягає у розумінні учасниками власних психологічних особливостей, що виявляються у спілкуванні, і виникненні у них мотивації до саморозвитку. Проведення тренінгу вимагає розробки структури, визначення мети та завдань, а також складення плану.

Базовими техніками тренінгу є міні-лекції, історії та розповіді, групові дискусії, мозковий штурм, ситуаційно-рольові, рольові, ділові ігри, малювання, тестування, захист проектів, читання посібника [2].

Отже, процес подолання конфліктної взаємодії сторін-учасників є досить складним соціально-педагогічним явищем, що передбачає врахування структурних елементів конфліктної ситуації, характеру стосунків конфлікуючих сторін, особливості динаміки конфлікту, його функціональності, закономірності інформаційного обміну сторін, динаміки когнітивних процесів у психіці опонентів, причин виникнення, зовнішніх і внутрішніх впливів тощо.

На основі дослідницької діяльності, яка здійснювалася на базі Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Луганського міського ЦСССДМ, дитячого дошкільного закладу № 68. Генеральну вибірку склали молоді сім'ї м. Луганська, м. Алчевськ, м. Брянка, м. Стаханова, м. Кіровська (Луганська область). Загальна кількість респондентів становила 150 молодих сімей (300 осіб), ми побачили, що ефективними формами організації роботи, спрямованої на подолання високої деструктивної конфліктності молоді сім'ї, є: батьківська вітальня для членів молодих подружніх пар, чиї діти відвідують дитячий дошкільний заклад, консультпункти при ЖЕУ за місцем проживання членів молодих подружніх пар, сімейна світлиця, школи молодих сімей у гуртожитках.

В ході дослідження ми відмітили, що ставлення до конфлікту як до явища подружнього співжиття, сучасні молоді сім'ї виявили стереотипне: 84% респонденти класифікують його як однозначно негативне. Опитані члени молодих сімей розкрили недостатній рівень знань про способи врегулювання сімейних конфліктів – понад 60% респондентів вважають, що конфлікти взагалі не піддаються врегулюванню, 25% можливим способом розв'язання складних проблем і протиріч вважають розлучення. 67% респондентів у конфлікті вирішують питання про те, хто є винуватцем, головною метою визнають власний «виграш». Найпоширенішими стратегіями поведінки в подружніх конфліктах, за результатами дослідження, є «суперництво» та «уникнення».

Більше 50% опитаних висловили упереджене ставлення до професійного медіаторства. Вони виявили глибоке переконання в тому, що сімейні проблеми не можуть бути предметом обговорення зі сторонньою людиною. Близько 30% респондентів засвідчили готовність

до співпраці у сфері розв'язання складних конфліктних ситуацій із психологами чи соціальними педагогами. Решта не змогла висловитися з цього питання, оскільки була не поінформована про діяльність соціальних служб у їхній місцевості.

За результатами проведених опитувань нами були встановлені типові причини виникнення конфліктів у молодих сім'ях:

- для шлюбів, тривалість яких не перевищувала одного року – боротьба за головування в шлюбі, різнотлумачення правил та норм життєдіяльності молодої сім'ї, розбіжності в трактуванні мети співжиття, небажання одного члена шлюбної пари позбавлятися батьківської опіки, невміння конструктивно вирішувати проблеми, безпідставні ревності одного із подружньої діади тощо;

- для молодих пар, тривалість шлюбу яких не переважає п'яти років – протиріччя, зумовлене вибором між професійним становленням та опануванням батьківських ролей, неготовність до виконання батьківських ролей, розбіжність поглядів членів молодого подружжя щодо системи засобів виховання, намагання «перетягти» сімейний сценарій батьківської родини у площину власної сім'ї, нерівномірний розподіл домашніх навантажень чоловіка та дружини, незадоволеність потреби у взаємній підтримці тощо;

- для сімей, подружній стаж яких сягає понад п'ять років – протиріччя між професійним становленням та виконанням подружніх ролей, розбіжності в поглядах щодо способу використання вільного часу, ставлення до участі членів прабатьківської сім'ї у вихованні дітей, надмірна професійна зайнятість одного із членів подружньої пари, планування кількості дітей у шлюбі, надмірне опікування дитини одним із подружжя, невміння одного із членів сім'ї раціонально витратити кошти, надмірна увага до власної персони, нехтування потребами інших тощо.

Узагальнюючи все вище сказане, встановивши причини виникнення конфліктів в молодій сім'ї можна зробити висновок, що подолання конфліктів є одним із конструктивних засобів врегулювання конфліктів, що передбачає спеціальну підготовку опонентів, а також наявність професійного медіатора; подолання конфліктів у молодій сім'ї – це соціально-педагогічна суб'єкт-суб'єктна взаємодія членів молодого подружжя (з можливим посередництвом соціального педагога), спрямована на узгодження позицій та вироблення стратегії конструктивної поведінки.

Список використаної літератури

1. Аверин А. Н. Психологический тренинг как метод формирования позитивной Я-концепции и профилактики внутриличностного конфликта / А. Н. Аверин // Конфликтология: междисциплинарные исследования. Статьи и сообщения на Международной научно-практической конференции «Конфликт и личность в изменяющемся мире» / Отв. ред. Н. И. Леонов,

С. Ф. Сироткин. – Ижевск, 2000. – С. 130 – 131. **2. Андреева Г. М.** Социальная психология: Учебник для высш. учеб. заведений / Г. М. Андреева. – М.: Наука, 1994. – 324 с. **3. Гришина Н. В.** Психология конфликта / Н. В. Гришина. – СПб.: Питер, 2005. – 464 с. **4. Мдинарадзе Н.** Некоторые вопросы молодой семьи в Грузинской ССР / Н. Мдинарадзе // Становление брачно-семейных отношений / Ред. М. Мацковский, Т. Гурко. – М.: Ин-т социологии АН СССР, 1989. – С. 119 – 121. **5. Минухин С., Фишман Ч.** Техники семейной терапии / С. Минухин, Ч. Фишман. – М.: Независимая фирма „Класс”, 1998. – 304 с. **6. Словник-довідник** для соціальних працівників та соціальних педагогів / За заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. – К.: Логос, 2000. – 260 с.

Зарайська Т. С. Причини виникнення конфліктів в молодій сім'ї та методи їх подолання

У даній статті описується зміст поняття «молода сім'я». Також мова йде про ефективні засоби діагностики, оптимальні методи, що сприяють набуттю необхідних умінь та знань для подолання конфліктів у сучасній українській молодій сім'ї. До того ж додаються результати проведених опитувань, за допомогою яких нами були встановлені типові причини виникнення конфліктів у молодих сім'ях.

Ключові слова: сім'я, молода сім'я, одиниці виміру молодої сім'ї, шлюб, тренінг, процес управління конфліктом.

Зарайская Т. С. Причины возникновения конфликтов в молодой семье и методы их преодоления

В данной статье описывается понятие «молодая семья». Также речь идет об эффективных средствах диагностики, оптимальных методах, способствующих приобретению необходимых умений и знаний для преодоления конфликтов в современной украинской молодой семье. К тому же добавляются результаты проведенных опросов, с помощью которых нами были установлены типичные причины возникновения конфликтов в молодых семьях.

Ключевые слова: семья, молодая семья, единицы измерения молодой семьи, брак, тренинг, процесс управления конфликтом.

Zaraiska T. S. Causes of conflict in a young family and how they overcome them

This article describes the concept of «a young family». Also talking about effective diagnostic tools, best practices, contributing the necessary skills and knowledge to overcome conflicts in modern Ukrainian young family. Also added to the results of the surveys in which we established the typical causes of conflict in young families.

Key words: family, a young family, a young family unit, marriage, training, the process of conflict management.

О. С. Кобрікова

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІЗ НЕПОВНОЮ СІМ'ЄЮ

Актуальність даної проблеми обумовлена тим, що в наш час неповних сімей з року в рік не стає менше. Тому дуже важливо вивчати подібні сім'ї, виявляти основні проблеми і труднощі, з якими стикаються самотні батьки, що виховують дітей.

В умовах сучасного світу сім'я як соціальний інститут є основною початковою ланкою формування та розвитку особистості, де людина отримує мінімальні соціальні знання, вміння, навички, необхідні їй для успішної соціалізації. Але, перш за все, мова йде про повну сім'ю. Одна з ознак нашого часу – поява великого числа дітей, що ростуть без батька. У сучасному суспільстві неповна материнська сім'я вже давно перестала вважатися феноменом, чимось відмінним від норми. Проте в даний час дуже гостро стоїть питання і проблема неповної материнської сім'ї: як виростити з дитини духовно багату і творчу, активну особистість, витрачаючи при цьому зусилля одного батька. Тому в даний час як ніколи важливо виявити проблеми неповної материнської сім'ї, продумати шляхи їх вирішення, визначити основні напрями та специфіку роботи з неповними сім'ями, для того щоб оптимізувати внутрісімейні відносини між матір'ю та дитиною і допомогти дітям з розглянутої категорії сімей успішно соціалізуватися в суспільстві.

Роботою над даною проблемою займалися як українські, так і зарубіжні вчені: І. Трубавіна, А. Капська, Н. Заверіко, Ю. Азаров, А. Волков, З. Матейчек, Е. Ейдемільер. Не раз піднімали цю проблему І. Дементьєва, М. Дружиніна, Б. Нусхаєва. Вчені у своїх працях розглядають різні підходи до проблем і особливостей неповних сімей. Але аспект роботи соціального педагога з такими сім'ями ще розкритий не повністю, що і дозволило нам сформулювати тему статті «Соціально-педагогічна діяльність із неповною сім'єю».

Мета статті – розкрити форми і методи роботи соціального педагога з неповною сім'єю.

Сім'я – заснована на шлюбі або кровній спорідненості мала група, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю та взаємодопомогою. Сім'я виступає як перший виховний інститут, зв'язок з яким людина відчуває упродовж усього свого життя. Проте останніми роками демографи, соціологи, психологи, педагоги і інші фахівці проявляють тривогу у зв'язку з глибокою системною кризою інституту сім'ї, який проявляється в деформації традиційних сімейних засад і сімейного виховання. Однією з найпоширеніших серед неблагополучних є неповна сім'я. Поняття

«неповні» стосується тих категорій сімей, в яких дитина (чи діти) неповнолітнього віку проживає з одним із батьків, що несе за неї повну відповідальність. Неповні сім'ї відносяться до проблемної категорії і класифікуються за різними ознаками: причинами, внаслідок яких вони утворились; статтю одного з батьків; структурою (кількістю дітей, наявністю чи відсутністю родичів, що спільно проживають з ними); наявністю і мірою участі другого з батьків у вихованні дитини (дітей); етапом життєвого циклу сім'ї (визначається як за віком одиноких батьків, так і за віком дітей); розподілом ролей [5, с. 46]. Діти в неповних сім'ях частенько стають учасниками і свідками подій психотравмуючого характеру. «Битва» батьків в дошлюбний і післяшлюбний період призводить до того, що у 37,7% дітей знижується успішність, у 19,6% страждає дисципліна, 17,4% вимагають особливої уваги, 8,7% втікають з будинку, у 6,5% виникають конфлікти з друзями. Ці труднощі стають причиною асоціальної поведінки неповнолітніх. За експертною оцінкою більше половини неповнолітніх правопорушників виховуються в неповній сім'ї, в їх числі 30-40% підлітків, що вживають алкоголь або наркотики, 53%, що займаються проституцією. Ці та інші негативні наслідки (відхилення в психічному і соматичному здоров'ї, зниження соціальної активності дитини (занижена самооцінка, почуття власної неповноцінності), роблять серйозний вплив на подальше особисте і громадське життя дитини.

Розвиток дітей у неповних материнських сім'ях також носить кризовий характер. Спостереження психологів свідчать, що відсутність інтенсивних контактів з батьком завдає непоправної шкоди дітям, в рівній мірі хлопчикам і дівчаткам. Ступінь вираження негативних наслідків приблизно однаковий. Однак диференціюється характер їх проявів залежно від статі дитини. Для хлопчиків батько – об'єкт самоідентифікації, чоловічий зразок поведінки. Відсутність такого прикладу для наслідування в материнській сім'ї призводять до спотворення статевої ідентичності хлопчика. Для дівчинки відсутність в сім'ї батька – чоловічого символу також загрожує серйозними наслідками, тому що в її свідомості не формується реалістичне уявлення про чоловічу частину суспільства. Інтерес дівчинки до протилежної статі деформується, особливо це помітно в перехідному віці, коли вона демонструє повне неприйняття чоловічого товариства (уникає контактів), або її поведінка набуває зайво сексуалізовані форми (відсутність відчуття міри) [3, с. 65].

Функції матері та батька, можливо, спочатку майже однакові, однак дедалі починають різнитися. Мати є для дитини джерелом задоволення її потреб, моделлю побудови знань про світ, концепцією уявлень про себе. Батько ж для дитини є джерелом безпеки, захисту, підтримки, регулятором контролю та поведінки. Мати формує емоційний фон психосоціального розвитку дитини, батько сприяє формуванню вольових

якостей дитини, робить його більш організованим, дисциплінованим та незалежним.

У зв'язку з відсутністю в неповній сім'ї чоловічого еталона ідентифікації, самотня мати намагається компенсувати синові цей недолік зміною своєї батьківської ролі. Однак ця зміна стратегії відносин із сином призводить до драматичних результатів: жінка не в змозі поєднувати материнську функцію любові, терпимості і доброти з батьківською, заснованою на чоловічій строгості, вимогливості і авторитарності. Мати одначка змушена приймати на себе функції, які в сім'ї зазвичай покладаються на батька чи діляться між ним і матір'ю. Окрім ухвалення самостійно всіх найважливіших рішень, вона змушена матеріально забезпечувати себе і дітей, заробляти на життя. Роль годувальника в сім'ї забирає у неї більшу частину часу, який повтрібно відводити для радощів і турбот материнства [2, с. 24].

Існування неповних сімей обумовлюється в основному наступними причинами.

1. Смертю чоловіка або жінки. За статистикою більше неповних материнських сімей, аніж батьківських. Останнім часом смертність чоловіків у працездатному віці продовжує зростати, а значить, збільшується і число неповних з цієї причини сімей. В результаті втрати батьків (смерть, позбавлення батьківських прав, пияцтво, відбуття батьками, покарання в місцях позбавлення волі) онуків беруть на виховання представники старшого покоління, найчастіше пенсіонери.

2. Відносно широко розповсюдженою позашлюбною народжуваністю. Близько 40% дітей, народжених поза шлюбом, визнаються батьками і реєструються органами реєстрації за спільною заявою батька і матері. Це може бути фактичний шлюб з наявністю сімейних зв'язків, але із загальною нестійкістю стосунків. Чоловіки не вважають себе зобов'язаними зв'язувати життя з жінками і надають тільки матеріальну допомогу дитині. Часто дітей поза шлюбом народжують жінки в зрілому віці, що не мають можливості створити сім'ю.

3. Розпадом шлюбів. *Розлучення* – вельми суперечливе соціально-етичне явище, яке визначається як «спосіб припинення браку подружжя». Розлучення – це лише фінал сімейної драми, юридичне оформлення подружніх стосунків, що розпалися. Зростання кількості позашлюбних сімей можна пояснити такими факторами:

- на сьогодні це не є соціально-аномальним явищем;
- падіння престижу сім'ї;
- соціальна інфантильність чоловіків, що побоюються створити родину, бажаючи уникнути відповідальності;
- сучасна жінка є більш незалежною, емансипованою, не вбачає в чоловікові рівнозначного партнера або ж гідну опору та вирішує тягар сім'ї нести сама;

- матеріальна незалежність жінки, що дозволяє їй без великих труднощів виховувати дитину самостійно.

Осіротіла неповна сім'я – утворюється в результаті смерті одного з батьків. Незважаючи на те, що втрата близької людини – це страшний удар для сім'ї, її члени, які залишилися, здатні згуртуватися й підтримати цілісність сімейної групи. Родинні зв'язки в таких сім'ях не руйнуються: зберігаються взаємини з усіма родичами, які продовжують залишатися членами сім'ї.

Неповна розведена сім'я – сім'я, в якій батьки з якоїсь причини не захотіли або не змогли жити разом. Дитина, яка виросла в такій сім'ї, одержує психологічну травму, з'являється почуття неповноцінності, страху, сорому. Тому природним бажанням, особливо маленьких дітей, є надія на відновлення шлюбних відносин між батьком і матір'ю.

Проблеми неповних сімей мають двовекторне спрямування:

- 1) психолого-педагогічні проблеми;
- 2) соціально-матеріальні проблеми.

Часто ці проблеми взаємопов'язані між собою. Зупинимося на першому векторі детальніше.

В основі *психолого-педагогічних проблем* неповної родини є відсутність одного з батьків. Для нормального гармонійного розвитку особистості дитини необхідний вплив обох батьків. Відсутність одного з батьків порушує гармонійність розвитку дитини, робить її потенційно більш вразливою для розвитку різного роду девіацій, психологічних комплексів та проблем тощо. Повна родина, звичайно, ще не гарантує гармонійний розвиток особистості, але створює кращі передумови для цього. Дитина потребує любові обох батьків. Любов матері та батька дещо різна, але саме ця нетотожність батьківського впливу є запорукою нормального, невикривленого розвитку дитини.

Фром Е. описав материнську та батьківську любов. Материнська любов за своєю природою є безумовною, батьківська – більш обумовлена. Мати любить дитину просто тому, що вона є і є саме її дитиною. Батько любить за те, що схожий на нього, за те, що відповідає його очікуванням тощо. Функцію матері він вбачає в забезпеченні безпеки життя, функцію батька – в розв'язанні життєвих проблем [1, с. 480].

2. Соціально-матеріальні проблеми.

До найгостріших проблем, які вимушені вирішувати неповні сім'ї, слід віднести проблему матеріального забезпечення. Матеріальне становище неповних сімей вивчали на підставі таких показників: оцінка власного матеріального становища; основні джерела доходів; основні статті витрат. На момент проведення дослідження більшість (84,3%) неповних сімей існували на межі бідності. Лише 15,7% опитаних сімей можна віднести до таких, які мали відносно задовільний рівень матеріального добробуту. Жодну з сімей, що брали участь у дослідженні, не можна віднести до категорії забезпечених. Практично однакову роль у

доходах неповних сімей, за результатами опитування, відігравали заробітна плата/дохід, одержані за основним місцем роботи членів сім'ї (57,7%) і допомога на дітей (52,9%). Також для четвертої частини неповних сімей основними джерелами доходу були пенсії членів сім'ї. Необхідно відзначити, що соціальні виплати і допомоги відіграють певну роль у підтриманні матеріального добробуту неповних сімей. Найбільш необхідними для сімей самотніх матерів є такі види допомоги: грошова допомога, кошти на відпочинок дітей, медичне обслуговування дітей, підготовку дітей до школи, кошти на оплату гуртків і секцій [4].

Головна мета, яку ставить перед собою соціальний педагог, полягає у визначенні специфіки роботи з розглянутою категорією сімей, що дозволяють виявити проблеми неповної сім'ї та намітити шляхи їх ефективного подолання. По функціям, які виконує соціальний педагог існує декілька спеціалізацій, найбільш поширеною є сімейний соціальний педагог. Він забезпечує діагностування проблем у соціумі, соціально-педагогічний захист сім'ї та особистості, психолого-педагогічну освіту матері, узагальнення та поширення досвіду сімейного виховання, сприяє відродженню і активізації ідей народної педагогіки, враховуючи національно-етнічні особливості сім'ї. Сімейний соціальний педагог готує пропозиції для місцевих інстанцій про заходи соціально-економічного та соціально-педагогічного характеру, пов'язаних із задоволенням потреб сім'ї, дітей, молоді, з організацією праці, навчання, дозвілля неповнолітніх [8, с. 55].

Змістовне наповнення цих напрямків діяльності вельми різноманітно за своїм характером та структурою. Інформування одинокої матері про типові недоліки виховання дітей має своєю метою актуалізувати проблеми дитини на очах у батька. Для підготовки матері до адекватного сприйняття такої інформації, для встановлення контакту соціальний педагог в першу чергу починає роботу з встановлення довіри, з пояснення своєї позиції [9, с. 50].

Наступним завданням соціального педагога на шляху створення сприятливих умов для особистісного розвитку дитини в процесі сімейного виховання є надання допомоги одинокій матері у вирішенні виховних завдань. Для розширення знань в галузі виховання, психічного розвитку дитини чи підлітка соціальному педагогові належить провести психолого-педагогічну освіту батьків. Для цієї роботи соціальний педагог пропонує такі форми роботи, як батьківський лекторій, тематичні конференції з обміну знаннями в області сімейного виховання, диспути, індивідуальні консультації.

Для подолання недоліків сімейного виховання соціальному педагогові потрібно надати наступні види допомоги.

1. Організувати життєдіяльність неповної сім'ї так, щоб подружитися з дитиною, спільно вирішувати життєві проблеми.
2. Всіляко підтримувати довірливі стосунки з підлітками.
3. Забезпечувати активну життєву позицію дитини.

4. Формувати в дитині прагнення до успіху і досягнень.
5. Організовувати спільне дозвілля дітей та батьків.
6. Пред'являти вимоги до дитини і вимагати їх здійснення.
7. Ставитися критично до недоліків дитини.
8. Розвивати власні комунікативні якості.
9. Планувати разом з дитиною її майбутнє.
10. Підтримувати кооперацію зі школою для спільних дій щодо забезпечення позитивної соціалізації дитини в суспільство [6, с. 52].

Таким чином, сім'я виступає як перший виховний інститут, зв'язок з яким людина відчуває упродовж усього свого життя. Все частіше і частіше дослідники, що займаються вивченням проблем сучасної сім'ї, відмічають падіння її педагогічного потенціалу і престижу сімейних цінностей, що призводить до виникнення неповних сімей. Неповні сім'ї можуть утворюватися внаслідок смерті чоловіка або жінки, позашлюбної народжуваності та внаслідок розпадів шлюбів. Неповна сім'я за час свого існування стикається з різноманітними проблемами, умовно їх можна поділити на соціально-педагогічні проблеми та соціально-матеріальні проблеми. Також окремо можна виділити проблеми, які безпосередньо торкаються самої дитини, це різноманітні емоційні проблеми, погіршення відносин з батьками, однолітками, самотність та інші. Вирішення цих проблем є достатньо важкою та організованою діяльністю, яке можливе тільки за допомогою соціальних педагогів і працівників соціальних служб, психологів. Головна мета, яку ставить перед собою соціальний педагог, полягає у визначенні специфіки роботи з розглянутою категорією сімей, що дозволяють виявити проблеми неповної сім'ї та намітити шляхи їх ефективного подолання. Соціальний педагог при роботі з неповними сім'ями повинен забезпечити емоційну допомогу всім членам сім'ї та підготувати дітей з даної категорії сімей для успішної соціалізації в суспільстві. Для того, щоб діагностувати внутрісімейні відносини у неповній сім'ї ми провели дослідження за допомогою 29 неповних сімей, що дало змогу нам детальніше виявити та прослідити типові помилки у сімейному вихованні, систему відношень між дітьми та батьками, особливості організації дозвілля для дітей в таких сім'ях. Результати показали, що в неповній родині дійсно є багато педагогічних та психологічних проблем, вирішення яких можливе насамперед за допомогою соціального педагога. Тому ми визначили специфіку роботи соціального педагога з неповними сім'ями.

Перспективи подальшого дослідження проблеми полягають у розробці нових форм і методів роботи з неповними сім'ями.

Список використаної літератури

1. Берг-Кросс Л. Терапия супружеских пар / Л. Берг-Кросс.– М. : Изд-во института психотерапии, 2004. – 210 с.
2. Вавченко В. М. Закони вживання неповної сім'ї / В. М. Вавченко // «Дзеркало тижня». – 2011. – №30. – С. 15 – 24.
3. Деменьтьева И. Негативные факторы воспитания

детей в неполной семье / И. Деменьтьева. – М. : Соц. исследования. – 2001. – №11. – С. 20 – 27. 4. **Кон И. С.** Ребенок и общество: историко-этнографическая перспектива / И. С. Кон. – М. : Наука, 1988. 5. **Личко А. Є.** Психопатії та акцентуації у підлітків / А. Є. Личко. – Львів, 1983. – 241 с. 6. **Матейчек З.** Батьки і діти / З. Матейчек. – М. : Просвещение, 1992. – 270 с. 7. **Організація і зміст роботи щодо соціального захисту жінок, дітей і сім'ї:** Навч. посібник для студ. серед. проф. навч. закладів / Т.С. Зубкова, Н. В. Тімашіна. К. : – «Академія», 2004. – 110 с. 8. **Вакуленко С. М.** Проблеми надання соціальних послуг неповним сім'ям на прикладі територіальної громади / С. М. Вакуленко – Х. : «Торсінг», 2007. – 191 с. 9. **Социальная педагогика :** Курс лекцій. / под общ. ред. М. А. Галагузовой. – М. : Сфера, 2001. – 241 с.

Кобрікова О. С. Соціально-педагогічна діяльність із неповною сім'єю

Надано характеристику неповних сімей, розкрито причини утворення неповних сімей та їх основні проблеми. Розглянуто соціально-педагогічні форми і методи роботи з даною категорією сімей.

Ключові слова: неповна сім'я, соціально-педагогічна робота з сім'єю.

Кобрикова О. С. Социально-педагогическая деятельность с неполной семьей

Представлено характеристику неполных семей, раскрыты причины образования неполных семей и их основные проблемы. Рассмотрены социально-педагогические формы и методы работы с данной категорией семей.

Ключевые слова: неполная семья, социально-педагогическая работа с семьей.

Kobrikova O. Social-pedagogical activity with incomplete family

It is provided the characteristic of incomplete families, it is opened the reasons of formation of incomplete families and their main problems. It is considered social and pedagogical forms and work methods with this category of families.

Key words: incomplete families , social-pedagogical work of families.

Я. М. Коваленко

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ЮНОГО МАТЕРИНСТВА

Поряд з безробіттям, соціальними сирітством та іншими соціально-економічними та педагогічними проблемами, в Україні постає проблема юного материнства. Це явища досить поширене і привертає до себе значну увагу, але нажаль тільки з боку суспільства. Юне материнство зумовлене багатьма чинниками, до яких можна включити: недостатня інформованість молоді, вплив молодіжної субкультури, вплив СМІ, негаразди в сім'я, економічна криза, соціальна дезадаптованість.

Виникнення та існування проблеми юних матерів є віддзеркалення серйозних проблем світу, що швидко змінюється, а саме: проблем зумовлених глобалізацією, урбанізацією, акселерацією, зміною цінностей у суспільстві, бідністю, застарілими тендерними стереотипами, втратою довіри до дорослих послабленням функцій сім'ї як основного інституту соціалізації, недосконалістю системи соціального захисту, охорони здоров'я, соціального виховання [1].

Юна мати дуже уразлива в усіх аспектах життєдіяльності, адже з-за вагітності вона не має змоги отримувати освіту, в більшості випадків батько дитини відмовляється від допомоги все це зумовлює таке явище як соціальне сирітство, коли мати повинна залишити своє немовля в пологовому будинку, оскільки середовище ще не готове прийняти молоду матір із-за гендерних стереотипів, а законодавство надати повний соціальний захист цій категорії населення.

Саме ці проблеми зумовили вибір нашої теми, метою якої буде розкриття деяких аспектів на соціально-педагогічного супроводу юних матерів. Стосовно підтримки та уваги до молоді сім'ї в нашій країні свідчить новий Сімейний Кодекс, численні Закони («Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001 р.) та Укази про підтримку сім'ї. Чимало досліджень присвячено соціально-педагогічній роботі з юними матерями: І. Каткової, І. Братусь. Питання щодо проблем готовності молоді до сімейного життя висвітлюють у своїх роботах С. Ковальов, І. Гребінніков, В. Меншунін. Соціальні дослідження В. Бойко розкривають проблеми сучасної молоді, причини їх виникнення.

За даними Г. Філіппової, у вагітних жінок віком 15-16 років спостерігається тривога, страх та невпевненість у виконанні своєї материнської ролі. Здебільшого такі жінки орієнтуються на допомогу старших (матір, батько, сестра та ін.) та на підтримку чоловіка. Саме на чоловіка покладаються надії із забезпечення захисту, підтримки та організації всіх сторін життєдіяльності жінки. Це перешкоджання

самодостатньому розвитку материнської інтуїції, впевненості у власній компетенції щодо інтерпретації поведінки дитини, рефлексії своїх почуттів. Останнє є одним із суттєвих складових розвитку емоційного компоненту материнської поведінки. Крім того, виражений конфлікт між актуальним процесом становлення особистих цінно-смыслових орієнтацій характерних для цього віку, і необхідністю усвідомлення завершеності пройденого етапу життя і переходу в новий етап. Таким чином, психологічне здоров'я юних вагітних жінок зазнає реальної небезпеки. І, як правило, вони рідше планують отримання освіти, у них слабо виражене прагнення до особистісного росту. Серед такої категорії жінок частота девіантної материнської поведінки значно вища, ніж у зрілих жінок [4].

Все вищесказане обумовило вибір теми нашої статті, мета якої : охарактеризувати психолого-педагогічні властивості, які притаманні юним матерям та визначити мету і зміст соціально-педагогічного супроводу юних матерів.

У юних матерів є ускладнення не тільки в перебігу вагітності, а й пологів, а також і в розвитку емоційних контактів з дитиною. У віці 15-16-літніх вагітних, діагностується тривога, невпевненість в успішності самостійного виконання материнської ролі, яскраво виражена орієнтація на допомогу старших. При цьому досить часто свою участь з догляду за дитиною юні матері розглядають як доповнення до дій старших, а зовсім не як основу, що забезпечує все необхідне.

Неповнолітнім матерям притаманні наступні психологічні особливості: зростання внутрішніх конфліктів, бо вони ніби знаходяться між двома світами-дитинством та дорослістю; у них не залишається часу на поступовий перехід до життя дорослих, вони опиняються там разом зі звісткою про вагітність; вагітність у ранньому віці деструктивно впливає на розвиток емоційно-вольової сфери, ціннісні орієнтації, на формування статевої та материнської поведінки [3].

Психологічний ризик пов'язаний із станом маленької мами, її переживаннями про майбутнє, про стосунки з суспільством, з батьком дитини, з батьківською сім'єю. Вагітність – складний період для будь-якої жінки (це пов'язано з гормональними змінами), тим більше для юної дівчини в ситуації ніби то поганого вчинку, небажаної події в її житті. Багато дослідників підкреслюють несприятливий вплив емоційного стресу матері на вагітність і пологи. До психологічних чинників сприяючих появі емоційного стресу у неповнолітньої дівчини при вагітності, відносяться: підвищена емоційна чутливість, вразливість, ранима, коли будь-які стреси надовго залишаються в емоційній пам'яті, виявляючись в найбільш сензитивном періоді життя юної жінки ; вагітності і пологах; тривожність; схильність до занепокоєння і страхів; недовірливість; схильність частим сумнівам і недостатня впевненість в собі юною мами; невротизація неповнолітньої матері унаслідок попередніх несприятливих умов життя в сім'ї і невирішених проблем з

партнером (батьком дитини); сприйняття пологів як украй хворобливу, небезпечну і неприємну подію в житті [5].

Неповнолітня мати знаходиться в стані вибору: залишити дитину на виховання державі або самій виховувати її. Тут необхідна робота фахівця з соціально-педагогічної роботи, який повинен надати моральну підтримку, змалювати ситуацію з найкращого боку, знайти позитивні моменти, провести бесіду з батьками і з оточенням юної матері.

Соціальний супровід, як одна із технологій соціально-педагогічної роботи, набув впровадження в практику роботи з сім'ями і окремими клієнтами соціально-педагогічної роботи наприкінці 90-х рр. ХХ ст.

Згідно Закону України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» соціальний супровід – це вид соціальної роботи, спрямованої на забезпечення оптимальних умов життєдіяльності сім'ї, дітей та молоді, шляхом надання необхідних соціальних послуг, допомоги та здійснення відповідних заходів.

Соціально-педагогічний супровід є формою соціально-педагогічної підтримки та передбачає надання конкретній особі чи сім'ї комплексу соціальних послуг [3].

Мета соціально-педагогічного супроводу – подолання життєвих труднощів, мінімізація негативних наслідків чи навіть повне розв'язання проблем сім'ї або особи.

Він передбачає: здійснення соціально-педагогічної допомоги, надання соціально-педагогічних послуг та соціально-педагогічної реабілітації відповідно до потреб особистості та характеру самих проблем; соціальне виховання, що включає створення умов та проведення заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування соціально-позитивних ціннісних орієнтацій; психологічну, соціальну та юридичну підтримку, призначенням якої є надання професійної посередницької допомоги у розв'язанні різноманітних проблем; консультування, у процесі якого виявляються основні напрями подолання складних життєвих обставин; збереження, підтримку і захист здоров'я сім'ї чи особи, сприяння у досягненні поставленої мети і розкритті їх внутрішнього потенціалу тощо [2].

Соціально-педагогічний супровід повинен здійснюватися протягом всього періоду вагітності юної матері та після народження немовляти для того щоб підтримати її в складній життєвій ситуації.

Типовий алгоритм реалізації соціально-педагогічного супроводу юних матерів включає:

I. Підготовчий етап – оцінювання потреб клієнта/сім'ї, тобто на цьому етапі здійснюється вивчення ситуації, встановлення контакту та знайомства, діагностики, планування тощо, хоча усі ці процеси є насправді окремими складовими першого етапу .

Основними завданнями підготовчого етапу є:

- налагодження довірливих, партнерських стосунків з клієнтом, членами родини;
- вивчення соціальної ситуації клієнта/сім'ї, їхнього оточення;
- діагностування психосоціальних характеристик клієнта/сім'ї, їхнього соціального середовища;
- формулювання проблеми, визначення пріоритетних потреб, цілей і завдань на основі аналізу зібраної інформації;
- визначення методів й засобів соціальної допомоги;
- визначення оціночних критеріїв, що будуть використані під час поточної та заключної оцінки;
- розробка плану дій;
- узгодження та документування напрямів і принципів взаємодії соціального працівника й клієнта/членів сім'ї – оформлення домовленості, угоди тощо.

II. Базове оцінювання становища клієнта. Цей етап також може називатися етапом базової оцінки, що є окремою складовою першого етапу і є збором інформації про соціальну ситуацію, яка склалася з клієнтом/сім'єю на початку роботи з соціальним працівником, історію проблеми, причини й фактори, що обумовили її виникнення. Оцінювання розглядається як фундаментальна технологія, орієнтована на визначення потреб клієнтів, системний моніторинг процесу надання послуг (допомоги, підтримки тощо) і досягнутих результатів, аналіз фінансових витрат і прогнозування економічного ефекту, а також певний процес визначення базових даних, необхідних для подальшого планування результативної діяльності щодо подолання складних життєвих обставин.

Базове оцінювання можна розглядати як міні-дослідження, метою якого є визначення загальних характеристик кризи клієнта. Завданнями оцінювання ситуації конкретного клієнта є вивчення історії виникнення проблеми (кризи); вивчення причин і факторів, що передували їй і зумовили її виникнення в теперішній час або сприяли цьому; коло людей (офіційних осіб, родичів та особистих знайомих), які впливають на гостроту кризи; потенціал кожної особи в ослабленні чи вирішенні кризи. Очікувані результати передбачають досконале вивчення причин виникнення кризи; розробку змісту допомоги, яка призведе до подолання чи ослаблення кризи.

Дії/заходи – це конкретні кроки, які мають бути впроваджені з метою вирішення кожного конкретного завдання соціального супроводу. Планування дій/заходів має передбачати поетапну реалізацію кожного конкретного завдання; визначати, що треба зробити, в якому порядку, хто, коли і де має це зробити; плануватися спільно з клієнтом/членами родини; передбачати реальний термін реалізації.

III. Планування – визначення поетапного опису дій, які мають бути реалізовані в процесі вирішення поставлених завдань. Такий опис, по суті, і представлений планом соціального супроводу, що має вміщувати

такі позиції: дії/заходи, їх порядок здійснення; яким чином клієнт або члени родини будуть брати участь у реалізації дії/заходу або нести відповідальність за її реалізацію; які дії мають бути здійснені соціальним педагогом або іншими організаціями; термін і місце виконання кожної дії.

На етапі реалізації соціально-педагогічного супроводу здійснюються безпосередні дії із розв'язання окремих завдань, випробовуються заплановані методи й засоби втручання, оцінюється їх ефективність відносно проміжних результатів, за потреби діяльність коригується, можуть обиратися інші методи.

Зміст роботи у цей час дуже різноманітний і залежить від особливостей випадку, а також від індивідуальних та психологічних особливостей клієнта, його проблем і потреб сім'ї. Це можуть бути соціально-психологічні та соціально-правові консультації, залучення до групових тренінгів, бесід, заходи медичного, юридичного характеру, сприяння у лікуванні, працевлаштуванні, навчанні самого клієнта або когось зі членів сім'ї, реалізація спеціальних індивідуальних програм навчання і виховання, психотерапія, психолого-педагогічної корекції, соціально-трудова реабілітації тощо.

Список використаної літератури

1. Братусь І. В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / І. В. Братусь. – Луганськ, 2007. – 197 с. **2. Безпалько О. В.** Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навальний [посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / О. В. Безпалько – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с. **3. Сердюк А. М.** Напрями та соціально-педагогічної роботи з проблемними сім'ями / А. М. Сердюк // Проблеми педагогічних технологій. – Луцьк, 2002. – № 2. – 288 с. **4. Соколова О. А., Сергиенко Е. А.** Динамика личностных характеристик женщины в период беременности как фактор психического здоровья / О. А. Соколова, Е. А. Сергиенко // Психологический журнал. – 11 / 2007. – Т. 28, №6. – С. 69 – 81. **5. Филиппова Г. Г.** Трудная радость материнства / Г. Г. Филиппова // Семья и школа. – 2001. – №1-2. – С. 15 – 24.

Коваленко Я. М. Соціально-педагогічний супровід юного материнства

У статті надається коротка соціально-психолого педагогічна характеристика юної матері. Розглядається соціально-педагогічний супровід юного материнства, як основний вид соціально-педагогічної роботи з юними матерями.

Ключові слова: юне материнство, соціально-педагогічний супровід юного материнства.

Коваленко Я. М. Соціально-педагогічне супроводження юних матерей

В статті дається коротка соціально-психологічна педагогічна характеристика юної матері. Розглядається соціально-педагогічне супроводження юного материнства, як основний вид соціально-педагогічної роботи з юними матерями.

Ключеві слова: юне материнство, соціально-педагогічне супроводження юного материнства.

Kovalenko J. M. Social and educational support for young mothers

In this paper, social and psychological characteristics of the young mother are described. Social and educational support for young mothers is considered as the main form of social and pedagogical work with young mothers.

Key words: young motherhood, social and educational support of young mothers.

УДК 37.013.42:179.2

А. П. Михайловська

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ МЕТОДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА НАД ДИТИНОЮ В СІМ'Ї

Сучасний світ швидко змінюється під впливом прогресу: люди рухаються вперед, отримують нові знання, ставлять цілі, але за всім цим не помічають, як втрачають сімейні цінності, повагу до кожного члена союзу під назвою сім'я. На сьогодні проблема насильства над дитиною в сім'ї не повинна залишатись без уваги, вона потребує ретельного вивчення та обов'язкового втручання. Численні факти того, що діти стали жертвами або опинились перед загрозою смерті від рук батьків є розповсюдженим явищем у кожній країні.

В Україні насильство над дитиною в сім'ї не перестає набирати обертів, кількість жертв, які зазнали домашнього насильства постійно збільшується. За даними дослідження Ю. Михайліченко, протягом 2009 – 2010 рр. у країні офіційно зареєстровано близько 90 тис. звернень з питань жорстокого поводження з дітьми, узяті на відповідний профілактичний облік в органах МВС понад 80 тис. сімей. Лише у 2009 р. більше 12 тисяч осіб в Україні були позбавлені батьківських прав через жорстоке поводження з дітьми [1, с. 3].

Особливий внесок в розповсюдженні насильства у сім'ї роблять засоби масової інформації, які пропагують жорстокість та неповагу одне до одного. Тому слід приділити увагу просвіті населення з питань попередження і вчасного подолання насильства над дитиною у сім'ї.

Вагомий внесок у розробку теоретичних питань протидії насильству щодо дітей у сім'ї зробили Т. Алексеєнко, С. Бадора, О. Безпалько, Т. Василькова, О. Вінгловська, О. Жорнова, І. Зверева, Н. Зимівець, В. Лютий, Ю. Малієнко, В. Оржеховська, Ж. Петрочко, І. Трубавіна, Т. Цюман та ін.

Проблема прав дитини розглядається у працях таких сучасних науковців, як В. Бочарова, Т. Василькова, Ю. Василькова, Л. Волинець, Н. Заверико, А. Капська, О. Караман, Л. Коваль, Г. Лактіонова, Л. Міщук, А. Мудрик, Н. Ничкало, В. Оржеховська, О. Старикова, О. Сухомлинська, С. Харченко, Н. Щербак та ін.

Соціально-педагогічними аспектами профілактики жорстокого поводження з дітьми займаються О. Безпалько, О. Жорнова, А. Зубко, В. Ликова, В. Оржеховська, Л. Пономаренко, І. Трубавіна.

Метою статті є спроба розробити комплекс методів попередження насильства над дитиною у сім'ї.

У соціальній педагогіці сім'я визначається як мала соціальна група, створена на основі офіційного чи громадського шлюбу або кровній спорідненості, члени якої об'єднані спільним проживанням і веденням домашнього господарства, виконанням сімейних функцій, емоційними зв'язками та взаємними юридичними і моральними зобов'язаннями стосовно один до одного, родинними традиціями [2, с. 227]. Сім'я є первинним інститутом соціалізації дитини, постає моделлю майбутніх взаємовідношень особистості в соціумі. Тому випадок насильства в сім'ї з боку людей, яким дитина безмежно довіряє, несе за собою відбиток зради на все життя.

Сьогодні на захисті гідності і прав дитини постає законодавство: Конвенція ООН про права дитини, Конституція України, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї» та ін.

У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» зазначено, що насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Розрізняють:

- фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності;
- сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до дитини, яка є членом цієї сім'ї;
- психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ

або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися шкода психічному здоров'ю;

- економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я [3].

Для того, щоб запобігти всім цим видам насильства необхідно застосовувати профілактичні міри. Дії фахівців треба спрямувати, в першу чергу, на попередження та своєчасне виявлення протиправних намірів батьків або інших членів родини стосовно дітей. Профілактика жорстокості по відношенню до дітей має торкатися всіх верств населення, а не лише безпосередньо тих, хто знаходиться в статусі батьків. На думку Ю. Михайліченко, профілактика жорстокого поводження з дітьми – це вид соціально-педагогічної діяльності, спрямований на завчасне усунення або послаблення дій чинників, які завдають шкідливий вплив на фізичний та психічний розвиток дитини [1, с. 10]. Залежно від того, на якій стадії знаходиться проблема, профілактика ділиться на три типи: первинну, вторинну, третинну.

Дуже важливою є первинна профілактика, бо вона найбільш масова та спрямована саме на попередження негативних проявів у суспільстві. Законодавство України дає таке визначення попередженню насильства в сім'ї – це система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягання до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї [3].

Ми вважаємо, що для успішного та ефективного попередження насильства над дитиною в сім'ї потрібно застосувати у комплексі такі соціально-педагогічні методи:

- метод «рівний рівному»;
- метод батьківської просвіти;
- метод системного висвітлення проблеми жорстокого поводження з дітьми в соціальних мережах.

Метод «рівний рівному» передбачає залучення волонтерів для попередження насильства над дитиною в сім'ї. Робота волонтерів має здійснюватися на вулицях в мікрорайонах, де є школи, безпосередньо в школах та позашкільних закладах. Завданням волонтерів є через спілкування з однолітками доносити достовірну корисну інформацію щодо прав і обов'язків дітей та батьків, надання контактних номерів та адрес служб для звернення за допомогою в разі опинення в ситуації насильства з боку членів сім'ї. Також завданням волонтерів є навчити однолітків тому, як захиститися від насильства у сім'ї, вміти розрізнити прояви насильства, не боятися звернутися за допомогою.

Можливість цього методу в профілактиці насильства в сім'ї:

1) дозволить підліткам займатися гендерною та економічною просвітою однолітків на базі розв'язання їх сім'єю та ними самими сімейних конфліктів і проблем цивілізованими способами;

2) спонукає до самостійного розв'язання різноманітних проблем сім'ї, що буде зразком і для інших;

3) сприяє формуванню відповідальності, дисциплінованості, комунікативних, організаторських, проектувальних, гностичних, конструктивних умінь і навичок; дозволяє вдосконалити набуті знання про гендерну рівність [4, с. 24 – 25].

Метод батьківської просвіти полягає в підвищенні педагогічної компетентності стосовно знань про виховання дітей, прав і обов'язків батьків щодо дітей. Метою просвітництва батьків є попередження насильства над дитиною в сім'ї. Робота спеціалістів має здійснюватися в закладах освіти, починаючи з дитячого садка, і бути спрямованою на формування гуманного відношення батьків до дітей, підвищення педагогічного досвіду, інформування про наслідки та кримінальну відповідальність в разі жорстокого поводження з дітьми, ознайомлення з законодавчою базою України з питань прав дитини.

Робота з батьками дозволяє встановити тісний контакт з сім'єю, глибше пізнати сімейну ситуацію. Різноманітні форми роботи з батьками (круглий стіл, ділова гра, об'єднання в клуб) покращують взаємовідношення батьків та педагогічного колективу. Вони роблять можливим надання комплексної допомоги родині, підвищують педагогічну грамотність батьків [5, с. 78 – 79].

Метод системного висвітлення проблеми жорстокого поводження з дітьми в соціальних мережах має на меті вплив на громадську думку шляхом постійного інформування населення про жахливі випадки жорстокості щодо дітей, порушення їх прав і людської гідності та наслідки протиправної діяльності стосовно дітей.

Населення України поступово починає віддавати перевагу отриманню інформації через інтернет-ресурси, бо це легкий варіант дізнатися про необхідне, не виходячи з дому. Українці перестають звертати увагу на новини радіо, преси, телебачення через напружене життя, постійну нестачу часу. Користувачі інтернету багато уваги приділяють відвідуванню соціальних мереж. За даними Інтернет Асоціації України, частка регулярних користувачів інтернету серед жителів України, які старше 15 років, склала 50% і досягла 19,7 млн осіб [6]. Тобто вплив на населення шляхом застосування соціальних мереж в попередженні насильства над дитиною в сім'ї може бути ефективним, якщо спрямувати спільні зусилля на розробку пропагандистських закликів, які б могли зацікавити різновікову аудиторію. Необхідно впровадити пам'ятки, які б нагадували, що кожна людина – це особистість, яка заслуговує на повагу, має свої права та обов'язки; кожна дитина – це майбутнє нашої держави, тому слід не допускати проявів

будь-яких видів насильства, особливо з боку родини; кожний злочин, жорстокість має свої наслідки та міри покарання.

Отже, попередження насильства над дитиною в сім'ї є особливо важливою частиною соціально-педагогічної профілактики, бо є найбільш масовою та допомагає не допустити вчинення злочину. Поєднанні в комплексі методи «рівний рівному», батьківської просвіти та системного висвітлення проблеми жорстокого поводження з дітьми в соціальних мережах мають стати ефективними, бо торкаються всіх верств населення, починаючи з дітей шкільного віку.

Список використаної літератури

1. Михайліченко Ю. В. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого поводження з дітьми в сім'ї у Великій Британії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05. «Соціальна педагогіка» / Ю. В. Михайліченко. – Луганськ, 2013. – 22 с. **2. Соціальна педагогіка:** мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової літ-ри, 2008. – 336 с. **3. Закон** України «Про попередження насильства в сім'ї» [Електронний ресурс]. - Режим доступу : zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2789-14. **4. Трубавіна І. М.** Запобігання і протидія насильству в сім'ї: Метод. реком. для соціальних працівників / [Трубавіна І. М., Каменська О. М., Новікова І. В. та ін.]; за ред. І. М. Трубавіної. – К. : ДЦССМ, 2004. – 192 с. **5. Тоторкулова М. А.** Содержание и организация деятельности социального педагога в дошкольном образовательном учреждении по преодолению последствий семейного насилия над детьми : дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01. «Общая педагогика, история педагогики и образования» / М. А. Тоторкулова. – Ставрополь, 2005. – 212 с. **6. Интернетом** пользуется половина взрослых украинцев // Сайт Інтернет Асоціації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.inau.org.ua/173.4520.0.0.1.0.phtml.

Михайловська А. П. Соціально-педагогічні методи попередження насильства над дитиною в сім'ї

У статті розглянута проблема насильства над дитиною в сім'ї як одна з найбільш актуальних у сучасному світі. Представлені у комплексі соціально-педагогічні методи попередження насильства над дитиною в сім'ї.

Ключові слова: насильство, насильство над дитиною в сім'ї, методи попередження насильства.

Михайловская А. П. Социально-педагогические методы предупреждения насилия над ребенком в семье

В статье рассмотрена проблема насилия над ребенком в семье как одна из наиболее актуальных в современном мире. Представлены в

комплексе социально-педагогические методы предупреждения насилия над ребенком в семье.

Ключевые слова: насилие, насилие над ребенком в семье, методы предупреждения насилия.

Mikhailovskaya A. P. Socially-pedagogical methods to prevent child abuse in the family

The article considers problem child abuse in the family as one of the most relevant in the modern world. Presented in a complex socially-pedagogical methods to prevent child abuse in the family.

Key words: abuse, child abuse in the family, methods to prevent abuse.

УДК 37.013.42

Т. М. Пригода

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА
З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ**

Найважливіше в житті людини – це сім'я. У сім'ї дитина росте, пізнає навколишній світ, поступово стає дорослим, створює свою, власну сім'ю. Саме в сім'ї створюються цінності, орієнтири, які в подальшому будуть визначати все його життя. Тут він вперше отримує досвід моральності, моральних норм поведінки. Саме члени сім'ї – ті люди, які допомагають пізнати дитині, що таке добро, щастя, любов – ті соціальні потреби, що так необхідні людині. Сім'я – це маленький світ, в якому живе кожен з нас, і так хочеться, щоб в ньому панувало розуміння і любов.

Проблеми багатодітної сім'ї приділяли увагу Н. Крупська, А. Макаренко, В. Сухомлинський. В останнє десятиліття ХХ і початок ХХІ століття великий внесок у розробку різних аспектів проблеми багатодітної сім'ї та сімейного виховання внесли вітчизняні педагоги: А. Антонова, Ю. Азаров, А. Харчев, О. Зверєва, О. Орлова, Т. Шульга, Т. Лодкіна.

Але в умовах нинішньої демографічної кризи в Україні особливу актуальність набувають як теоретичні проблеми, пов'язані з багатодітною родиною, так і практичні питання соціально-педагогічної роботи з такими сім'ями.

Багатодітна сім'я – це сім'я, яка має у своєму складі трьох і більше дітей та виховує їх до вісімнадцятирічного віку. Кількість таких сімей постійно зменшується. Багатодітність розглядається фахівцями в області сімейних проблем як явське явище, тепер йде в минуле в міру трансформації суспільства, способу життя, зростання міст, руйнування усталених засад побуту [5, с. 56].

Категорії багатодітних сімей:

- Сім'ї, багатодітність в яких запланована (наприклад, у зв'язку з національними традиціями, релігійними приписами, культурно-ідеологічними позиціями, традиціями сім'ї);

- Сім'ї, що утворилися в результаті другого і наступних шлюбів матері (рідше – батька), в яких народжуються нові діти. Дослідження показують, що такі сім'ї можуть бути і цілком благополучними, але їх членам властиве відчуття неповної сім'ї.

- Неблагополучні багатодітні сім'ї, які утворюються в результаті безвідповідальної поведінки батьків, іноді на тлі інтелектуально-психічної зниженості, алкоголізму, асоціального способу життя. Діти тут є лише засобом для отримання різного роду допомог, пільг і благ [1, с. 183].

Сім'я має величезне значення в житті дітей і суспільства в цілому, адже саме сім'я є головним соціальним інструментом. Вона виконує безліч необхідних функцій у вихованні і житті діяльності дитини.

Основними проблемами багатодітної сім'ї є:

Матеріально-побутові (фінансові) проблеми.

Треба зазначити що, багатодітні сім'ї є найменш забезпеченими, з низьким середньомісячним доходом на одного члена сім'ї, що веде до збільшення витрат на харчування, одяг і так далі. У структурі доходів допомоги на дітей не великі, хоча і дають надбавку до сімейного бюджету. Частка витрат на продовольчі товари вище, а структура харчування менш різноманітна. Такі сім'ї менше отримують фруктів, ягід, м'яса, яєць, риби і так далі, і недостатнє отримання основних продуктів харчування викликає велику тривогу.

Проблема працевлаштування батьків.

Коли мати не працює, а батько не отримує тривалий час зарплату, нерегулярні і не достатні допомоги на дітей, виникає проблема пошуку нової роботи.

Житлова проблема

Вона завжди гостро стоїть в нашій країні, особливо для багатодітних сімей, в даний час придбала першорядну важливість. Житлові умови не відповідають нормативам і не можуть покращитися за рахунок муніципального житла. Крім того, скорочуються масштаби житлового будівництва, придбання житла за рахунок власних коштів для більшості сімей недостатньо.

Психолого-педагогічні проблеми.

У традиційній багатодітній родині діти перебувають у рівному становищі: немає дефіциту спілкування, старші піклуються про молодших, формуються, як правило, позитивні моральні якості, такі як чуйність, людяність, повага до старших. Але у зв'язку з великою завантаженістю батьків на виховання дітей залишається мало часу, і все ж у таких сім'ях можна визначити внутрішню ієрархію відносин.

Медичні проблеми.

Складний психологічний клімат, як правило, впливає на здоров'я дітей. Проблемних дітей у таких сім'ях 10-15%. Розвиток дітей у багатодітних сім'ях потребує першочергової уваги суспільства. Проблеми сімей безробітних. Проблема безробіття має місце у всіх країнах світу, є однією з найгостріших соціальних проблем, так як за нею стоїть бідність і духовне зубожіння людей [1, с. 183].

Ми вважаємо, що в сім'ї з двох та більше дітьми, зовсім інша виховна ситуація, ніж в родині з однією дитиною. Дітям доводиться ділити між собою любов, увагу, піклування батьків, а «не купатися» в них, як це частенько випадає на долю єдиної дитини. Але це компенсується особливими відносинами і емоційними зв'язками в їх загальному дитячому маленькому світі, де діти проводять багато часу, мають свої секрети, таємниці, сприйнятливими до радощів.

Також на нашу думку: однією з проблеми батьків багатодітної сім'ї є допомога утвердитися дітям у своїх прагненнях, досягти результатів, але так щоб ніхто не був обійденим і приниженим. Якщо послабити контроль над дітьми, то це може призвести до порушення взаємин між ними, розвитку стосовно міжособистісних реакцій (зздрість, зловтіха, агресія).

На думку Ю. Азарової, умови для розвитку старших і молодших дітей, що ростуть в одній сім'ї, не залишаються раз і назавжди даними. З роками змінюються умови життя сім'ї, та й самі батьки. Тому перша, друга і наступна дитина, прийшовши у світ, зустрічаються з дещо іншими мамою і татом. Додайте до цього настільки поширені ревності старшої дитини у зв'язку з народженням молодшого і стане ясно, що і в сім'ї з кількома дітьми педагогічна ситуація далеко не проста, вона вимагає від батьків чуйності, розуміння внутрішнього світу власних дітей і постійна робота над собою.

Але найгірше, коли в такій сім'ї запановує соціально-психологічне неблагополуччя. Причинами і ознаками сімейного неблагополуччя: споживання алкоголю, наркотиків, низька загальна та санітарно-гігієнічна культура, несприятливий психологічний клімат (неповажні відносини між членами сім'ї, використання насильства як основного засобу розв'язання суперечностей і т.д.). Така сім'я не виконує своїх традиційних функцій (виховної, рекреативної, комунікативної, (створення атмосфери щастя), регулятивної).

Завдання соціального педагога полягає в профілактичній, реабілітаційній та корекційній роботі. Важливо, щоб допомога мала конкретний характер і давала відчутні результати. У процесі формування особистості, її самосвідомості, сім'я відіграє чільну роль. Саме з сім'ї починаються процеси індивідуального засвоєння дитиною суспільних норм і культурних цінностей, придбання комунікативних умінь і навичок, досвіду людського взаєморозуміння, професійне самовизначення. У родині складаються моральний вигляд і характер дитини, його ставлення до людей і навколишньої дійсності. Тому

суспільству не може бути байдуже, що відбувається в родині, тим більше – багатодітній.

Робота соціального педагога повинна починатися з заповнення соціально-педагогічного (соціально-демографічного) паспорта мікрорайону освітньої установи, заключний розділ якого присвячений складом сімей. Отримані і внесені в нього дані дозволять більш цілеспрямовано на основі диференційованого підходу працювати з сім'ями. Далі робота з конкретною сім'єю ведеться з використанням «Соціального паспорта сім'ї», куди заносяться дані діагностики, демографічні відомості і т.д. [1, с. 183].

Вважаємо, що найбільш ефективними напрямками роботи соціального педагога з багатодітними сім'ями є:

- виявлення такого роду сімей та спостереження за ними;
- вивчення їх стану, потреб, специфіки виховання дітей і внутрішньосімейних відносин;
- відрекомендування у разі потреби в служби психологічної допомоги;
- організація дозвілля та відпочинку дітей з даної категорії сімей;
- проведення засідань круглих столів;
- проведення тренінгів («На відносини в сім'ї» і т.д.);
- постійне функціонування засідань сімейних клубів;

На нашу думку, організовуючи роботу з сім'єю, соціальний педагог повинен враховувати наступне:

- Кожному з батьків неприємно чути погане про своїх дітей, тому необхідно навчитися не тільки скаржитися, але і хвалити дитину, бачити хороше;
- Не варто заради червоного слівця або повчального прикладу оприлюднювати різні негативні сторони сімейного виховання. Приклади типових педагогічних помилок в родині повинні бути завжди анонімними;
- Не варто зловживати довірою підлітка і його батьків;
- Ніколи не слід ставити остаточний і безнадійний діагноз, так як жоден з методів діагностики не дає безперечною і остаточно вірної інформації [4, с. 154].

Таким чином, проблеми багатодітної сім'ї стають дуже актуальними на сучасному етапі розвитку суспільства. Трансформація соціально-економічних умов життя призвела до глибокої диференціації українського суспільства, збіднення певної частини населення. Загострення соціально-економічних проблем важко відбилосся на стані практично всіх типів сімей, але в першу чергу, на багатодітних сім'ях. Криза спричинила за собою втрату життєвих сенсів, руйнування системи цінностей, які задають орієнтири розвитку особистості і суспільства.

Ціннісний хаос відбився і на функціонуванні основних соціальних інститутів суспільства.

Тому соціальному педагогу треба більше уваги приділяти новим формам, методам, технологіям в роботі з багатодітними сім'ями.

Список використаної літератури

1. Абетка соціального педагога / укладач В. В. Волканова. – Х. : Вид. група «Основа», 2012. – 235 с. **2. Аседова Е. М.** Багатодітна сім'я і її проблеми / Е. М. Аседова // Сучасні проблеми культури і виховання. Випуск 2. / Под. ред. З. М. Магомедовой. – Махачкала : ДДПУ, 2005. – С. 36 – 38. **3. Василькова Ю. В.** Методика и опыт работы социального педагога: Учеб. пособие / Ю. В. Василькова. – М. : Изд. центр «Академия», 2001. – 160 с. **4. Лодкина Т. В.** Соціальна педагогіка. Защита семьи и детства / Т. В. Лодкина. – М. : Академия, 2009. – 319 с. **5. Холостова Е. И.** Социальная работа: учебное пособие / Е. И. Холостова. – М. : Дашков и Ко, 2004. – 692 с.

Пригода Т. М. Соціально-педагогічна робота з багатодітними сім'ями

У статті розглянуто особливості роботи соціального педагога з багатодітними сім'ями, проблеми багатодітних сімей, напрямки та шляхи роботи соціального педагога з неблагонадійними багатодітними сім'ями та зразки документації роботи соціального педагога з багатодітною сім'єю.

Ключеві слова: соціально-педагогічна робота, багатодітні сім'ї.

Пригода Т. Н. Социально-педагогическая работа с многодетными семьями

В статье рассмотрены особенности работы социального педагога с многодетными семьями, проблемы многодетных семей, направления и методы работы социального педагога с неблагополучными многодетными семьями и образцы документации работы социального педагога с многодетной семьей.

Ключевые слова: социально-педагогическая работа, многодетные семьи.

Prugoda T. M. Socio-pedagogical work with large families

The article considers the features of work of a social pedagogue with large families, the problems of large families, directions and methods of work of a social pedagogue with unreliable large families and samples of documentation work of a social pedagogue with a large family.

Key words: socio-pedagogical work, families with many children.

Т. М. Сухорукова

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ЖОРСТОКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ У СІМ'Ї

В умовах розбудови незалежної, правової, демократичної держави України нагальною необхідністю є змінення принципів міжособистісних відносин відповідно до гуманістичних цінностей загальнолюдської і національної культури. На жаль, у сучасний період мають місце тероризм, злочинність, жорстокість, зокрема жорстоке ставлення до дітей у сім'ї. За даними дослідження «Становище дітей в Україні: весна 2010 р.», проведеного Державним інститутом проблем сім'ї та молоді, 43 % опитаних неповнолітніх підтвердили наявність у нашій країні жорстокого ставлення до дітей, ще 39 % респондентів із різних причин не відповіли на питання з проблеми жорстокості [1]. Фахівці довели, що «найбільше конфліктів відбувається саме в сімейному середовищі між подружжям, а також між батьками і дітьми» [2]. «Кожну третю дитину б'ють у сім'ї дуже часто, кожную десяту – постійно, кожную п'яту ображають і принижують» [3].

Закономірно, що в такій ситуації зростає роль соціально-педагогічної профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, яка сприяє реалізації прав і свобод дитини, створенню сприятливих умов її розвитку, підготовці освічених, високоморальних людей, здатних до співдружності і міжкультурного співробітництва, які забезпечать сталий розвиток української держави, її інтеграцію до європейського і світового економічного, правового та культурного простору.

Нині правовий статус дітей в Україні, зокрема захист від жорстокості, регулюється Конвенцією ООН про права дитини, в якій визначена «нагальна потреба у впровадженні комплексу заходів, які могли б запобігти зростаючому погіршенню становища сімей і дітей, розробити нормативну базу і запровадити механізм звернень дітей з питань жорстокого поводження з ними, законодавчо забезпечити постійний жорсткий контроль за дотриманням майнових і житлових прав дітей тощо» [4]. Відповідно до Конвенції створено закони України «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про освіту», а також Сімейний кодекс України, Державна національна програма «Діти України» та ін. законодавчі документи. Одночасно стан справ у галузі попередження жорстокого ставлення до дітей у сім'ї не повною мірою задовольняє потреби особистості, суспільства, держави. Необхідним є пошук нових способів вирішення проблеми.

Попередження жорстокого ставлення до дітей розкривається у працях представників гуманістичного виховання і навчання: К. Вентцеля,

Я. Корчака, Дж. Локка, М. Монтессорі, П. Наторпа, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинського, Л. Толстого, К. Ушинського. Ідеї ненасильства дістали відображення в педагогічній практиці Ш. Амонашвілі, Є. Ільїна, А. Макаренка, В. Шаталова.

Узагальнюючи праці сучасних дослідників, у яких відбиваються питання профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, виокремимо декілька напрямів: обґрунтування актуальності проблеми попередження жорстокого ставлення до дітей (В. Боровик, Т. Кир'язова, С. Тадіян та ін.); виділення основ соціально-правового захисту дітей від жорстокості (В. Голіна, О. Іващенко, Г. Черепанова та ін.); виділення окремих аспектів соціально-педагогічної діяльності по подоланню жорстокого ставлення до дітей (Н. Заверико, І. Зверєва, А. Капська, О. Караман, Л. Міщик, А. Мудрик, І. Трубавіна та ін.). Умови ефективного вирішення проблеми попередження жорстокого ставлення до дітей у сім'ї розробляли Н. Асанова, Д. Доммінней, В. Колков, Е. Цимбал, І. Кон, В. Нагаєв, О. Романова, Н. Курасова та ін..

Аналіз теоретичних і практичних досліджень дозволяє стверджувати, що окремі аспекти проблеми попередження жорстокості достатньо розроблено, проте бракує праць, у яких соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї розглядається на основі системного підходу. Дослідження показують, що в сучасній соціально-педагогічній теорії і практиці не розроблені теоретико-методологічні засади, програми профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, що й зумовило вибір теми статті, метою якої є: аналіз і вивчення соціально-педагогічної профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї за допомогою розробленої й експериментально перевіреної програми соціально-педагогічної профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї.

Аналізуючи у процесі генезису явище жорстокого ставлення до дітей у сім'ї визначаємо характеристику даного соціального явища, що сприяє розробці адекватної стратегії його профілактики та розглядаємо значення поняття «жорстоке ставлення до дітей у сім'ї».

Дослідження жорстоких дій надає уявлення про поняття «жорстокість». Таким чином, жорстокість може виражатися без демонстрування сили, мати нижчий і вищий ступені прояву і використовується як спосіб досягнення мети. Жорстокість викликає образу, страх, біль у людини, на яку вона спрямована. Слід відзначити, що жорстокість може виявлятися не тільки в діях, але й у бездіяльності: позбавлення дитини їжі, ненадання медичної допомоги та ін. Так, жорстоке ставлення до дітей у сім'ї – це зв'язок між дорослим і дитиною, що виявляється в діях, а іноді – бездіяльності дорослого, результатом яких стало почуття образи, страху, болю в дитини.

Явище жорстокого ставлення до дітей у сім'ї має такі форми:
1) *зневажання основних потреб дитини* – відсутність елементарної турботи, при якій порушується емоційний стан і виникає загроза її

здоров'ю і розвитку; 2) *агресивні дії* – навмисне завдання шкоди дитині; 3) психічне насильство – періодичний, тривалий або постійний психічний вплив на дитину, що гальмує розвиток особистості і призводить до формування патологічних особливостей характеру; 4) *фізичне насильство* – навмисне нанесення фізичних ушкоджень дитині; 5) *сексуальне насильство* – залучення дитини з її згоди і без такої до сексуальних дій з дорослими з метою одержання останніми задоволення або вигоди [5; 6].

Жорстоке ставлення до дітей у сім'ї – явище не нове, воно виявлялося в процесі суспільного розвитку і було зумовлене думкою про існування зла в людській природі; традицією, при якій жорстокість вважалася прийнятним типом відносин; переконаннями людей у тому, що жорстокі дії можуть сприяти досягненню благородних цілей.

Слід зазначити, що жорстокість у суспільстві виконує деструктивну роль: руйнує здоров'я громадян, зумовлює дегуманізацію міжособистісних відносин, зростання злочинності. При цьому зазнають збитків не тільки суб'єкт і об'єкт жорстоких дій, але і суспільство в цілому. Так, порушення психічного або фізичного здоров'я часто заважає навчанню і трудовій діяльності громадян, що не може не відбиватися на розвиткові держави. Прояв жорстокості стосовно дітей сприяє відтворенню зла новим поколінням.

Тому одне з найважливіших завдань соціальної педагогіки - профілактика негативних соціальних явищ, зокрема жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, оскільки ця сфера науково-практичної діяльності орієнтована на гуманізацію людських стосунків, створення сприятливих умов у соціумі для розвитку особистості. Вирішення означеного завдання пов'язане з розвитком духовної сфери людини, адже саме духовність значною мірою регулює поведінку членів будь-якого соціуму. Духовному зростанню сприяє процес керованої соціалізації, який у контексті соціально-педагогічної діяльності забезпечує умови набуття людиною певного досвіду (знань, цінностей, правил поведінки, установок), її інтеграцію у сім'ю, суспільство.

На основі історичного аналізу при дослідженні профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї як соціально-педагогічної проблеми використовувалися структурний і функціональний аспекти системного підходу, за допомогою яких визначалися структурні компоненти системи профілактики жорстокого ставлення до дітей (суб'єкт, об'єкт, умови, результат) і їх функції. При визначенні структурних компонентів ми зважали на їх необхідність і достатність для існування даної системи.

Важливим компонентом профілактичної діяльності є суб'єкт. Щоб сприяти свідомій зміні відносин громадян до існуючої проблеми, у ролі суб'єкта варто виділити фахівців різної професійної орієнтації, що сприятимуть створенню позитивних умов міжособистісних відносин у соціумі, забезпечуючи комплексний підхід до проблеми профілактики.

Таким чином, здійснюючи певні дії в межах своєї компетенції, окремі соціальні інститути можуть бути суб'єктом профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї.

Спільна діяльність різних соціальних інститутів як суб'єктів профілактики дає такі переваги: 1) поліпшується розуміння проблеми; 2) забезпечується повноцінна діагностика учасників акту жорстокості та допомога їм; 3) більшою і різнобічною підтримкою забезпечується сім'я; 4) удосконалюються планування і здійснення превентивних заходів з означеної проблеми.

Процес профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї потребує визначення об'єкта профілактики, на який спрямована пізнавальна і перетворювальна діяльність суб'єкта. Вважаємо, що об'єктом профілактичної діяльності є, у першу чергу, батьки, оскільки вони значною мірою детермінують стосунки в сім'ї і пов'язаний з цим спосіб життя дітей. Відповідно, важливо попереджати негативні тенденції з боку батьків, прищеплювати їм різні педагогічні знання і навички виховання дітей, самовиховання, а також певну систему цінностей для того, щоб передавати її підростаючому поколінню.

Об'єктом профілактики необхідно виділити не тільки батьків, але і дітей, це уможлиблює «очищення» суспільства від жорстокості. Адже саме діти є фундаментом майбутнього світу без жорстокості, саме за допомогою дітей можна покласти кінець несправедливості, безсердечності, агресії, що передається від покоління до покоління. Важливо у процесі превентивної діяльності спонукати дітей до активності. Чим ширші масштаби раціональної участі, тим досвідченішими, компетентнішими і впевненішими в собі стають вони [7].

Значимим компонентом соціально-педагогічної профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, є умови, яка є необхідною обставиною, що уможлиблює здійснення, створення чогось або сприяє чомусь [8].

Аналіз умов попередження жорстокого поведіння дозволяє дійти висновку: профілактика жорстокого ставлення до дітей сім'ї повинна мати гуманістичний характер, інакше жорстокість не припиняється, а прогресує. З цієї причини умови використання катарсичного звільнення ворожих імпульсів, покарання і фізіологічних засобів штучних маніпуляцій з мозком не можуть застосовувати у превентивній діяльності.

При всій раціональності гуманістичних умов, що сприяють попередженню жорстокості: використання традиційного релігійного вчення, народної педагогіки, соціального навчання нежорсткому поведінню, емпатії і гумору, вони виявляються малоефективними у випадку, коли кожна з них обґрунтовується як єдино можлива умова профілактики жорстокості в широкому масштабі, який має сьогодні проблема жорстокого поведіння з дітьми. На наш погляд, для більш ефективної профілактичної діяльності їх слід використовувати усі разом.

Важливим компонентом профілактичної діяльності є результат. Щоб забезпечити узгодженість і взаємозумовленість усіх інших компонентів, важливо передбачити кінцевий продукт діяльності. Результатом профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї необхідно відзначити досягнення гуманних взаємин батьків і дітей, тому що в будь-яких умовах жорстокість полягає у відсутності гуманного, справді людського ставлення до інших людей, у невизнанні їхньої цінності [9]. Гуманні взаємини батьків і дітей, на думку фахівців, це різновид моральних стосунків, що виявляються в добропорядності, довірі, повазі, турботі, допомозі, справедливості, непримиримості до зла, жорстокості [10]. Отже, профілактична діяльність повинна розширювати знання об'єкта профілактики про деструктивну роль явища жорстокості, морально прийнятні стосунки на сучасному етапі. Дорослі й діти повинні розвивати вміння контролювати свою поведінку в конфліктних ситуаціях, конструктивно вирішувати їх, збагачувати свій досвід морально-ціннісного ставлення до навколишнього світу. Батькам слід «повернутися обличчям до дитини», вчитися поважати її права й інтереси [11]. Це зближає серця дорослих і дітей, сприяє розумінню спільних проблем і можливості дарувати один одному ніжність, турботу, любов. Таким чином, профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї повинна сприяти розвитку гуманних взаємин батьків і дітей.

На основі теоретичних знань сутності профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї було проведене дослідження у Стахановському педагогічному коледжі ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» в основі якого була покладена розроблена нами програма профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, що складається з наступних розділів: концептуальні основи; технологічні аспекти; підготовчий етап реалізації; визначення ефективності.

Концептуальні основи.

Розроблена програма оснований на аналізі жорстокого ставлення до дітей у сім'ї як соціального явища, дослідженні сутності соціально-педагогічної профілактики жорстокості і націлена на розвиток гуманних взаємин між батьками і дітьми, оскільки саме відсутність гуманності породжує жорстокі прояви. Відповідальність за досягнення поставленої мети покладається на соціальні інститути, що поділяють загальну стурбованість через наявність проблеми жорстокості і здатні змінити ситуацію стосовно реального дотримання прав дітей і здорового їхнього розвитку. Програма орієнтує на діалог і досягнення консенсусу між різними партнерами, тому що явище жорстокості є багатограним і масштабним. Співробітництво різних соціальних інститутів забезпечує їх інтеграцію та сталість превентивної діяльності.

Здійснюючи програму соціально-педагогічної профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, реалізуються умови, що сприяють поступовому усуненню жорстокості в місті, державі, світі. Отже, використовується принцип: мислити глобально – діяти локально. Проте,

щоб локальні дії виявилися результативними, необхідні продумана і добре організована стратегія і тактика вирішення проблеми.

Технологічні аспекти. Об'єктом дослідження виступили діти та їхні батьки.

Суб'єктом – соціальна служба, освітні заклади, правоохоронні органи, ЗМІ, охорона здоров'я, релігійна організація, органи місцевого управління, громадські організації. Досягненню мети і вирішенню програмних завдань сприяють дві групи методів: науково-дослідницькі та освітні.

Програма була реалізована в таких формах діяльності:

- ознайомлення дітей і батьків із правовими документами, що забезпечують розвиток особистості: зустрічі з працівниками правоохоронних органів; Дні правових знань; Дні захисту дітей; тематичні лекції, дискусії; інтелектуальні свята, орієнтовані на знання Конвенції ООН про права дитини, Конституції України; правовий ринг.

- інформування про можливі наслідки жорстоких дій – створення і поширення буклетів, листівок, плакатів; ділові ігри; клуби батьківської культури; лекції; «Школа для батьків»; аналіз соціальних ситуацій.

- розвиток моральних якостей особистості, прищеплювання почуття гумору; «Уроки мужності»; презентація книг; дискусійні клуби; проведення Днів посмішок і розиграшів, карнавалів, КВК, шоу-програм, конкурсів пародій і карикатур на тему «Батьки і діти»; разом із батьками перегляд і обговорення комедійних відеозаписів; створення гумористичних газет, творчих студій; веселі змагання; вигадкування жартів, анекдотів на тему сім'ї; створення тематичних альбомів; театру-мініатюри, гри-жарту та ін..

Підготовчий етап реалізації. Так, перший етап передбачає розподіл проблеми на окремі підпроблеми. Це дозволяє зробити процес підготовки до профілактики максимально прозорим і спростити його здійснення індуктивним способом: діючи від часткового до загального. Виділені підпроблеми визначені відповідно до об'єкта і предмета нашого дослідження. Другий етап пропонує гіпотетичні ідеї по вирішенню другорядних проблем, знижуючи, таким чином, рівень дії головної проблеми. Вибір альтернатив вирішення підпроблем здійснювався на основі виборчого підходу за критеріями значимості й ефективності. Зазначені підпроблеми й альтернативи їхнього вирішення зумовили постановку конкретних завдань, що є головним етапом у підготовці до проведення програми: їх практичне вирішення створює основу для реалізації профілактичної діяльності. Завершальний етап програми орієнтований на одержання результатів у процесі вирішення поставлених завдань. Кожен конкретний результат – це крок до означеної програмою мети.

Визначення ефективності. Визначення ефективності програми є двубічним процесом між соціальною службою і Творчою групою, а також однобічним процесом у ставленні Творчої групи до суб'єктів

профілактики: освіти, правоохоронних органів, ЗМІ, охорони здоров'я, релігійної організації, органів місцевого управління, громадських організацій.

Під час реалізації програми профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї ми на батьківських зборах організували клуб батьківської культури, де проводили дискусії, переглядали відеоматеріали. У процесі реалізації програми було організоване заняття з батьками і дітьми: «Аспектний аналіз явища жорстокого ставлення до дітей у сім'ї», на якому були проведені ігри, вправи, тренінги; були проведені прес-конференція для батьків «Жорстокість у сім'ї» та вечір відкритої трибуни на тему «Доброта не знає меж», що припускав виступ дітей, які наводили приклади гуманних учинків людей. Обговорювалися такі питання: Добра людина сучасності, яка вона?; Свідоме і добровільне зречення від зла; Джерела гуманності. Серед програмних заходів також збори групи вільного спілкування, що відбувалися за участю батьків. На одних із таких зборів реалізовано ідею організації Пошти довіри й оголошено Телефон довіри, що забезпечували постійний зв'язок батьків і дітей з фахівцями соціальної служби. У процесі реалізації програми було застосовано ще багато інших заходів і форм роботи з батьками і дітьми (окремо і спільно), у результаті яких дорослі і діти розширили знання про явище жорстокості, духовну культуру людини, соціально прийнятні способи поведінки в суперечливих ситуаціях, основи співробітництва в сім'ї; опанували мистецтво спілкування; набули навичок роботи в колективі, здобули досвід морально-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності; збагатили цілісне уявлення про світ.

Ефективність програми соціально-педагогічної профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї була визначена на основі методів спостереження і бесіди з батьками і дітьми. Виявлено, що програма профілактики сприяє проявам чуйності, справедливості, довіри, поваги, терпимості, допомоги, турботи та інших соціальних якостей особистості, активізує прагнення до гуманних стосунків у родині, стимулює до глибшого пізнання духовного світу людини і навколишньої дійсності.

Таким чином, можна зробити висновок, що впровадження розробленої програми соціально-педагогічної профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї сприяло зниженню рівня проявів жорстокості батьків до дітей, збагаченню знань батьків і дітей з проблеми жорстокого поведінки в соціумі, підвищенню їхньої компетентності в питаннях моральності, оволодінню вміннями і навичками, що зумовлюють реалізацію гуманних принципів у процесі соціальної взаємодії, здобуттю досвіду ефективного подолання проявів жорстокості і морально-ціннісному ставленню до навколишнього світу, розвитку соціальних якостей особистості, активізації гармонічних відносин у родині, стимулюванню до глибшого пізнання духовного світу людини і навколишньої дійсності, що свідчить про ефективність розробленої програми.

Список використаної літератури

- 1. Алексєєнко Т.** У чомусутністьгуманнихвзаєминбатьків і дітей?/ Т. Алексєєнко // Рідна школа. – 2011. – № 3. – С. 33–36.
- 2 Державнадоповідь** про становище дітей в Україні за підсумками 2002 року. – К. : Деравнийін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 232 с.
- 3. Кирєєв Г. Н.** Сущность социального насилия / Г. Н. Кирєєв // Философские науки. – 2006. – № 1. – С. 24–34. **4. Международное десятилетие культуры мира и ненасилия в интересах детей планеты.** Генеральная Ассамблея. Доклад Генерального секретаря. – 12 сентября 2000. – 10 с. **5. Новий** тлумачний словник української мови у 4-х т. Т.2. – К. : Аконт, 2008. – 910 с. **6. Новые** проблемы детей в XXI веке. Подготовительный комитет специальной сессии Генеральной Ассамблеи в 2001 году по итогам Всемирной встречи на высшем уровне, Детский фонд ООН. Генеральная Ассамблея. – 4 апреля 2000. – 26 с. **7. Проблеми** ненасильства в сім'ї: правові та соціальні аспекти. – Х. : Право, 2009. – 210 с. **8. Права,** гарантії, захист: Зб. документів. Ч. I. – К. : АТ Вид-во «Столиця», 2008. – 318 с. **9. Превентивне** виховання: проблема ненасильства: Зб. наук-практ. ст. / За заг. ред. В. М. Оржеховської. – К. : Олди-плюс. – 2000. – 418 с. **10. Ратинов А. Р.,** Михайлова О. Ю. Жестокость как правовая и нравственно-психологическая проблема / А. Р. Ратинов, О. Ю. Михайлова // Вопросы борьбы с преступностью. Вып.42. – М. : Юридическая литература, 2005. – С. 8–17. **11. Якубова Ю. М.** Батьків не обирають... (проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні) / Ю. М. Якубова, Н. В. Лавриненко, М. М. Московка. – К. : А. Л. Д., 2007. – 144 с.

Сухорукова Т. М. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім'ї

У статті розглянуті особливості жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, наведено його характеристику. Розкритий зміст розробленої програми соціально-педагогічної профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, науково-технологічне забезпечення її дії. Висвітлена експериментальна перевірка програми соціально-педагогічної профілактики жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, яка дає можливість стверджувати, що розглянутий підхід сприяє гуманізації відносин батьків і дітей й ефективній профілактиці жорстокого ставлення до дітей у сім'ї.

Ключові слова: профілактика, жорстоке ставлення до дітей, розділи програми: концептуальні основи, технологічні аспекти, підготовчий етап реалізації, визначення ефективності.

Сухорукова Т. Н. Социально-педагогическая профилактика жестокого отношения к детям в семье

В статье рассмотрены особенности жестокого отношения к детям в семье, приведена его характеристика. Раскрыто содержание разработанной программы социально-педагогической профилактики

жестокого отношения к детям в семье, научно технологическое обеспечение ее действия. Освещена экспериментальная проверка программы социально-педагогической профилактики жестокого отношения к детям в семье, которая дает возможность утверждать, что рассмотренный подход способствует гуманизации отношений родителей и детей и эффективной профилактике жестокого отношения к детям в семье.

Ключевые слова: профилактика, жестокое отношение к детям, разделы программы: концептуальные основы, технологические аспекты, подготовительный этап реализации, определение эффективности.

Sukhorukova T. N. Socio-pedagogical prevention of cruelty to children in the family

The article deals with the peculiarities of cruelty to children in the family, given its characteristics. Discloses the content of the program of socio-pedagogical prevention of cruelty to children in the family, scientific technological support of its actions. Tells by the experimental check of the program of socio-pedagogical prevention of cruelty to children in the family, which gives the opportunity to assert that this approach contributes to the humanization of relations between parents and children and the effective prevention of cruelty to children in the family.

Key words: prevention, cruelty to children, sections of the program: the conceptual foundations, technological aspects, the preparatory phase of implementation, definition of efficiency.

УДК 37.091.12:36:316.362

О. А. Терентьева

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї

На сьогоднішній день в Україні в умовах економічної кризи, політичної і соціальної нестабільності, радикальної соціально-культурної трансформації постає проблема щодо необхідності розробки нових форм утримання та виховання дітей, які перебувають у особливо складних і дискомфортних умовах. Перш за все це стосується дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. В останні десять років в нашій державі вдвічі збільшилася кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Проблема забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, хвилює багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. В цьому напрямку плідно працюють відомі науковці А. Капська, І. Пеша, І. Трубавіна, Н. Комарова. Питання, що

стосуються функціонування форм сімейного виховання висвітлені в роботах українських теоретиків та практиків сфери захисту дитинства: Г. Бевз, О. Карпенко, Л. Волинець та інших.

Однією з форм роботи є прийомною сім'єю є соціально-педагогічний супровід, який не є достатньо висвітленим у соціально-педагогічній літературі, що й зумовило вибір теми нашої статті, мета якої – охарактеризувати основні напрями та завдання соціально-педагогічного супроводу прийомної сім'ї.

Вивчення проблем влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, довело, що сімейне виховання, безперечно, виступає пріоритетною формою в Україні.

Невелика кількість цих дітей влаштовані в прийомні сім'ї. Приймна сім'я – це сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі і добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей для виховання і спільного проживання [1].

Функціонування прийомних сімей регулюється Положенням про прийомну сім'ю, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України (2002 р.).

Інститут прийомної сім'ї як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні набув законодавчого закріплення у Законі України «Про охорону дитинства» (№ 2402-III від 26 квітня 2001 р.).

У соціально-педагогічній літературі виокремлюють такі типи прийомних сімей:

- Приймні сім'ї «невідкладного влаштування» (дитина влаштовується у прийомну сім'ю негайно за наявності надзвичайних обставин, небезпеки для її життя і здоров'я, насильства в сім'ї тощо);
- Приймна сім'я тимчасового влаштування (дитина влаштовується на певний термін: період відпустки батьків або у випадку важкої хвороби батьків, опікунів чи піклувальників до повернення їх працездатності);
- Довготривалого перебування (дитина влаштовується у прийомну сім'ю до досягнення нею повноліття);
- Перехідного поселення (досвідчена прийомна сім'я бере на виховання дитину на період її адаптації у випадку смерті батьків і пошуку прийомної сім'ї довготривалого перебування).

Під час перебування дитини у прийомній сім'ї держава не тільки фінансує, а й контролює утримання і виховання дитини, надає допомогу у її розвитку, соціалізації, організовує соціальний супровід сім'ї та дитини.

Метою створення прийомних сімей є забезпечення належних умов для виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сімейному оточенні. Приймні діти/діти-вихованці оформлюється у сім'ю до досягнення вісімнадцятирічного віку або до

закінчення навчання у професійно-технічних чи вищих навчальних закладах.

Специфічною відмінністю прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу від усиновлення й опіки (піклування) є державна соціальна підтримка таких сімей, що реалізується у формі соціально-педагогічного супроводу [6].

Визначення «соціально-педагогічний супровід прийомної сім'ї» в Україні було введено у 1998 р. як таке, що становить окрему форму соціальної роботи. Розробляючи цю тематику, науковці Державного інституту проблем сім'ї та молоді (на той час – Українського інституту соціальних досліджень) багато в чому спиралися на досвід Великої Британії, де протягом багатьох років створювалися і функціонували прийомні сім'ї.

Соціальний-педагогічний супровід – це діяльність спеціаліста (або групи спеціалістів), спрямована на створення необхідних соціально-психологічних умов розвитку прийомних дітей та дітей-вихованців у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу [5].

Соціальний-педагогічний супровід – робота, спрямована на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально-незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу [2].

Соціально-педагогічний супровід – це довготривала, різноманітна допомога різним типам неблагополучних сімей, яка спрямована на створення умов для ліквідації причин неблагополуччя (чи їх можливої компенсації), формування здатності сім'ї самій розв'язувати її проблеми, долати труднощі, виконувати функції, реалізовувати свій соціальний і виховний потенціал, права в суспільстві; корекцію і покращення внутрішньо-сімейних стосунків, стосунків сім'ї із мікро- і макросередовищем [3].

Учасниками супроводу прийомних сімей є:

- представники органів державної влади;
- соціальні працівники;
- прийомні батьки та їхні діти;
- прийомні діти;
- біологічні батьки прийомних дітей, родичі;
- залучені спеціалісти;
- супервізор [7].

Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюють соціально-педагогічний супровід прийомних сімей від моменту їх утворення (надання прийомним батькам і прийомним дітям психологічних, соціально-педагогічних та інших послуг, здійснення заходів щодо соціальної реабілітації та інтеграції прийомних дітей). Така форма соціальної роботи виступає, з одного боку, як контроль за умовами виховання та утримання, з іншого боку як система дієвої

допомоги у вирішенні життєвих проблем сімей, які виховують дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [3].

Метою соціально-педагогічного супроводу є захист і забезпечення дотримання прав та інтересів дитини, оптимальних умов її життя та розвитку. Це передбачає врахування індивідуальних потреб кожної дитини шляхом надання соціальних та соціально-педагогічних послуг прийомній сім'ї [1].

Напрямами роботи соціального педагога із соціально-педагогічного супроводу прийомної сім'ї є :

- відвідування прийомної сім'ї;
- підтримка телефонних контактів;
- представництво інтересів прийомних сімей;
- посередництво при вирішенні суперечностей ;
- щорічний аналіз ефективності функціонування прийомних сімей;
- організація надання матеріальної та інших видів допомоги за потребою [6].

Соціально-педагогічний супровід, що забезпечується соціальними педагогами, з одного боку, виступає як контроль за умовами виховання та утримання прийомної дитини у сім'ї, з іншого – як система дієвої допомоги у вирішенні життєвих проблем, пов'язаних із влаштуванням у сім'ї дітей, позбавлених батьківського піклування.

У процесі здійснення соціально-педагогічного супроводу необхідно уважно стежити за відносинами, які складаються між батьками, прийомними та рідними дітьми, и, при потребі, вплинути на їх розвиток.

Основними завданнями соціально-педагогічного супроводу прийомних сімей є:

- підтримка здорового соціально-психологічного клімату в сім'ї;
- навчання та посилення виховного потенціалу прийомних батьків;
- контроль за отриманням батьками державних виплат на утримання дитини;
- формування партнерських стосунків між учасниками соціально-педагогічного супроводу;
- залучення різних видів додаткової допомоги за потребою;
- захист прав та інтересів прийомних сімей;
- підготовка щорічного звіту про ефективність функціонування прийомної сім'ї [4].

Виконання завдань соціально-педагогічного супроводу прийомних дітей та сімей має здійснюватися окремо уповноваженими соціальними працівниками, соціальними педагогами.

Реалізація соціально-педагогічного супроводу прийомної сім'ї передбачає здійснення певних послідовних етапів:

- збір інформації про прийомну дитину/дитину-вихованця;

- складання плану соціально-педагогічного супроводу дитини;
- надання соціальних послуг сім'ї та дитині (відвідування сім'ї, контактування з батьками та дитиною; надання допомоги батькам щодо розв'язання проблем);
- супервізія соціально-педагогічного супроводу;
- періодична оцінка результатів соціального супроводу: коригування плану соціального супроводу; надання службам у справах неповнолітніх інформації до щорічного звіту;
- планування виходу дитини із сім'ї;
- припинення соціального супроводу.

На основі базового оцінювання складається план соціально-педагогічного супроводу прийомної дитини, на перші півроку її проживання в прийомній сім'ї.

План соціально-педагогічного супроводу – це план цілеспрямованої діяльності соціального педагога, спеціалістів, які надають конкретні послуги, а також членів родини, які разом створюють необхідні умови для оптимального функціонування сім'ї та розвитку дитини.

Структура плану соціально-педагогічного супроводу визначена із врахуванням основних проблемних питань: адаптація дитини до умов сімейного життя; здоров'я; контакти з біологічними батьками, родичами; освіта та навчання; особливості характеру; соціальні проблеми; фізичний розвиток; юридичні питання тощо.

Основними формами роботи соціального працівника щодо реалізації плану соціального супроводу прийомних дітей є:

- відвідування на дому;
- зустрічі, прогулянки з прийомними дітьми;
- підтримка телефонних контактів (робота щотижневої телефонної години);
- консультування прийомних дітей;
- організація зустрічей з біологічними родичами і спостереження за перебігом цих зустрічей;
- представлення інтересів прийомних дітей в установах та закладах;
- організація навчальних програм для прийомних дітей;
- щорічний аналіз стану та розвитку прийомних сімей.

Стратегічним напрямом соціально-педагогічного супроводу має стати визначення перспектив подальшого влаштування дитини після досягнення нею повноліття – працевлаштування, забезпечення житлом, продовження освіти. Саме ці проблеми мають вирішуватися батьками і соціальними педагогами впродовж усього періоду проживання дитини в сім'ї.

Отже, прийомна сім'я як соціальний інститут захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, потребує налагодження міжгалузевої співпраці спеціалістів різних державних

структур. Саме належний рівень такої співпраці є одним з основних запорук успішного функціонування таких сімей.

Список використаної літератури

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с. **2. Бевз Г. М., Пеша І. В.** Дитина в прийомній сім'ї. Нотатки психолога / Г. М. Бевз, І. В. Пеша – К. : УІСД, 2001. – 101с. **3. Соціальна педагогіка.** Підручник / За ред. проф. А. Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 468 с. **4. Посібник** для соціальних працівників щодо підготовки соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: (У 2-х кн.) / Г. М. Бевз та ін. – К., 2006. – 231 с. **5. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: досвід реформування** / Л. Є. Леонтєва, Л. С. Волинець та ін. – К. : Державн. ін.-т розвитку сім'ї та молоді, 2006. – 180 с. **6. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: досвід реформування** / Л. Є. Леонтєва, Л. С. Волинець, Н. М. Комарова та ін.– К. : Державн. ін.-т розвитку сім'ї та молоді, 2006. – 205 с. **7. Приймна сім'я: методика створення та соціального супроводу: науково-методичний посібник** / Г. Бевз, В. Кузьминський та ін. – К. : Центр стратегічної підтримки, 2005. – 95 с.

Терентєва О. А. Соціально-педагогічний супровід прийомної сім'ї

У статті розглядається нормативна база, щодо прийомної сім'ї України; аналізуються типи «приймних сімей», які надані в науковій соціально-педагогічній літературі; характеризуються форми соціально-педагогічного супроводу; розкривається мета, завдання та етапи соціально-педагогічного супроводу прийомної сім'ї.

Ключові слова: прийомна сім'я; соціально-педагогічний супровід; форми, мета, завдання та етапи соціально-педагогічного супроводу.

Терентєва А. А. Социально-педагогическое сопровождение приемной семьи

В статье рассматривается нормативная база, по приемной семье Украины; анализируются типа «приемных семей», которые предоставлены в научной социально-педагогической литературе; характеризуются формы социально-педагогического сопровождения; раскрывается цель, задачи и этапы социально-педагогического сопровождения приемной семьи .

Ключевые слова: приемная семья; социально-педагогическое сопровождение; формы, цели, задачи и этапы социально-педагогического сопровождения.

Terentyeva A. Socio-educational support foster families

The article considers the regulatory framework regarding foster care Ukraine, analyzes types of "foster families" who provided the scientific socio-pedagogical literature, characterized forms of socio-pedagogical support, discloses the purpose, objectives and stages of social and pedagogical support adoptive families .

Key words: foster family, social and educational support, forms, goals, objectives and stages of social and pedagogical support.

УДК 37.091.12:36-316.362

Ю. М. Ткаченко

ТЕХНОЛОГІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА У РОБОТІ З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ

Соціально-економічна криза попередніх років спричинила суттєве зниження життєвого рівня переважної більшості населення, зростання безробіття і неповної зайнятості, розшарування суспільства на багатих і бідних, погіршення структури споживання більшості сімей, і найбільш уразливими виявилися родини з низьким рівнем доходів, однією з яких є багатодітна сім'я.

Багатодітна сім'я – це складна соціальна система, якій притаманні риси соціально-виховного інституту і малої соціальної групи. Як соціально-виховний інститут суспільства багатодітна сім'я являє собою сукупність соціальних норм, зразків поведінки, регламентованих взаєминами між подружжям, батьками та дітьми. Багатодітна сім'я впливає на життя суспільства, їй належить вирішальна роль у процесі відтворення самої людини, продовження людського роду, на неї лягають великі обов'язки у вихованні дітей і підлітків, у фізичному і духовному розвитку особистості.

Проблематика соціально-педагогічної роботи із сім'єю за останні десятиліття ввійшла до кола наукових інтересів багатьох дослідників, серед яких О. Безпалько, Ю. Василькова, Т. Василькова, І. Зверева, Г. Лактіонова. А. Капська досліджувала основні напрями надання соціально-педагогічної допомоги сім'ї відповідно до обставин, що провокують виникнення сімей соціального ризику. Праці таких науковців, як Т. Лодкіна, І. Трубавіна, безпосередньо присвячені вивченню теоретико-методичних питань соціально-педагогічної роботи із сім'ями різних типів.

Увага до багатодітних сімей в даний час пояснюється і тим, що в умовах поглиблення соціально-економічної кризи вони займають одне з перших місць серед інших соціально незахищених категорій населення. Багатодітні родини відносяться до групи соціального ризику, оскільки

широкий спектр причин, що викликають дисфункцію сімейних відносин, роблять їх соціально вразливою категорією населення.

Таким чином, очевидно, що зараз стоїть гостро потреба в наданні допомоги багатодітній сім'ї і однією з форм такої допомоги повинна бути соціально-педагогічна робота.

Саме тому *метою* нашої статті є розкрити сутність технологій діяльності соціального педагога у роботі з багатодітними сім'ями.

Законом України «Про охорону дитинства» визначено, що багатодітна сім'я – сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самотійно їх виховує [4].

Сім'я відіграє особливу роль у всій історії розвитку людського суспільства. Саме вона виступає в ньому як носій «соціальної спадкоємності». Сім'я є найважливішим соціально-виховним інститутом, це ціла система зв'язків: шлюбних і родинних, господарських і правових, етичних і психологічних. Тому сім'я відтворює людину не тільки як біологічну істоту, але і як громадянина, оскільки в ній, передусім, відбувається соціалізація особистості.

В соціально-педагогічній літературі виділяють три категорії багатодітних сімей:

1. Сім'ї, багатодітність в яких запланована (наприклад, у зв'язку з національними традиціями, релігійними приписами, культурно-ідеологічними позиціями, традиціями сім'ї). Такі сім'ї відчувають багато труднощів, обумовлених малозабезпеченістю, тісністю житла, завантаженістю батьків (особливо матері), станом їх здоров'я, але у батьків є мотивація до виховання дітей.

2. Сім'ї, що утворилися в результаті другого і наступних шлюбів матері (батька), в яких народжуються нові діти. Дослідження показують, що такі сім'ї можуть бути цілком благополучними, але їх членам властиве відчуття неповної сім'ї.

Ці дві категорії цілком благополучні. Вони мають, як правило, міцні родинні традиції, чітку внутрішню структуру. У таких сім'ях легше вирішуються проблеми і конфлікти, у батьків не буває самотньої старості. Психологічна атмосфера сім'ї – взаєморозуміння, однакове бачення проблем і способів їх вирішення подружжям.

3. Неблагополучні багатодітні сім'ї, які утворюються в результаті безвідповідальної поведінки батьків, які ведуть асоціальний спосіб життя: алкоголіки, безробітні, психічно неповноцінні, де діти часто є засобом для одержання матеріальної та натуральної допомоги. У таких сім'ях батьки мають більш низький освітній рівень і соціальний статус. Діти з таких багатодітних сімей особливо часто потребують допомоги, реабілітації, страждають від хвороб і недорозвинення. У разі втрати батьківської опіки їх долю особливо важко влаштувати, бо сімейне

законодавство перешкоджає поділу дітей з однієї сім'ї, а усиновити 3-7 дітей різного віку та різного ступеня соціальної дезадаптації далеко не завжди можливо [5].

Н. Дівіцина до цієї класифікації додає ще один тип багатодітних сімей: сім'я, яка стала багатодітною в результаті усиновлення дітей, котрі залишилися без піклування батьків.

Багатодітна сім'я – міні-соціум зі своїми внутрішніми законами: дитина в ній виявляється і в ролі старшого, і в ролі молодшого, вона повинна налагоджувати контакти з кожним членом сім'ї, спілкуватися з дітьми як своєю, так і протилежної статі, вчитися поступатися і наполягати на своєму, проявляти гнучкість і великодушність. У таких сім'ях формуються сприятливі умови виховання, оскільки діти ростуть у великому родинному колективі, як правило, з раннього віку привчаються виконувати певні обов'язки і допомагати один одному [3].

Спостерігаючи за діями батьків, старші діти отримують досвід поведінки з молодшими братиками та сестричками, і надалі знатимуть як чинити з власними дітьми. Багатодітна сім'я забезпечує реальну можливість постійного спілкування між людьми різної статі, віку, що знижують можливість формування таких якостей, як егоїзм, себелюбство, лінощі. Різноманітність інтересів, характерів, відносин, які виникають в багатодітній родині – добрий ґрунт для розвитку дітей, для вдосконалення своєї особистості. У взаємовідносинах членів багатодітної сім'ї особливо значимо шанобливе ставлення до старших. Багатодітна сім'я є незамінною школою колективізму, підготовки кожної дитини до майбутнього самостійного сімейного життя.

Діти з багатодітних сімей психологічно менше залежать від шкільного соціуму, адже в них є почуття належності до сімейного «ми». Багатодітна сім'я – це складна соціальна система, якій притаманні риси соціального інституту і малої соціальної групи. Як соціальний інститут суспільства багатодітна сім'я являє собою сукупність соціальних норм, зразків поведінки, регламентованих взаєминами між подружжям, батьками та дітьми. Багатодітна сім'я впливає на життя суспільства, їй належить вирішальна роль у процесі відтворення самої людини, продовження людського роду, на неї лягають великі обов'язки у вихованні дітей і підлітків, у фізичному і духовному розвитку особистості [3].

На сучасному етапі багатодітна родина має як свої специфічні проблеми, так і ті, які властиві будь-якій іншій сім'ї (з однією чи двома дітьми, неповної сім'ї та ін.), проте в ній вони протікають значно важче. Специфіка проблем багатодітної сім'ї полягає у тому, що, по-перше, говорячи про дану категорію сім'ї треба мати на увазі не тільки проблеми, що виникають в ній самій, але і проблеми дітей, які проживають у таких сім'ях. По-друге, проблеми багатодітної сім'ї різняться в залежності від місця її проживання: різних регіонів країни, міста чи села. Є істотні розбіжності між регіонами з високою

народжуваністю, де таких сімей багато, і регіонами з низькою народжуваністю, де їх менше. По-третє, багатодітні родини незважаючи на наявність спільних проблем, значно відрізняються один від одного.

Проблеми багатодітних сімей можна класифікувати за наступними напрямками.

I. Соціальні проблеми багатодітних сімей.

Житлова проблема, завжди гостро стоїть в нашій країні, особливо для багатодітних сімей. Житлові умови не відповідають нормативам. Рівень благоустрою житла багатодітних сімей є вкрай низьким, не пристосованим для проживання сімей з великою кількістю дітей. Нерідкі випадки, коли в двох кімнатах змушені тулитися по 8-10 осіб.

II. Соціально-економічні проблеми багатодітної родини.

Головна проблема багатодітних сімей – матеріально-побутова. Багатодітні сім'ї є найменш забезпеченим, з низьким середньомісячним доходом на одного члена сім'ї, що веде до збільшення витрат на харчування, одяг і т.д.

III. Соціально-педагогічні проблеми багатодітної сім'ї включають.

1) Проблеми у сфері освіти. Діти з багатодітних сімей мають чимало труднощів у здобутті належної освіти. Їх навчальна успішність найчастіше середня. Причина не в тому, що ці діти мають менші здібності, а в тому, що вони не мають можливості здобути таке ж виховання та освіти, що діти із сімей з високим рівнем доходів.

2) Проблема соціально-рольової нестабільності у сім'ї. Кількість дітей в багатодітних родинях веде до зниження соціального віку старших дітей. Вони рано дорослішають і менш тісно пов'язані зі своїми батьками.

3) Медичні проблеми. Багатодітна сім'я – це не тільки згуртований, але і скупчений колектив, тому в ній можуть виникнути і певні, притаманні лише їй, проблеми. Скупченість гарантує, що по ланцюжку захворюють всі діти і, можливо, самі батьки.

4) Юридичні проблеми багатодітної сім'ї ґрунтуються на елементарному незнанні своїх прав, невмінні спілкуватися з представниками органів державної влади, юридичної незахищеності, брак коштів на відновлення необхідних документів [3].

IV. Психолого-педагогічні проблеми багатодітної родини.

Рівень освіти та педагогічної культури більшості багатодітних батьків низький. Найбільш численною групою багатодітних батьків є ті, хто має повну середню та професійно-технічну освіту, помітно меншими є частки з базовою і неповною вищою освітою та з повною вищою освітою. Рівень освіти багатодітних городян відчутно вищий за рівень освіти сільських жителів.

Існуючі проблеми у функціонуванні багатодітної сім'ї на сучасному етапі розвитку обумовлюють необхідність соціально-педагогічної допомоги даній категорії сім'ї. Основними напрямками соціально-педагогічної допомоги багатодітним родинам є: *освітній*, який полягає у

запобіганні виникнення сімейних проблем і формування педагогічної культури багатодітних батьків, допомогу у вихованні, яка в першу чергу, здійснюється з батьками – шляхом їх консультування, а в другу, з дитиною за допомогою створення спеціальних виховних ситуацій для вирішення завдання своєчасної допомоги багатодітній сім'ї з метою її зміцнення та найбільш повного використання її виховного потенціалу; психологічний, який включає в себе соціально-психологічну підтримку, спрямовану на створення сприятливого мікроклімату в сім'ї в період короткочасної кризи та корекція міжособистісних стосунків; *організаційний*, що включає в себе організацію сімейного дозвілля; *інформаційний*, який полягає в забезпеченні багатодітної сім'ї інформацією з питань соціального захисту; *координаційний*, який спрямований на активізацію різних відомств і служб у спільному вирішенню проблеми конкретної багатодітної родини та положення конкретної дитини.

Важливою складовою технологій соціально-педагогічної роботи з даною категорією сімей виступають соціально-педагогічні форми і методи роботи.

Діагностичні методи соціально-педагогічної роботи: аналіз документів – це один з основних методів одержання конкретного знання про соціальну реальність на основі інформації, зафіксованої в різних документах, текстах масової комунікації; біографічний метод полягає у вивченні особистих документів окремої людини (наприклад характеристики, щоденники); спостереження – загальнонауковий метод дослідження, припускає цілеспрямовану, систематичну фіксацію проявів діяльності особистості, колективу, групи людей. Спостереження за дітьми з багатодітних сімей проводиться з метою визначення наявності проблем у дитини, загальний емоційний стан і психологічний портрет; опитування – це метод збору інформації, проведений у вигляді інтерв'ю, бесіди за заздалегідь складеним планом; тестування – це один з методів дослідження, що полягає в діагностиці особистості, психічного стану, наявних і знову придбаних знань. Ця діагностика проводиться з багатодітними батьками з метою збору необхідної інформації про сім'ю, а також для визначення характеру внутрішньосімейних взаємин.

Форми роботи: соціально-педагогічна робота з багатодітними сім'ями включає як індивідуальні (консультування, бесіда), так і групові (міні-лекції, семінари, тренінги, ситуаційно-рольові ігри) форми роботи.

Групові форми роботи дають можливість батькам обмінюватися один з одним досвідом, задавати запитання й прагнути одержати підтримку й схвалення в групі. Крім того, можливість приймати на себе роль лідера при обміні інформацією, розвиває активність та впевненість батьків.

До методів групової роботи відносяться: *психодрама* – це метод групової психотерапії, в якій використо-вується рольова гра, під час якої створюються необхідні умови для спонтанного вираження індивідом

почуттів, що пов'язані з важливими для нього проблемами. Під час психодрами створюються умови для переосмислення особистістю власних проблем та конфліктів, подолання неконструктивних поведінкових стереотипів та способів емоційної реакції, формування адекватних прийомів поведінки; *ігрова терапія* – метод корекції емоційних та поведінкових розладів у дітей шляхом залучення їх до різноманітних ігрових ситуацій. У процесі гри спеціаліст спостерігає за поведінкою дитини, що дає йому певний діагностичний матеріал для того, щоб запропонувати дитині таку гру та роль в ній, яка допоможе усвідомити дитині негативні аспекти своєї поведінки чи сформулювати ті навички соціальної взаємодії, які є відсутніми або малорозвинутими в дитини; *арт-терапія* – метод впливу на психоемоційний та фізичний стан особистості за допомогою різних видів художнього та вжиткового мистецтва (малювання, живопис, ліплення, різьба, випалювання, дрібні речі з хутра та тканин тощо); *тренінги*, спрямовані на розвиток умінь та навичок, які допомагають багатодітним сім'ям вчитися управляти своїм мікросередовищем, ведуть до вибору конструктивних життєвих цілей і конструктивної взаємодії; *ділова гра* спрямована на підвищення й розширення знань батьків в області сімейного виховання; *патронаж* – одна з форм роботи соціального педагога, що представляє собою відвідування багатодітної родини на дому з діагностичною, контрольною й адаптаційно-реабілітаційною (надання конкретної освітньої, психолого-педагогічної допомоги) цілями.

Таким чином, можна зробити висновок, що характеристика багатодітних сімей підтверджує унікальність й соціальну своєрідність даної категорії сім'ї, у якій поєднуються риси традиційних і нових сімейних укладів. Проаналізувавши соціальні, соціально-економічні, соціально-педагогічні та психолого-педагогічні проблеми багатодітних сімей ми дійшли висновку, що дану категорію сімей необхідно віднести до групи соціального ризику, оскільки широкий спектр причин, що викликають дисфункцію сімейних відносин, роблять їх соціально вразливою категорією населення. Система соціально-педагогічної допомоги багатодітним сім'ям сприятиме подоланню складних життєвих обставин та забезпечить нормальне функціонування багатодітної родини як соціально-виховного інституту.

Список використаної літератури

- 1 **Андреева Т. В.** Психология современной семьи [Монография] / Т. В. Андреева. – СПб. : Речь, 2005. – 436 с.
- 2 **Безпалько О. В.** педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: [Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 209 с.
- 3 **Дивицына Н. Ф.** Семейведение [Краткий курс лекций для ВУЗов] / Н. Ф. Дивицына. – М. : Академия, 2006. – 180 с.
- 4 **Закон України** «Про охорону дитинства» станом на 18.10.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402>.
- 5 **Словарь-**

справочник по социальной работе / Под ред. Е. И. Холостовой. – М. : Юрист, 2000. – 424 с. **6. Трубавіна І. М.,** Бугаєць Н. А. Методи вивчення сім'ї / І. М. Трубавіна, Н. А. Бугаєць. – К. : УДЦССМ, 2001. – 76 с.

Ткаченко Ю. М. Технології діяльності соціального педагога у роботі з багатодітними сім'ями

У статті теоретично обґрунтовується вплив багатодітної сім'ї на особистість дитини, як найважливішого виховного інституту та розглядається спектр проблем багатодітної родини. Проаналізовано систему соціально-педагогічної допомоги багатодітним сім'ям. Система сприяє подоланню складних життєвих обставин та забезпечує нормальне функціонування багатодітної родини як соціально-виховного інституту.

Ключові слова: багатодітна сім'я, діти, соціальний педагог, технології, проблеми, система, допомога.

Ткаченко Ю. Н. Технологии деятельности социального педагога в работе с многодетными семьями

В статье теоретически обосновывается влияние многодетной семьи на личность ребенка, как воспитательного института и рассматривается спектр проблем многодетной семьи. Так же проанализирована система социально-педагогической помощи многодетным семьям. Система способствует преодолению сложных жизненных обстоятельств и обеспечивает нормальное функционирование многодетной семьи как социально-воспитательного института.

Ключевые слова: многодетная семья, дети, социальный педагог, технологии, проблемы, система, помощь.

Tkachenko Yu. The technologies of work with large families of social pedagogue

In this article theoretically substantiate an influence of a large family as educational institution, on personality of child. And considered the spectrum of problems of a large families. Besides there are analyzed the system of social-pedagogical help to this kind of families. This system facilitates overcoming of difficult life situations by large family and provides normal functioning of it as a social-pedagogical institution.

Key words: Large family, children, social pedagogue, technologies, problems, system, help.

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ГЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ

УДК 347.615 (477.62) “1930/1939”

І. М. Мірошніченко

«ЧОЛОВІКИ-АЛІМЕНТЩИКИ»: РОЛЬ АЛІМЕНТАРНОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ У ФОРМУВАННІ РАДЯНСЬКОГО ГЕНДЕРНОГО ПОРЯДКУ В 1930-ТІ РР. (НА ПРИКЛАДІ ДОНЕЦЬКОГО РЕГІОНУ)

1930-і роки позначилися корінним зламом у сфері радянських офіційних норм матримоніальної поведінки. Антисімейні догми попереднього десятиліття змінилися політикою примусової стабілізації сім'ї, декларовані принципи сімейних стосунків ставали все більш консервативними. «Сімейний Термідор» [1] означав, що у рамках нового консервативно-моралізаторського сімейного дискурсу перестали акцентуватися й навіть бути проявленими практики частих розлучень, повторних шлюбів, та аліментарних зобов'язань.

Право матері на отримання для дитини утримання від батька більше вже не розглядалося у якості одного із внутрішньосімейних обставин, що підлягають врегулюванню із боку держави тільки у разі неможливості досягнення колишнім подружжям мирної угоди. Відтепер аліментарні практики разом з іншими аспектами сімейних стосунків перемістилися до сфери «турботи» держави і стали невід'ємною частиною нового радянського гендерного порядку, в межах якого, як відзначили А. Тьомкіна та А. Роткірх, при декларованій гендерній рівності держава підтримувала особливу роль жінки, працюючої матері [2], відтискаючи чоловіка на другій план.

Аліменти поступово почали трансформуватися у засіб осуду чоловічої поведінки, а після 1936 року і зовсім перетворилися на своєрідний ярлик, отримуючи який, чоловік кваліфікувався суспільною свідомістю, як злочинець незалежно від особливостей внутрішньосімейної ситуації, що зумовила звернення до аліментарних зобов'язань. У офіційному дискурсі відносно проблем сім'ї та шлюбу його учасники, на думку Ш. Фіцпатрик, «майже завжди виходили із положення, що чоловіки грішать, а жінки страждають» [3], не звертаючи уваги на варіативність життєвих сценаріїв появи у родині проблеми аліментів. Цей же принцип було покладено в основу законодавчих актів, які приймалися з цього питання.

«Узи» аліментів зіграли важливу роль в практично повному зникненні із дискурсу понять «батько», «батьківство». Відтепер ці терміни згадувалися в офіційних джерелах майже завжди як негативний антипод «ідеальної радянської матері». Часто до подібної критики додавався перелік суворих правил, яким має бути справжній батько, щоб

отримати офіційне визнання у цій якості. Даний процес С. Айвазова охарактеризувала як перетворення чоловіка-батька сімейства у «головного піднаглядного верховної влади», функції «батьківської влади» якого перейняла на себе держава з тим, «щоб лишити його власне основ чоловічої ідентичності» [4]. Як відмітив С. Кухтерін, індивідуальне батьківство у цей час лишилося своєї юридичної бази – приватної власності та релігійного освячення шлюбу та було обмежене виплатою аліментів [5]. На думку Ж. Чернової, «модель «радянського» батьківства, яка формувалася та підкріплювалася державою, носила явно асиметричний характер, тому що вона базувалася на презумпції материнського права по відношенню до дитини та наділяла чоловіків-батьків цілою низкою обов'язків, у той же час поражаючи їх у правах» [6].

Юридичні та економічні аспекти аліментарних зобов'язань достатньо досліджені, що пов'язано із традиційним підходом до розгляду проблеми аліментів як виключно юридичного явища. Ці аспекти широко та докладно освітлені у працях Л. Пчелінцевої [7], Л. Тихомирової [8], М. Антокольської [9], Л. Грудніциної [10] та інших юристів. Питання впливу аліментних практик на інститут шлюбу та сім'ї в демографічному плані освітлюється також у праці О. Вишневського [11].

Традиційний підхід до розгляду проблеми аліментів з юридичної точки зору майже виключає виділення в ній соціального та гендерного аспектів, необхідних для повноцінного виявлення ролі аліментів у процесі становлення особливого радянського гендерного порядку та формування проекту «нової радянської жінки». Прописаний в законодавстві варіант використання аліментів насправді був далеко не єдиним, особливо у віддалених від центру регіонах країни, і не завжди виконувався в заданих рамках. Тому ціль даної статті – виявити на основі регіональних матеріалів ряд альтернативних повсякденних практик аліментарних зобов'язань та проаналізувати відношення місцевих владних структур до проблеми аліментів.

Джерельну базу статті складають законодавчо-нормативні акти, матеріали регіональних партійних комітетів та народних судів Донецької області та України, матеріали обласного та республіканського друку.

Процес радянської консервативної модернізації інституту шлюбу та сім'ї згідно із принципом «сім'я для держави» знайшов своє відображення, у першу чергу, в шлюбно-сімейному законодавстві. Кодекс про шлюб, сім'ю та опіку 1918 року, у якому передбачалася можливість вільного розірвання шлюбу будь-яким із подружжя, закріплював процедуру аліментів, при цьому не мав значення факт позашлюбного народження дитини. Більше того, аліменти при їх недостатньому для дитини розмірі могли стягуватися із кожного з батьків на загальних підставах, також передбачався субсидіарний аліментний обов'язок інших родичів дитини [12].

Новий сімейний кодекс 1926 року продемонстрував поворот до консервативної патріархальної традиції міцної сім'ї, проте центральною фігурою в ній ставала/призначалася мати. Межі використання аліментарних зобов'язань значно розширилися, оскільки тепер батьком позашлюбної дитини автоматично ставала названа матір'ю особа без надання нею якихось доказів. Право чоловіка на оскарження пред'явленої йому претензії було значною мірою зведене до формальності, оскільки відтепер суди були орієнтовані на те, щоби будь-яка справа про встановлення батьківства закінчувалася його встановленням [14].

Приміром, у 1926-1927 роках із 300 справ «аліментарної» камери київського народного суду 28-ої ділянки у 186 випадках потребувався факт встановлення батьківства, і у 170 з них воно було встановлене [13]. Єдиним засобом захисту чоловіка від необґрунтованого батьківства було знаходження дійсного батька дитини, що не завжди було можливим. Так державна турбота про захист інтересів матері й дитини абсолютно виключала необхідність захисту інтересів батька від необґрунтованого позову та виплати аліментів [14, с. 9]. Деякі жінки почали розглядати аліментарні зобов'язання як знаряддя маніпуляції або як додаткове джерело доходу незалежно від факту дійсного батьківства.

Дія нового сімейного кодексу добре проілюстрована матеріалами вище згаданої київської «аліментарної» камери. Використання цих відомостей обумовлене неможливістю отримання статистичної картини відносно аліментів в Донецькому регіоні в силу відсутності цілих пластів необхідного матеріалу. Орієнтованість кодексу на захист інтересів жінки підтверджується тим, що із 300 аліментарних справ у 277 позивачем виступала мати, і тільки в 23 – батько або опікун [13]. Пріоритет зареєстрованого браку над фактичним, на відміну від ситуації першої половини 1920-х років, впливає з того, що аліментарні позови подавалися до суду в 39% при наявності офіційного браку і тільки в 10% при наявності фактичного співжиття [13]. У соціальному розрізі майже 40% позивачів – домогосподарки та прислуга, яка також складалася в основному із жінок, тобто найменш забезпечені й законодавчо захищені верстви населення, які потребували додаткового утримання для дитини. Серед відповідачів 44% робітників та 33% службовців, залізничників та працівників торгівлі серед відповідачів у аліментарних справах – 18% та 17% відповідно зі 101 розглянутої справи, де відповідачами вказувався рід занять [13]. Необхідно відмітити, що аліментарні позови – це нові, переважно міські практики, в яких жінки і чоловіки намагалися знайти або сформулювати свої правила освоєння «чужого» міського простору.

Процес розгляду подібних справ все більш уніфікувався, набуваючи шаблонних форм. У тому ж київському нарсуді в 94% випадків справи розглядалися впродовж півроку, з них 21% справ був завершений менш ніж через місяць після подання позову [13]. Незважаючи на це, на кінець 1920-х років судова практика в

аліментарних справах поки ще демонструвала більш зважений підхід до кожного конкретного випадку, оскільки з 300 справ повністю було завершено 36%, частково 28%, ще в 23% позивач отримав відмову в задоволенні позову, і в 5% справи взагалі були припинені незабаром після подання позову [13].

Вирішальний крок у розвитку консервативного сімейного законодавства й становленні нової радянської сім'ї був зроблений 27 червня 1936 року після виходу Постанови ЦВК і РНК «Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги породіллям, встановлення державної допомоги багатосімейним, розширення мережі пологових будинків, дитячих ясел і дитячих садів, посилення кримінального покарання за несплату аліментів і про деякі зміни в законодавстві про розлучення». Вводилося стягнення аліментів на неповнолітніх дітей у пайовому відношенні до заробітку платника: 1/4 – на одну дитину, 1/3 – на двох дітей та 1/2 – на трьох і більше дітей [15]. Ці ставки, незважаючи на неодноразову критику, проіснували до теперішнього часу, хоча ніякого економічного обґрунтування, на думку М. Антокольської, не отримали ні на момент їхнього введення, ні надалі [9].

Справи про стягнення аліментів на неповнолітніх дітей практично перетворилися на беззаперечні: розміри аліментів більше не визначалися у судовому порядку. Все, що судам залишалося робити, – виносити відповідне рішення. Враховуючи, що подібні справи традиційно є однією із найпоширеніших категорій цивільних справ, це створювало величезне заощадження часу. Але за подібних умов не враховувалися варіанти аліментних ситуацій, наприклад, наявність у чоловіка двох і більше дітей від різних шлюбів, або залишення дитини при розлученні для опікування батькові, добровільна згода батька платити аліменти. Слід визнати, що значна частина аліментарних стосунків внаслідок цього перемістилася «у тінь», що створювало широке поле для ухилення від виконання закону й формувало альтернативні практики аліментарних зобов'язань.

Згідно з новим сімейним дискурсом, міцна соціалістична сім'я як основний осередок суспільства руйнувалася виключно чоловіком. За допомогою відповідної риторики формувалися образи «батька, що втік», та злісно ухиляється від сплати утримання на власних дітей, і матері-героїні, яка звалила увесь тягар виховання дитини на себе. Батька поступово замінювала/витісняла «дбайлива держава», яка, за допомогою пропагандистської машини, демонструвала професійну й батьківську обізнаність щодо тонкощів виховання молодого покоління.

В офіційному дискурсі знаходилося немало прибічників подібного підходу, у тому числі, на регіональному рівні. Приміром, в 1935 році в інтерв'ю газеті «Соціалістичний Донбас» багатодітна мати Т. Фоменко відмітила, що «дуже часто чоловік хоче уникнути турботи про дітей. Злочинцем є батько, який залишає дітей на руках матері, а сам почуває себе вільним птахом» [16, с. 4]. Багато жінок дійсно ставали жертвами аморальності своїх чоловіків і активно скаржилися на них в місцеві

партійні та друкарські органи. Робітниця швацької фабрики ім. Володарського П. Кац у 1936 році скаржилася на чоловікове приховування від сплати аліментів на утримання двох дітей впродовж шести років [17, с. 4]. Аналогічним чином діяли тоді ж відносно залишеної ними сім'ї житель Макіївки Іван Кондика [18, с. 3] та працівник горлівської шахти «Кочегарка» Ілля Штейн [19, с. 4]. До 1938 року вже більше трьох років ховався від своєї дружини гр. Вернігоров із Рутченкова [20, с. 4].

Практики пошуку «блудного батька» ставали предметом загального обговорення і державного контролю. Залучення до конфлікту не стільки представників правової системи, скільки громадськості, перетворювалися на буденні і визнані нормальними тактики вирішення сімейних конфліктів.

Ряд подібних прикладів досить широкий, ситуація повністю відповідає вище описаному урядовому аліментарному канону і, здавалося б, регіональні владні структури повинні були негайно встати на захист інтересів жінки, як того потребувала держава.

Проте часто реальні ситуації формувалися за сценарієм, який суперечив офіційному державному курсу. Жителю Макіївки І. Кондиці після шестирічного приховування суд таки визначив півтора роки покарання [18, с. 3], а ось гр. Вернігорової не пощастило – її претензія до чоловіка щодо сплати аліментів не була задоволена і «дитина виявилася позбавленою належної їй згідно з законом частини заробітку батька» [20, с. 4], причому чіткого пояснення причини такого результату справи жінка не отримала. Так само в 1935 році завершився аліментарний процес для гр. Абрамової, оскільки «ні партійна, ні профспілкова організації не помічають цього антигромадського елементу (гр. Абрамова) і не виступають на захист матері й дитини» [21, с. 4]; а також для гр. Щербініної в 1939 році, оскільки партком віддав пріоритет погашенню заборгованості її чоловіка за членськими внесками, а не за аліментним зобов'язанням [22].

Жіночі скарги в парткоми і профспілки на своїх чоловіків із приводу ухилення від сплати аліментів активно заохочувалися центральною владою, позицію якої з цього приводу наочно демонструвала преса, оскільки це дозволяло формувати зручні системи повсякденного контролю за особистим простором людей. Так сімейні політики найтіснішим чином перепліталися із політиками встановлення тоталітарного режиму.

Проте дуже часто при розгляді цих скарг місцеві владні структури в особі не лише парткомів та профспілок, але навіть народних судів ставали на бік чоловіка. Принцип законності під час судових розглядів часто підмінявся принципом симпатії, кумівства та революційної або виробничої доцільності.

Не маючи чітко встановленої норми «як правильно розбиратися в сімейному конфлікті», «третейські судді» – секретарі парткомів, голови

профкомів, власне судді, представники правоохоронних органів – керувалися ситуативною логікою, суб’єктивними оцінками. В рамках традиційного патріархального устрою, носіями якого були люди, що приймали рішення, принцип «статевої солідарності» часто виявлявся значнішим, ніж урядова позиція. Тим паче, що уряд зі своїм новим курсом був далеко, а колега по роботі, сусід, товариш, однополчанин – близько. Архаїчні зв’язки виявлялися на місцях зрозумілішими, а тому і більш дієвими.

Типовим прикладом цього є вже згадувана справа П. Вернігорової. Після того, як її чоловік-утікач в 1938 році був все-таки відшуканий правоохоронними органами і з’явився перед законом, народний суд Рутченковської ділянки засудив його до трьох років примусових робіт умовно, а також до сплати своїй колишній дружині 25% аліментів на єдину дитину, та 25% заробітку в рахунок погашення аліментарної заборгованості за той час, що він ховався. Вернігорова передала виконавчого листа рутченковському судовому виконавцеві Бакурову, який, в свою чергу, деякий час стягав з О. Вернігорова 50% заробітку, а потім самовільно скоротив стягнення до 25%. Обділена мати подала на Бакурова скаргу до того ж народного суду, але його рішення її зовсім не задовольнило, оскільки суд відмовився міняти ситуацію на її користь. Зневірившись, позивачка звернулася до обласного суду, який в результаті передав справу на вторинний розгляд Рутченковського нарсуду. Не наважившись вдруге суперечити державному аліментарному курсові, нарсуд виніс рішення на користь Вернігорової. Проте вслід за цим касаційну скаргу до облсуду подав відповідач Вернігоров, ймовірно, розраховуючи на повну реалізацію принципу «статевої солідарності», що і сталося, оскільки справа була припинена на підставі того, що вона нібито повинна була слухатися не в судовому, а у позовному порядку. При цьому мати, яка втратила половину суми аліментів, так і не змогла добитися пояснень ні у нарсуді, ні у голови облсуду Самісова [20, с. 4].

Схожим чином ще раніше, в 1936 році, склалася ситуація у Кадіївці, де місцевий нарсуд присудив деякого Бондарева до шести місяців позбавлення волі «за злісне ухилення від сплати аліментів», проте стягати з нього власне аліменти не квапився, в результаті мати звернулася до обласної прокуратури і рішення було опротестовано [23, с. 4]. Незважаючи на відсутність настільки детальних відомостей у цій справі порівняно з рутченковською, вона також може слугувати непоганою ілюстрацією не завжди якісних судових аліментарних практик.

Ситуація аліментів і розлучень, судових розглядів у матримоніальних справах в цілому була принципово новою для суспільства, яке в переважній своїй більшості не мало досвіду в подібних справах, оскільки імперська патріархальна традиція передбачала вирішення цих проблем, в основному, на побутовому рівні з мінімальною участю в них держави [24]. Нова влада взяла ситуацію під контроль, але

не змогла швидко й чітко виробити єдині, зрозумілі правила. Власне контроль над механізмом втілення декларованого курсу був слабким: сімейні політики не були важливим державним пріоритетом. Процеси руйнування патріархального устрою і реалізація проекту «призначення» матері фактичною главою сім'ї відбувалися не швидко, не системно, не рівномірно (швидше в міській місцевості, значно повільніше у сільській), проте досить травматичним чином як для жінок, так і для чоловіків.

Дуже часто стандартна ситуація аліментарного розгляду, яка цілком укладалася в декларований і підтримуваний державою порядок рішення, в реальності демонструвала виняткову різноманітність ліній поведінки її учасників і виходила за офіційні рамки. Історія руйнування сім'ї Туркіних може слугувати прикладом цьому. Михайло Давидович й Дарина Ісаївна перебували в шлюбі з 1917 року і мали троїх дітей, проте через 20 років шлюб розпався. Туркін, вступивши у позашлюбні відносини зі своєю колегою по роботі в Облздороввідділі Софією Григорівною Львівською, у вересні 1937 року подав на розлучення потайки від дружини, поставивши її перед фактом. Ображена дружина подала позов до народного суду першої ділянки м. Сталіна, де завзято відстоювала свої позиції. В результаті, «розглянувши на відкритому судовому засіданні справу за позовом Д. Туркіної, вислухавши пояснення сторін, суд ухвалив: стягувати з відповідача М. Туркіна на утримання його дітей [...] 50% його місячного заробітку до повноліття дітей» [25]. На перший погляд, справа здається типовою: «блудний чоловік» ганебно кинув свою дружину та дітей заради побічного зв'язку, дружина швидко відстояла законні права дітей на утримання.

Проте при пильнішому вивченні матеріалів справи Туркіних з'ясувалися деякі цікаві подробиці. Окрім судового розгляду Туркіна ініціювала «баталію» в парткомі Облздороввідділу Ц-міського РК КП(б) У м. Сталіна, де перебував на обліку її чоловік. Вона звинувачувала партком у тому, що він не прийняв заходів відносно розлучення її чоловіка та громадянки Львівської, а власне чоловіка в тому, що він таємно від неї розвівся з нею і відразу зареєстрував брак із С. Львівською під час їхньої спільної відпустки в липні 1937 року в Азово-чорноморському краї. Туркіну знову був пред'явлений переконливий список звинувачень, в якому окрім вищезгаданого значилися скандали, побої, зневага, знущання та примус до здійснення абортів, погане виховання дітей, з яких «...один інвалід, а інший уркоган...», і навіть спроби позбавлення її квартири. Головне ж, у чому звинувачувався колишній чоловік – «...він тепер зовсім до неї перейшов, раніше ночував у мене надворі у сусідки, а тепер до неї перейшов..., тепер він мене залишив без усіляких засобів з трьома дітьми». [25]. Так серед цілком обґрунтованих образ Д. Туркіної, її прагнення відновити свою честь та поправні права дітей проглядаються елементи помсти колишньому чоловікові. Вже після присудження аліментів жінка твердо вирішила добитися повного виключення чоловіка із громадського та виробничого

життя, настирливо вимагаючи від парткому «вжити суворі заходи до такого кандидата партії, який не заслуговує бути в рядах партії». Громадянка Д. Туркіна чітко контролювала цей процес впродовж усього жовтня 1937 року [25].

У відповідь її чоловік, не витримавши натиску «вибивання» аліментів з нього і його самого із партії та виробництва, звернувся з декількома слізними проханнями в партком про звільнення його від усіх посад і зняття з обліку цієї парторганізації, оскільки він терміново потребує переїзду в інше місто. За його словами, розлучення з дружиною було вимушеним заходом, який він планував давно, але ніяк не наважувався реалізувати. Туркін звинувачував дружину в тому, що «за весь час нашого життя з нею я безупинно піддавався усілякій зневазі та знущанням. Серед ночі вона несподівано влаштовувала скандали, кидала в мене туфлі – посуд, намагалася мене задушити і т. п». Він стверджував, що «увесь час я мирився з цим, терпів, сподіваючись, що з поліпшенням матеріальних умов покращає життя – але матеріальні умови покращали, а скандали і знущання як і раніше не припиняються і я вирішив, забезпечивши її і дітей, розвестися з нею». Дізнавшись про розлучення, дружина забрала у нього усі документи і віддала тільки після наполегливих загроз, більше того, «влаштувала черговий бешкет, заявивши, що залле очі сірчаною кислотою тією, з якою я зійшовся, а мене щоб то не було виживе з партії і не дасть мені спокійно жити» [25]. Туркін просив відпустити його, оскільки «подальше перебування у м. Сталіно може призвести до ще більших ускладнень, які загрожують привести до нещастя, оскільки за поведінку своєї колишньої дружини, дуже озлобленої проти мене, я не можу ручатися» [25].

Партком дослухався благання М. Туркіна та відпустив його, обмежившись вимовою. Проте за проявлену «м'якість» партком був вимушений виправдовуватися перед Д. Туркіною, яка вимагала повного соціального знищення колишнього чоловіка.

У цій окремії історії цікаві не стільки побутові подробиці сімейних конфліктів, скільки мова, порядок міркувань, до якого прибігали протиборчі сторони. Державний контроль над приватним життям громадян приводив, з одного боку, до десакралізації власне офіційної мови: цей новий формат спілкування примусово, вслід за практиками, втрачав «лозунговість», наповнюючись буденними, простонародними словами та виразами. З іншого боку, офіційний дискурс і розуміння «нових правил» було використано громадянкою Д. Туркіною в набагато більшому об'ємі, ніж її чоловіком. Вона бачила для себе можливість включитися у «мовні ігри» за правилами держави – «вжити суворі заходи», «не заслуговує бути в рядах партії» – і будувати на них свою «систему нападу», приймаючи кліше нової офіційної мови до практик повсякденного говору.

Державна політика в аліментарній сфері була чітко орієнтована на формування певних просторів аліментної практики, вихід за межі яких

офіційно не вітався. Проте при їх перенесенні на повсякденні реалії життя відбувалося привласнення людьми цих просторів, їх «творче» удосконалення й переробка відповідно до конкретного випадку, наповнення форм, що спускалися зверху, новим змістом та формування всередині їх широкого поля для альтернативних варіантів аліментарної поведінки.

Декілька подібних альтернативних сценаріїв повсякденних практик аліментарних зобов'язань можна виділити на основі регіональних матеріалів. Перший з них – наявність у чоловіка двох та більше дітей від різних матерів.

Співробітник Донсільелектро тов. Абрамсон при обговоренні проблеми аліментів в «Соц. Донбасі» в червні 1936 року виявив впевненість у тому, що «якщо виплачувати кожній по одній третині, то не вистачить і заробітку» [26, с. 3]. Варвара Колісник тоді ж відмітила, що «якщо чоловік платить аліменти на утримання трьох дітей у розмірі 60 % від зарплати, але при цьому має другу сім'ю і теж виховує дітей, то вони знаходяться у поганому становищі», оскільки він не зможе в достатній мірі забезпечити всіх [27, с. 4]. З нею солідаризувався працівник макіївської міськради Данилов, вважаючи, що «при визначенні розмірів аліментів потрібно підходити диференційовано, враховуючи і заробіток чоловіка, і заробіток дружини, адже у наш час буває так, що чоловік заробляє менше, ніж дружина» [28, с. 3]. А С. Романенко скаржився тоді ж на помилки у встановленні аліментів, виходячи з власного прикладу. Його дружина кинула його і незабаром знову вийшла заміж. «Вона сама працює, і чоловік її отримує удвічі більше, ніж я, і все-таки з мене вираховують одну третину, ставлячи мене в скрутне становище, адже в мене невелика зарплата» [29, с. 4]. Таким чином, реалізація офіційного гендерного контракту «матері, що працює» безпосередньо впливала на аліментарні практики. Подібний варіант законодавчо не був прописаний, подібні ситуації випадали з поля контролю влади, формуючи тіньові сценарії вирішення проблеми аліментів на побутовому рівні без звернення до владних структур.

Другий сценарій можна назвати своєрідним «чоловічим бунтом» проти гендерної асиметрії аліментарного законодавства. Це випадки, коли ініціатором розлучення ставала дружина, при відході з сім'ї залишаючи дітей на піклування чоловіка. Скривджені чоловіки навіть сформулювали своєрідне гасло «Дружина теж повинна нести відповідальність за дітей». Приміром, робітник горлівського Азотно-тукового заводу Кильпе на одному із засідань парткому в 1938 році стверджував, що його колишня дружина не приділяла належної уваги дітям, морально знущалася з нього самого, тому він побажав отримувати від неї як від матері відповідне утримання для дітей, які залишилися у нього. Останньому дружина люто чинила опір, перекладаючи усю тяжкість звинувачень на чоловіка [30].

У цьому варіанті змінені пропонувані офіційним дискурсом ролі: чоловіка як винного та жінки як постраждалої. Подібна ситуація не вкладалася у вибудований гендерний порядок і не знайшла відображення в законодавстві. Постанова 1936 року щодо питання аліментів виходила із постулату, що стороною-позивачем може бути тільки мати, а стороною-відповідачем – тільки батько [15]. Отже, органи, які займалися врегулюванням аліментної проблеми, часто поставали перед непростим вибором – вирішити справу за фактом (що розуміється як справедливість), але усупереч офіційній установці, або після тривалої тяганини, його проігнорувати. Тяганина та саботаж були більш звичними та зручними сценаріями вирішення конфліктних ситуацій. Варіанти «ігнорування» і «затягування» були найбільш частими «рішеннями» проблематичних ситуацій.

Нарешті, третій сценарій повсякденних практик аліментів полягав у тому, що аліментарне зобов'язання нерідко використовувалося жінками як джерело додаткового доходу. «В нас є розбещені жінки, які спеціально руйнують іншим сімейне життя й аліменти для них є своєрідним заробітком», – стверджувала в рубриці «Наша думка» газети «Соц. Донбас» у червні 1936 року Клавдія Харченко із Зугресу [31, с. 4]. Челаков із Лисичанська тоді ж зізнався, що «знає багато прикладів, коли жінка кидає дітей напризволяще, бігаючи від одного чоловіка до іншого, проявляє байдуже ставлення до своїх дітей» [32, с. 4]. Житель Сталіна П. Рудой також був упевнений, що «деякі розбещені жінки спеціально ловлять високооплачуваних чоловіків, щоб потім отримувати з них великі суми аліментів і жити розкішним життям» [33, с. 4].

О. Житник із Ями скаржився в червневий номер цієї газети, що його «колишня дружина отримує в місяць 100 крб. аліментів, але на дітей їх не витрачає, діти у неї ходять немов безпритульні». Він не розумів, чому суд виніс у його справі «одностороннє рішення», залишивши ситуацію без змін [34, с. 4]. Там же гр. Косой повідав історію «своїї однієї знайомиї, яка займалася розбещеністю, спокушала чоловіків, які можуть повести її в ресторан, купити крепдешин, тощо». Коли ж він зробив їй зауваження з приводу відсутності турботи про дитину та використання аліментів на неї не за призначенням, то у відповідь почув слова, які шокували його: «Дитина для мене тягар. Живе, нехай живе, а помре, плакати не буду» [35, с. 4].

Все це свідчить про те, що у рамках продиктованої державою моделі використання аліментного зобов'язання сформувалася альтернативна практика застосування отримуваної допомоги не за призначенням. За умови безальтернативної державної підтримки будь-якої позиції матері щодо питання аліментів, деякі жінки починали користуватися цією підтримкою в особистих корисливих цілях. Аналізовані матеріали свідчать, що подібні історії нечасто завершувалися справедливим врегулюванням.

Спроби створення та реалізації єдиної офіційної аліментної практики в 1930-ті роки виявилися не дуже успішними. Держава використовувала аліментарне зобов'язання у якості одного із засобів формування нових стійких гендерних ролей та не завжди виходило із інтересів сім'ї. Але продиктований владою жорсткий сценарій аліментарних зобов'язань, де жінка завжди права, а чоловік завжди винен, під час впровадження в життя відразу почав давати збій, виявивши значну кількість життєвих ситуацій та варіантів поведінки, які не вміщалися до його меж. Усі вони вимагають більш детального вивчення із прилученням нових регіональних юридичних та статистичних джерел. Перспективним напрямком дослідження проблеми може також стати аналіз причин ухилу або ігнорування місцевою владою питань, пов'язаних з дією альтернативних аліментарних практик. Подальшого вивчення потребує вплив цих практик на реалізацію в регіоні гендерного контракту «матері, що працює» та на становлення нового образу чоловіка-батька.

Список використаної літератури

- 1. Троцкий Л. Д.** Преданная революция: Что такое СССР и куда он идет? / Л. Д. Троякий. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.ru/TROCKIJ/trockij1.txt>
- 2. Темкина А., Роткирх А.** Советские гендерные контракты и их трансформация в современной России // А. Темкина, А. Роткирх. Социс. – 2002. – № 11. – С. 7.
- 3. Фицпатрик Ш.** Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город / Ш. Фицпатрик; [пер. с англ. Л.Ю. Пантина]. – 2-е изд. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – С. 173 – 178.
- 4. Айвазова С. Г.** Русские женщины в лабиринте равноправия: очерки политической теории и истории / С. Г. Айвазова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.owl.ru/win/books/rwo2_1.htm
- 5. Kukhterin S.** Fathers and patriarchs in communist and post-communist Russia / S. Kukhterin // Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia / gen. editor S. Ashwin. – London and New York, 2000. – P. 71 – 89.
- 6. Чернова Ж.** Модель «советского» отцовства: дискурсивные предписания / Ж. Чернова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.socioline.ru/files/5/348/pages%20from%20gender2_08_last.pdf
- 7. Пчелинцева Л. И.** Семейное право России // Л. И. Пчелинцева. – М. : Норма, 2000. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/semeynoe-pravo-4/index.htm>
- 8. Тихомирова Л. В.** Алименты: практическое пособие // Л. В. Тихомирова. – М. : Издание «Тихомирова М.Ю.», 2004. – 72 с.
- 9. Антокольская М. В.** Семейное право / М. В. Антокольская. – М. : Юристъ, 2002. – С. 72 – 74.
- 10. Грудницына Л. Ю.** Семейное право. Вопросы. Примеры. Рекомендации / Л. Ю. Грудницына. – М. : Бератор, 2004. – 120 с.
- 11. Демографическая модернизация России: 1900 – 2000 /** Под ред. А. Г. Вишневого. – М. : Новое издательство, 2006. – С. 79 – 87.

12. Кодекс законов об Актах гражданского состояния, Брачном, Семейном и Опекунском праве, 22 октября 1918 г. «Собрание Узаконений и распоряжений Рабочего и крестьянского Правительства» №76-77. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusempire.ru/knigi_i_.../semeinyiy_kodeks_1918_g.doc

13. Божко В. Голос советской судебной практики по алиментарным делам // В. Божко. Вестник советской юстиции. – 1928. – № 20 (126). – С. 599 – 602. **14. Кодекс** законов о Брачном, Семейном и Опекунском праве, 19 ноября 1926 г.. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.smix.biz/docs_cccp.php?id=7400 **15. The** decree on the Prohibition of Abortions, the Improvement of Material Aid to Women in Childbirth, the Establishment of State Assistance to Parents of Large Families, and the Extension of the Network of Lying-in Homes, Nursery schools and Kindergartens, the Tightening-up of Criminal Punishment for the Non-payment of Alimony, and on Certain Modifications in Divorce Legislation June 27, 1936. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.red-channel.de/books/abortion.htm> **16. Забота** о детях, уважение к матери // Социалистический Донбасс. – 1935. – 27 мая. **17. Быстрее** разбирать дела об алиментах // Социалистический Донбасс. – 1936. – 28 мая. **18. Полтора** года тюрьмы за неплатеж алиментов//Социалистический Донбасс. – 1936. – 6 августа. **19. В первую** очередь принимать на производство // Социалистический Донбасс. – 1936. – 3 июня. **20. Дело** об алиментах // Социалистический Донбасс. – 1938. – 15 апреля. **21. Издевательство** над семьей // Социалистический Донбасс. – 1935. – 12 сентября. **22. ГАДО**, ф. 430, оп. 1, д. 75, л. 155. **23. Закон** от 27 июня в действии // Социалистический Донбасс. – 1936. – 6 сентября. **24. Алиментные** обязательства, порядок уплаты и взыскания алиментов: Учебное пособие / Авт. коллектив Allpravo.ru. – 2006. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.allpravo.ru/library/doc100p0/instrum5527/item5529.html> **25. ГАДО**, ф. 751, оп. 1, д. 6, л. 126-127, 134-137, 139-141. **26. Как** быть в таком случае? // Социалистический Донбасс. – 1936. – 4 июня. **27. По** поводу алиментов // Социалистический Донбасс. – 1936. – 10 июня. **28. Наше** мнение // Социалистический Донбасс. – 1936. – 4 июня. **29. Жена** тоже должна нести ответственность//Социалистический Донбасс. – 1936. – 4 июня. **30. ГАДО**, ф.430, оп. 1, д. 69, л. 114. **31. Наше** мнение // Социалистический Донбасс. – 1936. – 6 июня. **32. Обязательно** регистрировать брак // Социалистический Донбасс. – 1936. – 14 июня. **33. Предусмотреть** меры наказания // Социалистический Донбасс. – 1936. – 14 июня. **34. Одностороннее** решение // Социалистический Донбасс. – 1936. – 16 июня. **35. О** воспитании ребят // Социалистический Донбасс. – 1936. – 14 июня.

Мірошниченко І. М. «Чоловіки-аліментщики»: роль аліментарного зобов'язання у формуванні радянського гендерного порядку в 1930-ті рр. (на прикладі Донецького регіону)

У статті висвітлюється проблема появи та функціонування на регіональному рівні альтернативних повсякденних практик аліментів. Авторами проаналізовано особливості реалізації цих практик, їхній вплив на формування програми «нової радянської жінки» у Донбасі. Виявлена роль аліментів у процесі деформації образу батька. Розглядається позиція місцевих органів влади щодо проблеми аліментарного обов'язку.

Ключові слова: сім'я, батьківство, аліменти, гендерний порядок, парткоми, народні суди.

Мірошниченко И. М. «Мужчины-алиментщики»: роль алиментарного обязательства в формировании советского гендерного порядка в 1930-е гг. (на примере Донецкого региона)

В статье освещается проблема появления и функционирования на региональном уровне альтернативных повседневных практик алиментов. Авторами проанализированы особенности реализации данных практик, их влияние на формирование программы «новой советской женщины» в Донбассе. Выяснена роль алиментов в процессе деформации образа мужчины-отца. Рассматривается позиция местных органов власти в отношении проблемы алиментарного обязательства.

Ключевые слова: семья, отцовство, алименты, гендерный порядок, парткомы, народные суды.

Miroshnichenko I. N. «Men-allowance»: the role of food-related liabilities in the formation of the Soviet gender order in the 1930s. (on the example of Donetsk region)

The article deals with the problem of appearance and functioning of the alternative daily practice of allowance due to children from a parent on separation/divorce in Donetsk region. This practice realization, its specific features, its influence on program “the new Soviet woman” formation have been analyzed by authors. The allowance role due to children from a father on separation/divorce has been revealed in the father-model decrease process. The local authority position is considered from the point of view of allowance due to children from a parent on separation/divorce.

Key words: family, fatherhood, allowance due to children from a parent on separation/divorce, gender order, party committees, people's courts.

Є. В. Сергієнко

СМИСЛИ ЖИТТЯ У СУСПІЛЬСТВІ, ЩО ТРАНСФОРМУЄТЬСЯ (ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ)

Проблема сенсу життєдіяльності на сучасному етапі розвитку цивілізації переходить з елітарного на егалітарний рівень. Від того знаходять чи не знаходять представники обох статей сенси існування, в чому, яким чином їх реалізують (і взагалі реалізують чи ні) залежить значною мірою соціальна стабільність навіть на глобальному рівні. Сучасні масштабні зміни в усьому комплексі гендерних відносин тільки ускладнили ситуацію з розумінням сенсів життя представників різної статі. Усталені уявлення про смисли життєдіяльності жінок та чоловіків трансформувалися в перманентне полемічне поле, в якому «традиціоналісти» і «реформатори» майже не знаходять згоди.

У фундаменті формування жіночої та чоловічої ідентичностей знаходяться смисли життя індивідів, реалізація яких зумовлює особливості їх взаємодії одного з одним. Соціальні трансформації диктують нові гендерні ідентичності, що обумовлює потребу людей шукати смисли для будування життєвих стратегій, які б адекватно могли відповідати мінливому соціуму. У такому контексті актуальність зазначеної нами теми стає очевидною.

Проблема смислу життя людини у рамках соціологічного знання ще недостатньо досліджена. Розгляд даної проблематики переважно зводиться у кращому випадку до аналізу ціннісних орієнтацій, що не завжди відповідає «заявленому» сенсу. Серед світових вчених-соціологів, які присвятили свої наукові праці вивченню даного аспекту людського життя, потрібно назвати перш за все Дж. Александера, П. Бурд'є, М. Вебера, Е. Гусерля, А. Шюца; серед російських А. Здравомислова Л. Когана, І. Кона, В. Ядова тощо. На теренах України проблемою смислу життя займаються В. Бурлачук, Н. Костенко, Ю. Романенко, А. Ручка, А. Яковенко. Значний вклад у розроблення смисложиттєвої проблематики внесли представники соціально-психологічної науки, зокрема, А. Ленгле, А. Маслоу, Р. Мей, В. Франкл, Е. Фромм, І. Ялом.

У той же час, слід відзначити, що гендерні аспекти смислів життя вітчизняними соціологами майже не розглядаються, а в суспільній думці превалюють стереотипи та вульгаризми, і це надає ще більшої актуальності дослідженню даної проблеми.

Таким чином, основною метою даної статті є виявлення особливостей смисложиттєвих орієнтацій жінок і чоловіків в сучасному українському суспільстві.

Що ж стосується підходів відносно змістовної наповненості категорії «сєнс життя», то, зокрема, відомий російський вчений Д. Леонтєв у фундаментальній праці «Психологія смислу» під сенсом життя розуміє систему життєво значимих дій чи комплексу дій на спрямованість діяльності людини; зовнішню об'єктивну реальність, суб'єктивне відношення до предметного змісту, що формує свідомість; відношення мотиву дії до мети задуманої дії [1]. Також слід брати до уваги позицію І. Кона, що розуміння сенсу життя можливо тільки через єдність процесів самоусвідомлення та самопізнання. О. Агафонов вказує на локалізацію пізнання сенсу у часовому просторі, тому «...Текст свідомості та пізнання розглядається з точки зору їх актуального «тут і зараз» існування» [3, с. 253].

Обрані смисли життя стають основою створення стратегії життя, плану, проекту, програми. Так К. Абульханова-Славська під життєвою стратегією розуміє принципіву здібність особистості, що реалізується при різних умовах, обставинах, до з'єднання своєї індивідуальності з умовами життя, її виробництва й розвитку. Для кожної особистості є характерним унікальний спосіб осмислення життя. Л. Сохань визначила життєву стратегію як модель будівництва і здійснення особистістю свого життя, враховуючи перспективи, в яких втілюються ключові життєві цілі особистості, фіксується головна її життєва позиція і головна лінія життя, визначається майбутня проєкція життєвого шляху. Спочатку стратегія виникає як задум життя, план втілення у життєдіяльності особистістю процесу смислорозуміння. Відштовхуючись від визначення поняття стратегії, соціолог приходить до висновку, що стратегія життя полягає: у виборі особистості напрямку способу життя, визначення головних життєвих позицій і цілей, визначення етапів їх досягнення; вирішення протиріч буття, досягнення особистістю життєвих цілей і планів; фіксація особистістю створення смисложиттєвих цінностей.

Переходячи від узагальнено смислового до гендерного аспекту смисложиттєвої проблематики, потрібно сфокусуватися на інтеракціях. Тривалий час, розглядаючи взаємовідносини між статями, дослідники зводили свої судження до позиції біологічного детермінізму. Роздуми про соціальну природу розбіжностей між полами можна знайти у працях Е. Дюркгейма, К. Маркса, Т. Парсонса, Е. Гіденса, І. Гофмана, П. Бурд'є тощо.

Першим у соціологічному знанні гендерні розбіжності з соціальної позиції став розглядати класик французької соціологічної школи Е. Дюркгейм у своїй праці «Про суспільний розподіл праці». Мислитель вважає, що у наслідок соціального розвитку жіноча стать була наділена емоційними, а чоловіки – інтелектуальними функціями. Величезний вклад у розробку вивчення гендерних відносин зробив Т. Парсонс. За його оцінками згідно статево-рольовому підходу у соціуму жінки виконують експресивну функцію, тоді як чоловіки – інструментальну функцію. Типи рольової поведінки визначаються соціальним

положенням. Ще з первісного періоду жінка вважалась берегиною сімейного вогнища. Жінці приписується роль матері, дружини і суспільством давно зумовлене її головне призначення. Тому вважалося, що питання про сенс життя не так гостро ставало перед представницями жіночої статі, ніж чоловічої. Наприклад, у традиційному суспільстві, згідно дослідженню В. Суковатої, жінці нав'язувалась думка, що вищою цінністю для неї є орієнтація на зовнішні інституції, будь то родина, суспільство. Її внутрішній світ не представляв ніякої цінності. Головна цінність представниць жіночої статі полягала у їх пологовій, сексуальній та домашній функціях [7].

Однак з розвитком суспільства у жінки виникає потреба до самовираження, самореалізації не тільки на побутовому рівні, а й у професійній, суспільній сферах життя. Тим паче, це стає зрозумілим з появою відкритого прояву феміністичних настроїв, під впливом яких склався образ сучасної успішної жінки. На думку В. Ануріна, жінка починає заглиблюватися у виробничий процес, таким чином вона намагається стати на одну позицію з чоловіками. У результаті чого складається портрет успішної ділової жінки. «Успішна жінка – це тоді, коли у неї всюди все добре: і у особистому плані, і на роботі» [9].

На наш погляд, одним з позитивних чинників розвитку фемінізму є те, що він повертає жінку до питання про сенс її життя. Сучасні праці з цього приводу, як правило закликають жінок, відмовитися від заняття побутом, і почати шукати себе в більш широкому соціальному плані, що неминуче веде до намагання жінки до актів вибору саме нових сенсів життя. Вчені висловлюють думку з приводу того, якщо раніше кар'єрні устремління не повинні були заважати жінкам виконувати сімейні обов'язки, то сучасний світ диктує зовсім інші пріоритети: сімейні обов'язки не повинні заважати сходженню кар'єрою драбиною [10]. Так, наприклад у книзі Б. Фрідан «Загадка жіночності» дані звернення до питання про сенс життя завуальовані окликами «Хто Я?» та «В чому мій життєвий шлях?» [11]. Таким чином, дані проблемні запитання повертають жінку до розуміння її сутнісних сил. Чоловікам соціологи приписують виконання інструментальної функції, тобто ролі захисника, годувальника. Зрозумілими є його прагнення до вираження себе через професійну сферу. Однак, як зазначає У. Бек, завдяки тому, що жінки зайняли достойне місце у суспільному розподілу праці, чоловіки скидають з себе роль єдиного годувальника, що визволяє їх від залежності перед кар'єрою і повертає до родини, дітям, тобто представники чоловічої статі починають інакше відноситися до сім'ї і професійної сфери.

Представлені точки зору, на наш погляд, демонструють, що вивчення гендерних аспектів смислів життя потребує серйозного емпіричного підґрунтя.

Починаючи аналіз смислів життя жінок і чоловіків, потрібно ще раз сказати про мізерність соціологічних досліджень у цьому напрямку.

Важливо відзначити, що ці дослідження лише непрямим чином стосуються зазначеної нами проблеми. Якщо вони (сенси) і підлягають аналізу, то з прив'язкою до системи цінностей чи взагалі «підмінюються» цінностями. Крім того, соціологи, характеризуючи стан українського суспільства, часто вживають прикметники «нестабільний», «мінливий». Дані епітети розповсюджуються й на смислову сферу суспільного життя, що обумовлює амбівалентність й бінарність свідомості українців до визначення сенсів власної життєдіяльності.

Для визначення смисложиттєвих орієнтирів і установок індивідів, а також схожості/відмінності сенсів життя жінок та чоловіків нами було проведено пілотне соціологічне дослідження, у ході якого було здійснено опитування (на базі багатоступеневої квотної вибірки (стать і вік респондентів)) міста Свердловська Луганської області з 15 по 26 листопада 2012 року (n=154 людини).

Безпосередньо ж гендерний аспект дослідження диференціації смисложиттєвих орієнтирів варто було розпочати з прояснення: існують чи не існують відмінності між смислами життя жінок та чоловіків. 77,8% респондентів дали ствердну відповідь (підсумовані показники відповідей «безумовно, так» та «скоріше так, аніж ні»). При чому і жінки, і чоловіки в рівній мірі визнають наявність даних відмінностей. Проте доволі незначна частина опитаних змогла чітко сформулювати сутність гендерних градацій смисложиттєвих орієнтирів. Варіанти відповідей тих, хто все ж таки спромігся назвати гендерні особливості смисложиттєвих орієнтирів коливалися від зазначення біологічних характеристик чоловіків і жінок до їх психосоціальних рис. Для того, щоб зберегти точність та емоційно-експресивні відтінки у відповідях респондентів, перелічимо певні характерні варіанти зі збереженням прямої мови: «у жінок і чоловіків різне мислення»; «соціальна нерівність між чоловіками та жінками»; «смислові установки жінок – мир у сім'ї та турбота про здоров'я близьких, чоловіків – забезпечення сім'ї, розв'язання глобальних проблем». У ході дослідження також було почуте переконання, що чоловічі смислові орієнтири відрізняються від жіночих через те, що сильна стать байдуже ставиться до своїх близьких. Доцільно об'єднати в одну групу варіанти відповідей респондентів, де переважна роль у гендерних відмінностях належить різним потребам, зокрема «Різні потреби, цілі» та «Різні запити, потреби», тим самим переводячи питання про смисложиттєві установки жінок та чоловіків до сфери мотивів, мотивацій, інстинктів, у кращому випадку, інтересів. Також диференціювання смислових орієнтирів статей, на думку респондентів, можна здійснювати за фізіологічними ознаками. Зокрема, часто відмічалась спроможність жінок до дітонародження, звідки витікає найголовніше покликання жінок народити та виховати дитину. Також серед чинників, що сприяють градації смисложиттєвих орієнтирів за гендерними ознаками, опитувані назвали економічне положення.

22,2% респондентів на питання «Чи вважаєте Ви, що існують відмінності між смислами життя чоловіків і жінок?» обрали негативний варіант відповіді (підсумовані показники варіантів відповідей «скоріше ні, ніж так» і «безумовно, ні»), тим самим, висловивши думку про своєрідну гендерну рівність щодо смислів життєдіяльності.

На запитання «Як Ви вважаєте, представники якої статі підходять до вибору значимих життєвих смислових орієнтацій більш свідомо?» найбільший відсоток (44,4%) склали ті, хто вважає, що свідомо до вибору смисложиттєвих орієнтацій підходять представники обох статей. Але кожний третій із загальної кількості опитаних відповідав, що чоловіки більш свідомо підходять до вибору смисложиттєвих установок (33,3%). При чому дане переконання більш розповсюджено серед жінок, тоді як чоловіки вважають, що і вони, і представниці жіночої статі однаково свідомо підходять до вибору смисложиттєвих орієнтирів.

Серед смислів, що найбільш притаманні жінкам, респондентами відмічалися: народження та виховання дитини (70,4%, у чоловіків даний показник складає 29,6%), піклування про близьких людей (64,8%), добробут, заможне життя (55,6%). Тоді як для чоловіків найбільш характерними смисложиттєвими установками є добробут (37%), кар'єрний зріст та міцне здоров'я (по 35,2%), щастя та отримання задоволення (по 33,3%), самореалізація (25,0%). У ході дослідження відразу виявилися типові жіночі сенси життя, тоді як значимі смислові навантаження, з яких складаються життєві стратегії чоловіків однозначно виявити не вдалося: ми маємо невеликий розрив між показниками смислових орієнтирів. Рівнозначно важливими вважаються для представників обох статей такі смислові орієнтири як любов до іншої людини, щастя. Більш характерними смислами життя для чоловіків, аніж для жінок виступають захист Батьківщини, отримання задоволення, самореалізація, пошук істини. Тоді як для жінок більш значимими сенсами життєдіяльності, ніж у чоловіків є добробут, турбота за близькими, народження та виховання дитини, створення родини, соціальна справедливість. Невелику розбіжність мають показники варіантів відповідей «осягнення божого задуму» та «міцне здоров'я». 5,6% респондентів відмітили, що у чоловіків не існує сенсів життя, тоді як для жінок цей показник склав 3,7%. 7,4% опитаним було важко визначити типові чоловічі і жіночі смисложиттєві орієнтири. Більшість опитаних (40,7%) вважають, що шанси реалізувати протягом життя значимі сенси отримують в однаковій мірі і жінки, і чоловіки. Відсотки тих, хто віддає перевагу представникам тієї чи іншої статі майже паритетні: 27,8% обрали варіант відповіді «у жінок», а 29,6% вказали, що «у чоловіків». При чому жінки, які як варіант відповіді вказали одну зі статей, вважають, що більше життєвих шансів для реалізації отримують чоловіки. Представники чоловічої статі навпаки вважають, що більше шансів у жінок.

Бінарність та амбівалентність людської свідомості в повному обсязі проявляється у спробі сформувавши сенс життя. Щоб перевірити наявність у індивідів сенсу життя було задане питання «Чи можна про Вас сказати, що Ви людина, яка знає заради кого (чого) живе?» 83,3% респондентів дали позитивну відповідь (підсумовані показники варіантів відповідей «безумовно, так» та «скоріше так, ніж ні»), і лише 11,1% опитаних обрали негативні варіанти відповідей (підсумовані показники «скоріше ні, ніж так» і «безумовно, ні»), ще 3,7% затруднялися з відповіддю. Слід відмітити, що серед тих, хто не знає заради чого (кого) живе переважають чоловіки.

Потім респондентам було запропоновано відповісти на відкрите питання «У чому (кому) Ви бачите сенс Вашого життя?». Саме тут проявила себе проблема саморефлексії та чіткої артикуляції сенсів. 46,3% респондентів виразили впевненість в тому, що знають заради кого (чого) живуть, проте були не у змозі сформувавши власні смисложиттєві орієнтири. Зрозуміло, що у даному контексті, потрібно враховувати, що для соціологічного дослідження нами була обрана сакральна, особистісна для індивідів смисложиттєва проблематика. Фактично, соціолог під час опитування повинен був приміряти на себе образ священика у сповідальні. Дане припущення, на наш погляд, підтверджує кинута фраза одного з респондентів: «Ви до мене «лізете у душу!». З іншого боку, на початку опитування значна частина респондентів намагалася будувати свої судження на переконанні, що кожна людина повинна мати сенс у житті, висловлюючи обурення та засудження відносно індивідів, які не мають сенсу. При чому і жінки, і чоловіки виражали обурення у рівному ступені. І в той же час, на питання про власні смисложиттєві орієнтири відмічали варіант відповіді «важко відповісти».

Слід підкреслити, що серед тих, хто не може визначитися зі смисложиттєвими орієнтирами переважають чоловіки. Серед тих представників чоловічої статі, хто зміг сформувавши сенс власного життя, переважали відповіді щодо сімейних пріоритетів. Більшість жінок змогли визначити сенс життя – заради дітей, народження та виховання дітей тощо. Щодо представників категорій «смиловтрати» та «незнаходження сенсу» відзначимо, що у першій превалюють жінки, тоді як у іншій чоловіки.

Сенс життя – внутрішні мотиви, що спонукають людину до значимої життєдіяльності; вибір чи продукування сенсу потребує глибокого процесу саморефлексії, що можливий лише через єдність самопізнання та самоусвідомлення. Набуваючи сенсу людина може розв'язати протиріччя з зовнішнім світом і сама з собою. Сенс життя виступає «фундаментом» для створення життєвої стратегії, проекту, плану та (чи) програми. Формування смисложиттєвих орієнтирів тісно пов'язано з поняттям гендеру, бо у виборі (продукуванні) смисложиттєвих орієнтирів застосовуються сутнісні сили жінок і чоловіків, що надає змогу аналізувати конструювання гендерних

ідентичностей як прояву смислових ініціацій індивідів. У сутнісних силах жінок і чоловіків й полягає один з головних чинників відмінності смисложиттєвих орієнтирів. У даному контексті серед чинників відмінностей смислового становлення мають місце культурні, біологічні, психологічні, соціальні та економічні особливості.

На процес смислового ствердження жінок і чоловіків діє процес гендерної соціалізації, під час якого відбувається становлення статевої ідентичності з приписанням їй (ідентичності) конкретних соціальних ролей. У сучасному глобалізованому суспільстві водночас діють дуже суперечливі стереотипи відносно гендерних смислових надбань та реалізації смислів життєдіяльності під час інтеракцій. Соціальні зміни зумовили прагнення до актів вибору смисложиттєвих орієнтирів як серед жінок, так і серед чоловіків. Відбувається відчутне переорієнтування поміж сенсів гендерних життєдіяльностей. Для жінок даний процес означає відходження від стереотипних уявлень про самореалізацію суто в родинному колі обов'язків, для представників чоловічої статі – пошук нових форм самоствердження, що пояснює появлення нових гендерних стратегій життя.

У ході пілотного соціологічного дослідження нами було виявлено те, що більшість опитаних вважають, що між смислами життєдіяльності чоловіків і жінок існують певні відмінності. Для жінок характерними смисложиттєвими орієнтирами є народження та виховання дитини, добробут, тоді як для чоловіка – успішна кар'єра, отримання задоволення, що підтверджує стереотипи суспільства про статево-рольові особливості. У той же час значна частка респондентів (22,2%) вважають, що не існує відмінності між смислами життя чоловіків і жінок, наполягаючи на певній гендерній рівності щодо смислів життєдіяльності. Також потрібно зазначити, що за думкою опитаних, чоловіки певним чином більш свідомо відносяться до вибору смисложиттєвих орієнтирів. Тоді як шанси реалізувати життєві стратегії за оцінками респондентів мають в рівній мірі представники обох статей.

У свідомості більшості опитаних і жінок, і чоловіків чітко представлена думка, що кожна людина повинна мати сенс життя і приймати активну участь у так званій життєтворчості. Однак значна кількість респондентів, не дивлячись на впевненість щодо необхідності існування сенсів життя, при спробах сформулювати заради кого (чого) саме вони існують, відчували складнощі щодо конкретних відповідей, демонструючи неоднозначність його (смислу життя) визначення та вираження. Таким чином, жіноча і чоловіча свідомість відносно смислових орієнтирів життя характеризується амбівалентністю й бінарністю.

Також потрібно відзначити, що за результатами опитування представники чоловічої статі переважають серед тих, хто не може визначити сенс власного життя та також серед тих, хто його зовсім не знає. Тоді як у більшості опитаних жінок є певне розуміння власного

сенсу життя, що зумовлено соціальною роллю, наданою їм біологічними особливостями та суспільством. Серед категорій, що втратили сенс життя більшість становлять жінки, тоді як серед тих, хто не знайшов його у житті домінують чоловіки.

Список використаної літератури

1. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 2-е, испр. изд. / Д. А. Леонтьев – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
2. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самопознание / И.С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
3. Агафонов А. Ю. Человек как смысловая модель мира. Прологомены к психологической теории смысла / А. Ю. Агафонов. – Самара : Издательский Дом «БАХРАХ – М», 2000. – 336 с.
4. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Изд-во «Мысль», 1991. – 158 с.
5. Сохань Л. В. Искусство жизнотворчества. Предназначение. Жизнотворчество. Судьба: Социологические очерки, социально-психологические эссе, интервью, глоссарий / Л. В. Сохань. – К. : Издательский Дом Дмитрия Бурого, 2010. – 576 с.
6. Здравомыслова Е., Темкина А. Социология гендерных отношений и гендерный подход в социологии / Е. Здравомыслова, А. Темкина // Социологические исследования. – 2000. – № 11. – С. 15 – 23.
7. Суковатая В. Гендерная идентичность и конструирования памяти кризисных моментов истории: женские стратегии выживания / В. Суковатая // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2009. – № 2. – С. 67 – 95.
8. Анурин В. Ф. Сексуальная революция: двойной стандарт / В. Ф. Анурин // Социологические исследования. – 2000. – № 9 – С. 88 – 95.
9. Гончарова Н. Игры для мальчиков (гендерные аспекты реализации карьерных притязаний / Н. Гончарова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.isras.ru/socis.html
10. Балабанова Е. С. Экономическая зависимость женщин: сущность, причины и последствия / Е. С. Балабанова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.isras.ru/socis.html>
11. Фридан Б. Загадка женственности / Б. Фридан. – М. : Изд. группа «Прогресс», «Литера», 1994. – 496 с.

Сергієнко Є. В. Сенси життя у суспільстві, що трансформуються (гендерний аспект проблеми)

У даній статі автором були проаналізовані теоретичні витоки, що стосуються дослідження смисложиттєвої проблематики, зокрема в системі соціологічного знання. Відмічена важливість та значимість вивчення гендерного аспекту смислів життєдіяльності в період глобальних трансформаційних процесів, що зумовлюють переорієнтування гендерних ідентичностей та приведені результати власного емпіричного дослідження, згідно з якими визначені певні пріоритетні сенси життя жінок і чоловіків, їх суперечливий характер, а

також складнощі що виникають при спробах артикуляції та диференціації смислів життєдіяльності за гендерною ознакою.

Ключові слова: сенс, смисложиттєві орієнтири, смисложиттєві установки, гендерні відносини, гендерна ідентичність, інтенціональність, бінарність, амбівалентність.

Сергиенко Е. В. Смыслы жизни в трансформирующемся обществе (гендерный аспект проблемы)

В данной статье автором были проанализированы теоретические истоки исследования смисложизненной проблематики, в частности в системе социологического знания. Отмечается важность и значимость изучения гендерного аспекта смыслов жизнедеятельности в период глобальных трансформационных процессов, обуславливающих определенного рода переориентацию гендерных идентичностей. Приводятся результаты авторского эмпирического исследования, согласно которым обозначены определенные приоритетные смыслы жизни женщин и мужчин, их противоречивый характер, а также сложности, возникающие при попытках артикулирования и дифференциации смыслов жизнедеятельности по гендерному принципу.

Ключевые слова: смысл, смисложизненные ориентиры, смисложизненные установки, гендерные взаимоотношения, гендерная идентичность, интенциональность, бинарность, амбивалентность.

Sergienko E. Meanings of life in transforming society (gender aspect of the problem)

In this article the author has analyzed the theoretical origins of the research life's meaning problems, in particular in the system of sociological knowledge. Noted the importance and significance of the study of the gender dimension of the meaning of life in the period of global transformation processes, causing a kind of re-orientation of gender identity. The results are presented of the author's empirical research, according to which identified certain priority meanings of life of women and men, their controversial character, and the difficulties encountered when trying to articulation and differentiation of the meanings of life on gender principle.

Key words: meaning, the meaning of life orientations, the meaning of life settings, gender relations, gender identity, intentionality, binarity, the ambivalence.

ПРОБЛЕМА ВАЖКОВИХОВУВАНOSTI В СОЦІАЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

УДК 37.091.12:36-053.6

С. А. Силкіна

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ВАЖКОВИХОВУВАНИХ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ СІЛЬСЬКІЙ ШКОЛИ

Істотні зрушення та перетворення, які відбуваються сьогодні в суспільстві, зумовили зростання актуальності всіх питань, пов'язаних з вихованням. До найбільш значимих належить проблема важковиховуваності підлітків саме у сільській школі. Сільська школа розглядається як сукупність різних типів загальноосвітніх навчальних закладів, що функціонують в Україні. На жаль, на сьогоднішній день ми маємо змогу спостерігати негативну тенденцію щодо зростання важковиховуваних підлітків у сільській місцевості.

Проблема «важковиховуваних» у соціально-педагогічній, педагогічній та психологічній науковій літературі не є новою. Так, психологічні особливості підліткового віку досліджували такі вчені, як М. Алемаскін, Л. Зюбіна, Н. Верцинська; шляхи та методи виправлення поведінки підлітків з психологічної точки зору запропонував А. Кочетов; вивченням важковиховуваності як передумови виникнення відхилень у поведінці займались А. Капська, Л. Мардахаєв та В. Сорочинська; теоретичні засади та окремі технології роботи соціального педагога освітнього закладу з важковиховуваними учнями розглядають О. Полякова, С. Харченко.

Однак, у системі соціально-педагогічної діяльності з важковиховуваними підлітками існує протиріччя між теоретичними розробками проблеми роботи з такими дітьми та її практичним впровадженням, що зумовило вибір теми нашої статті а саме «Соціально-педагогічний супровід важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи».

Метою нашої статті є розкриття сутності поняття «важковиховуваний підліток», а також визначення собливостей соціально-педагогічного супроводу важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи.

Відсутність однієї думки щодо поняття «важковиховуваність» визначається багатогранністю самого цього явища й тим, що багато вчених, окреслюючи це поняття, виходять із різних аспектів дослідження, тобто розглядають поняття стосовно умов, у яких виховуються школярі.

Як зазначають Л. Зюбін та Г. Медведєв, «Важкими дітьми» є діти, з якими важко працювати вчителям і вихователям через відсутність очікуваної реакції на звичайні прийоми педагогічного впливу. Тобто це недисципліновані, невстигаючі у навчанні підлітки, яким притаманні психічні, але не патологічні відхилення від норми [4].

Визначаючи поняття «важковихованість» В. Кащенко й Г. Мурашов наголошували, що відсутність вірного виховання зумовлює певні відхилення у розвитку дитини. Дитина з недоліками характеру – це, перш за все, дитина з викривленими соціальними настановами.

На думку В. Сорочинської «важковихованість» – це специфічна поведінка підлітка, яка виявляється в опорі дитини педагогічним впливам дорослого. Вона зазначає, що важковихованість неповнолітніх є наслідком недостатнього засвоєння позитивного соціального досвіду, але, водночас, педагог не має права робити висновки щодо наявності відхилень у його моральному розвитку, оскільки його опір педагогічним впливам може породжуватись іншими чинниками: самим вихователем, або характером взаємодії вихователя і об'єкта виховання [5].

У свою чергу, Л. Мардахаєв визначає, що «важковихованість» – це свідомий або несвідомий опір дитини цілеспрямованому педагогічному впливу, викликаний різноманітними причинами, включаючи педагогічні прорахунки вихователів, батьків, відхилення психічного і соціального розвитку, особливості характеру, інші особові характеристики вихованців, що ускладнюють соціальну адаптацію, засвоєння учбових програм і соціальних ролей.

Категорія «важких» підлітків є неоднорідною. У загальній групі неповнолітніх із соціально дезадаптованою поведінкою необхідно відокремити групи підлітків, що є справді важковиховуваними, та дітей, негативний прояв поведінки яких викликаний такими елементами виховного процесу: самим вихователем і характером взаємодії вихователя й виховуваного [4].

На нашу думку причинами які впливають на виникнення відхилень у поведінці та життєдіяльності підлітків є наступні чинники:

- 1) вплив макросередовища (країна);
- 2) вплив мікросередовища (сім'я, школа, референтна група);

Провідними причинами формування важковихованості є негативні фактори впливу макросередовища (країна), а саме: загально-соціальні (порушення принципів демократії, соціальної справедливості, крах соціальної ілюзії, прояв тенденції до дегуманізації); економічні (порушення в соціальному господарстві, плануванні та розподільчих відносинах, незадоволеності потреб молоді в матеріальних благах, засобах дозвілля); соціально-демографічні (перехід до малодітної сім'ї, масове залучення жінок до виробництва, відчуження дитини від сім'ї); соціо-технічні (міграція, урбанізація, негативний вплив ЗМІ) [2; 4].

Важливим чинником, який впливає на виникнення важковихованості є мікросоціум (сім'я, школа та референтна група).

Можна визначити наступні причини важковихованості, які спричиняють складні умови сімейного виховання: батьки зловживають спиртними напоями, ведуть аморальний спосіб життя; сім'ї зі зниженим морально-освітнім рівнем батьків; сім'ї, які мають низький рівень психолого-педагогічної культури і не мають бажання розвиватися; зовні благополучні сім'ї з безвідповідальним ставленням дорослих до виховання дітей, зневажливим ставленням до духовного розвитку дитини, безконтрольністю, суперечливістю вимог.

Значущим мікросередовищем для соціалізації дитини є школа, тому недоліки шкільного виховання стають вагомим причиною формування важковихованості підлітків.

Проблеми виховання дуже часто виникають через прорахунки в навчально-виховній діяльності школи. Серед них найчастіше трапляються такі: незнання педагогами індивідуально-психологічних особливостей «важких» учнів, неврахування цих особливостей в організації навчально-виховної роботи з дітьми; недостатні знання причин виникнення виховних проблем, звідси й недоцільний вибір засобів виховного впливу; відсутність системи в роботі з проблемними учнями і їх батьками; формалізм, адміністрування в роботі школи, бездіяльність органів самоврядування, несамостійне вирішення питань шкільного життя самими школярами; недоліки виховної роботи школи, недостатня увага до розвитку духовності учнів, відсутність виховання таких морально-етичних якостей, як турбота, милосердя, чуйність, взаємодопомога, товариськість та ін. [1].

Важливим середовищем для підлітків є референтна група. Саме однолітки відіграють важливу роль для підлітка. Якщо дитину не приймають в групі однолітків, виникають серйозні проблеми психологічного характеру – підліток починає специфічно поводитися, що зумовлено бажанням виділитися, завоювати повагу однолітків.

Таким чином можна визначити, що важковихованість завжди зумовлюється комплексом причин, поєднанням ряду несприятливих обставин. Причини, що викликають важковихованість, не діють ізольовано одна від одної. Найбільш значущими чинниками, які стають передумовою виникнення важковихованості, є негативний вплив макросередовища, помилки сімейного та шкільного виховання, вплив референтної групи однолітків.

У ході розгляду теоретико-методологічного підходу щодо соціально-педагогічних технологій у роботі з важковиховуваними підлітками ми дійшли висновку про необхідність застосування комплексної соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними підлітками, однією з форм якої є соціально-педагогічний супровід.

За думкою сучасних учених (О. Безпалько, І. Зверєва, М. Галагузова, Л. Завацька, Н. Краснова, С. Харченко та ін.) соціально-

педагогічний супровід – це спільний, постійний і поступовий рух (взаємодія) соціального педагога та вихованця, спрямований на створення умов та забезпечення найбільш доцільної допомоги, підтримки, стимулювання в успішному досягненні високих результатів у певному виді (або декількох видах) діяльності, життєвому самовизначенні, стимулюванні, самостійності [3; 6].

Технологію соціально-педагогічного супроводу важковиховуваних підлітків можна представити як послідовність спеціально спланованих ситуацій, а саме: індивідуальної взаємодії «соціальний педагог – підліток»; «соціальний педагог – члени сім'ї», націленого на встановлення контакту і виявлення проблем підлітка; посередництва, спрямованого на подолання виявлених суперечностей за допомогою актуалізації можливостей підлітка і виховного потенціалу його сім'ї.

Виходячи з алгоритму вище представленої технології, нами була розроблена Комплексна програма соціально-педагогічного супроводу важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи.

Мета програми: виявлення важковиховуваних підлітків на базі сільської загальноосвітньої школи, створення умов для формування просоціальних морально-етичних цінностей, а також професійна й особистісна підготовка педагогічного колективу і батьків до роботи з ними.

Завдання програми соціально-педагогічного супроводу:

1. Здійснити діагностику учнів 7 – 9 класів на базі сільської загальноосвітньої школи з метою раннього виявлення важковиховуваних підлітків, а також рівня сформованості морально-етичних цінностей.

2. Визначити передумови та шляхи подолання дезадаптованості підлітків.

3. Провести цикл соціально-педагогічних заходів для важковиховуваних підлітків з метою формування у них морально-етичних цінностей.

4. Організувати соціально-педагогічну роботу з батьками та педагогічним колективом школи щодо подальшої взаємодії з важковиховуваними підлітками.

Виходячи з мети та беручи до уваги завдання та принципи Комплексної програми соціально-педагогічного супроводу важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи, ми вирішити розділити її на блоки:

Перший блок – «Діагностика важковиховуваності підлітків» включає в себе діагностику рівня важковиховуваності підлітків за методикою «Експрес-діагностика соціально-педагогічної занедбаності» (за М. Заостровцевою).

Мета – виявлення рівня важковиховуваності у підлітків та сформованості у них морально-етичних цінностей.

Заходи: проведення «Методики виявлення моральних якостей учнів шляхом взаємо оцінювання». Використання «Комплексної психолого-

педагогічної експрес-діагностики соціально-педагогічної занедбаності», яка була розроблена та апробована Н. Перешесною та М. Заостровцевою.

Завдання соціального педагога на даному етапі: вивчення особливостей психолого-педагогічних характеристик підлітків; визначення причин важковихованості підлітків; виявлення рівня сформованості морально-етичних цінностей; вивчення педагогічної компетентності та готовності батьків і педагогічного колективу до роботи з важковиховуваними підлітками.

Другий блок – «Соціально-педагогічний супровід педагогічного колективу школи» – безпосередня підготовка вчителів до роботи з важкими підлітками.

Мета – підготовка до формування просоціальних морально-етичних цінностей та інформування педагогічного колективу школи про інноваційні технології роботи з важковиховуваними підлітками.

Заходи: круглий стіл «Підлітковий вік: причини і наслідки»; науково-практичний семінар «Важковиховуваність підлітків як соціально-педагогічна проблема»; розробка та розповсюдження методичних рекомендацій для вчителів.

Завдання соціального педагога на даному етапі: підвищення обізнаності педагогічного колективу школи щодо соціально-педагогічної діяльності з важковиховуваними підлітками; практична підготовка педагогічного колективу школи до роботи з важковиховуваними підлітками.

Третій блок – «Соціально-педагогічний супровід батьків важковиховуваних підлітків».

Мета: підвищення психолого-педагогічної обізнаності батьків.

Заходи: створення клубу для батьків «Ми і наші діти»; проведення тренінгу «Виховання дитини позитивними вчинками»; організація спільних зборів батьків та підлітків з проблем взаєморозуміння та ефективного спілкування; проведення мультимедійної бесіди для батьків «Дозвілля – важливий фактор формування просоціальних морально-етичних цінностей підлітків»; обговорення публікації на теми морально-етичних цінностей сучасних підлітків.

Завдання соціального педагога на даному етапі: організація спільної взаємодії педагогічного колективу школи, батьків та учнів; підвищення обізнаності батьків щодо психолого-педагогічних особливостей підліткового віку.

Четвертий блок – «Соціально-педагогічний супровід важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи».

Мета: соціально-педагогічний супровід важковиховуваних підлітків з метою виправлення їх поведінки, а також формування у них просоціальних морально-етичних цінностей.

Заходи: організація клубу «Підліток»; проведення тренінгу з контролю гніву, як методу корекції важковихованості підлітків; організація загальношкільного заходу «День добрих справ»; проведення

дискусій та бесід з етичних проблем; проведення виховного заходу «Вихованість – важлива моральна якість людини»; організація і проведення відеолекції на тему «Що таке доброзичливість?»; проведення тематичного заходу «Тиждень добрих справ»; організація самоаналізу результатів занять в рамках клубу «Підліток».

Завдання соціального педагога на даному етапі: спільно з психологом та педагогічним колективом школи провести заходи для виправлення поведінки важковиховуваних підлітків; визначити пріоритетні просоціальні морально-етичні якості та створити умови на базі сільської загальноосвітньої школи для їх формування.

Експериментальне впровадження Комплексної програми було здійснене разом із соціальним педагогом загальноосвітньої школи с. Нешеретове Луганської області Білокуракинського району.

Протягом одного навчального року ми проводили соціально-педагогічну роботу з важковиховуваними підлітками та їх найближчим оточенням (колективом школи та батьками). Було розроблено та впровадження у рамках комплексної програми цикл методичних заходів направлених на зниження рівня важковиховуваних підлітків та формування у них про соціальних морально-етичних цінностей.

Експериментальне впровадження Комплексної програми соціально-педагогічного супроводу важковиховуваних підлітків в умовах сільської школи призвело до зниження рівня важковиховуваності підлітків за обома критеріями (поведінковим та морально-ціннісним); підвищення рівня педагогічної компетентності батьків та професійної компетентності педагогічного колективу школи щодо соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними підлітками. Це стало свідченням ефективності запропонованої програми та можливості її розповсюдження в інших загальноосвітніх закладах.

Список використаної літератури

- 1. Василькова Ю. В.** Методика и опыт работы социального педагога / Ю. В. Василькова. – М. : Академия, 2001. – 413 с.
- 2. Жигайло Н. І.** Соціальна педагогіка : навч. посіб. / Н. І. Жигайло. – Львів : Новий світ. – 2000, 2007. – 256 с.
- 3. Краснова Н. П., Харченко Л. П., Пігіда В. М.** Соціалізація особистості: навч. метод. пос. / Н. П. Краснова, Л. П. Харченко, В. М. Пігіда. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 178 с.
- 4. Полякова О. М.** Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітації : навч. посібник / О. М. Полякової, 2009. – 346 с.
- 5. Сорочинська В. Є.** Соціальна педагогіка Навч. посіб. / В. Є. Сорочинська – К. : Кондор, 2005. – 198 с.
- 6. Харченко С. Я.** Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика : монографія / С. Я. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 320 с.

Силкіна С. А. Соціально-педагогічний супровід важковиховуваних підлітків в умовах сільській школі

У статті розкриті основні підходи до поняття «важковиховуваний підліток» з точки зору дослідників та вчених різних галузей науки. Автор визначає що найбільш доцільним є застосування комплексної соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними підлітками, однією з форм якої є соціально-педагогічний супровід.

Ключові слова: «важковиховуваний підліток», соціально-педагогічний супровід, комплексна програма.

Сылкина С. А. Социально-педагогическое сопровождение трудновоспитуемых подростков в условиях сельской школы

В статье раскрыты основные подходы к понятию «трудновоспитуемый подросток» с точки зрения исследователей и ученых разных отраслей науки. Автор определяет что наиболее целесообразным является применение комплексной социально-педагогической работы с трудновоспитуемыми подростками, одной из форм которой является социально-педагогическое сопровождение.

Ключевые слова: «трудновоспитуемый подросток», социально-педагогическое сопровождение, комплексная программа

Sylkina S. Social'no-pedagogicheskoe accompaniment of difficult teenagers in the conditions of rural school

In the article the basic going is exposed near a concept „Difficult teenager” from point of researchers and scientific different branches of science. An author determines that most expedient is application of complex social-pedagogical work with difficult teenagers, one of forms of which is social-pedagogical accompaniment.

Key words: «difficult teenager», social and pedagogical accompaniment, complex program.

УДК 37.013.42

А. С. Смик

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ВИХОВАННЯ
СТАРШИХ ШКОЛЯРІВ**

Соціально-економічні зміни, що відбуваються в Україні вимагають розробки нових ефективних підходів до реалізації виховного впливу до дітей будь-якого шкільного віку. Особливою соціальною групою є юнаки і дівчата старшого шкільного віку. В старшому шкільному віці для хлопців і дівчат характерними є суперечності між необхідністю наслідувати гендерні стереотипи і бажання ствердити власні норми і

цінності, виникнення потреби у спілкуванні з представниками протилежної статі, необхідність самовизначення, вибір життєвого і професійного шляху, бути компетентними вступаючи у доросле особисте життя.

Значною є роль виховання і розвитку в період старшого шкільного віку або в період ранньої юності. В старшокласників визначаються життєві перспективи і плани, формуються основи світогляду, складаються свої погляди на життя і на своє місце в житті. І хоча і на цьому етапі цілеспрямоване виховання, здійснюване вихователями, є, безсумнівно, визначальним, саме тут найбільш яскраво проявляється активність учнів, їх вибіркове ставлення до сприймання різних дій, вироблення уміння протистояти асоціальним впливом, знаходити правильний вихід із складних ситуацій, в які ставить їх життя і які неминуче з'являються в силу значного розширення їх соціальних контактів. Найважливішою функцією виховання на цьому етапі є надання учням допомоги у виборі професії, визначенням своєї громадянської позиції, підготовці їх до створення власної сім'ї, формування соціальної активності.

Передові уми людства протягом багатьох століть плекали ідею всебічного гармонійного розвитку особистості.

Напрями виховної роботи зі старшими школярами

Гадаємо, що сучасна школа повинна стати новим найважливішим фактором формування життєвих установок особистості. Розвиваючому суспільству потрібні не тільки високо освічені, а й морально багаті, підприємливі люди, які можуть самостійно приймати відповідальні рішення в ситуації вибору, здатні до співробітництва, відрізняються мобільністю, володіють розвиненим відчуттям відповідальності за долю країни.

В останні роки освіта все частіше розглядається як одне з найбільш необхідних суспільних благ. Дійсно, роль освіти, що включає в себе виховання, навчання і розвиток, дуже велика. Невипадково виховання стоїть у першому ряду. Не тільки розум, знання, компетенції, практичні навички, а й душа, почуття, тілесне і духовні здоров'я, сенсу життя, стратегії поведінки і конкретні вчинки є предметом виховної діяльності.

Питання про співвідношення виховання і розвитку є одним із центральних на сьогоднішній день.

Великий внесок у розробку питання про взаємозв'язок виховання і розвитку вніс Л. Виготський, який підкреслив провідну роль навчання і виховання в розвитку особистості, який вважав їх вирішальною силою розвитку [1, с. 28].

Принципово важливим стало положення Л. Виготського про те, що виховання повинно «забігати вперед розвитку і підтягувати розвиток за собою, а не плентатися у хвості розвитку» [1, с. 17].

Найбільш повно і всебічно проблему народної педагогіки досліджував Г. Волков і його учні. У своїй праці «Етнопедагогіка» він

розкинув сутність народної педагогіки як науку, визначив суть і її предмет етнопедagogічного підходу. Г. Волков переконливо довів, що народна культура і народна педагогіка є цінним джерелом для дослідників і містять у собі багатющий досвід виховання багатьох поколінь. Він пише: «Етнопедagogіка є педагогікою національного порятунку, любові, мудрості... без пам'яті (історичної) – немає традицій, без традицій – немає культури, без культури – немає виховання, без виховання – немає духовності. Без духовності – немає особистості, без особистості – немає народу» [2, с. 35].

Найголовніше для успішного втілення в життя основних ідей освітнього процесу в цілому і його найважливішої складової – виховання, це особистість учителя – вихователя, його відношення до дітей, роботи.

Виховання – процес тривалий. Дана система визначає зміст та основні напрямки виховної роботи навчального закладу та орієнтована на формування особистості випускника, що володіє соціальними та освітніми компетентності, що дозволяють йому жити в світі, що змінюється, бути готовим до професійного та ціннісному самовизначенню.

Виховна система заснована на інтеграції урочної та позаурочної діяльності, взаємодії навчального закладу з культурними і громадськими організаціями та об'єднаннями, єдиного соціального замовлення сім'ї, учнів, суспільств.

Основні завдання виховної роботи полягають у взаємодію учасників педагогічного процесу – педагогів, батьків, громадськості, самих учнів, в формування в учнів системи знань про роль особистості в історії і її відповідальності за світ, природу, навколишнє середовище, громадянське суспільство, колектив, свою сім'ю, за самого себе, у моніторингу та аналізі якості виховної роботи. Формування поглядів, переконань, мотивації поведінки через захоплюючі для учнів форми роботи, в розвиток національної самосвідомості умовах навчального процесу, позакласної діяльності учнів, у формування відповідальності поведінки, уміння протистояти чужим ідеям і асоціальних проявів; розвиток навичок здорового способу життя, самодисципліни.

Лінія практичного здійснення ідей всебічного розвитку старшокласників активно розвивалася А. Макаренко. Категорично відкидаючи загальні безпредметні розмови про гармонійному вихованні з туманним визначенням цілей, Макаренко дає чітку деталізовану систему комплексного вирішення проблем всебічного розвитку в школі. Основні шляхи які намічає видатний педагог, такі: організація усього життя вихованців як життя цілеспрямованого передового колективу, де кожному гарантується право участі в управлінні всіма шкільними справами, де принцип «все за кожного і кожен за всіх» ставить вихованців у відповідальне становище по відношенню до самих і до інших [1, с. 22].

Виходячи з вікових особливостей старшокласників, можна висунути такі основні завдання виховної роботи з ними.

1. Допомога у формуванні світогляду і життєвої позиції, орієнтованої на чесність, працьовитість, самостійність, миролюбність, поступливість.

2. Підготовка до майбутнього вибору професії і сімейного життя, виконання громадських обов'язків.

3. Продовження формування орієнтації на гуманну поведінку через усвідомлення мотивів власних вчинків і уникнення неконструктивного психологічного значення.

Головними завданнями виховної роботи постає формування світогляду, професійної орієнтації, психологічної готовності до виконання соціальної ролі дорослої людини. Найсприятливіші умови складаються для загальнонаукової та загальнокультурної просвіти старших учнів. Їх цікавить різноманітна додаткова інформація з питань політики, науки та культури, вони вже здатні і самостійно готувати змістовані позакласні заходи розвиваючого характеру. Самостійність старшокласників створює передумови для успішної організації учнівського самоврядування, а також самовиховання учнів. У плані формування гуманних рис особистості необхідна орієнтація на гуманні засоби самоствердження і критичну оцінку власних мотивів поведінки. Важливо розкрити негативний зміст певних стереотипів суспільного менталітету, що продовжують «конфліктну культуру» та кримінальну субкультуру. Робота зі старшокласниками потребує від педагогів високої загальної та педагогічної культури.

Форми особливого виховання та розвитку старших школярів.

Сучасний старшокласник за своїм фізичним розвитком значно випереджує своїх ровесників минулих десятиріч. Певне прискорення проходить в його інтелектуальному розвитку. Це вимагає відповідного змісту, форм і методів виховної роботи, зокрема посилення діяльнішого аспекту виховання.

Великий енциклопедичний словник дає визначення поняття «форма» як спосіб організації, спосіб існування і вираження змісту, предмета, явища, процесу.

Форми роботи зі старшими школярами повинні реалізуватися як цілеспрямована взаємодія вчителя (класного керівника, вихователя) з кожним учнем, колективом в цілому, спрямована на вирішення визначених виховних завдань. У цьому випадку саме виховний зміст є формою виховної діяльності, в якій цілеспрямовано поєднані окремі спроби її організації, що містять у собі мету, завдання, зміст, методи, засоби і прийоми.

В процесі цієї діяльності цілеспрямовано створюються такі виховні ситуації в життєдіяльності класу, які своїм змістом та емоційними виявами діють на особистість учня і тим самим сприяють вирішенню виховних завдань. Роль учителя (класного керівника, вихователя) –

науково обґрунтовано керувати цим процесом, цілеспрямовано створювати і конструювати ситуації, які є складовими клітинами виховного заходу.

Кожна з форм виховної роботи вирішує цілком певні виховні завдання, використовуючи при цьому ті чи інші важелі розвитку та виховання особистості, інтереси та потреби старшокласника, формує на цій основі ті чи інші якості та вміння.

У процесі виховання форми виховної роботи повинні функціонувати в міцній взаємодії і забезпечувати досягнення єдиної мети. При цьому кожна з форм виховання передбачає єдність загального, особливого і одиничного [3, с. 23].

Загальне обумовлене тим, що всі форми виховної роботи спрямовані на досягнення загальної мети – виховання та розвиток старшокласників.

Спільність умов і мети визначає і спільність різноманітних форм виховної роботи – всі вони ґрунтуються на основі поваги до особистості, що виховується, визнання її індивідуальності, прав і свобод; спираються на потенційні індивідуальні можливості, внутрішню активність школяра в процесі його формування.

Особливе полягає в тому, що ті чи інші форми виховної роботи, як правило, здійснюються переважно в певному середовищі життєдіяльності школяра (навчальний процес, позакласна робота, краєзнавство, туризм).

Специфічне, неповторне в організації і здійсненні виховної діяльності передбачає одиничне у змісті конкретної форми виховної роботи.

Осмислення одиничного і специфічного в змісті форм виховної роботи має важливе значення для планування та організації виховної роботи в школі. Це допомагає адекватно визначити місце кожної з цих форм у побудові єдиної системи виховання учнів, повніше й ширше використовувати можливості цієї форми, подолати практику дублювання та повторюваності форм виховної роботи, які ще зустрічаються. При цьому варто враховувати, що специфіка форми виховної роботи обумовлена тим, що кожна з них організує специфічну суспільно – цінну діяльність школяра і вони не повторюють одна одну, а доповнюють. Кожна із них спрямована на задоволення, розвиток певних здібностей та інтересів особистості старшого школяра. Специфіка форми полягає в тому, що саме у властивій їй організаційній діяльності з найбільшою повнотою можуть бути реалізовані інтереси, потреби і розвиток учнів.

Багатогранність внутрішнього світу старшого школяра зумовлює застосування багатогранності форм виховної роботи, її всебічному розвитку.

При реалізації завдань морального виховання і самовиховання старших школярів широко використовуються такі форми: круглий стіл, прес-конференції, диспути, вечори запитань та відповідей, бесіди на етичні теми, про самовиховання, огляд літератури з різноманітних

питань, літературно – музичної композиції, акції милосердя, пошукова діяльність та ін.

При організації естетичного виховання широко використовуються: літературні та музичні вечори, екскурсії в музеї та на виставки, бесіди про музику та живопис, шкільні дискотеки, свята мистецтв, огляди журналів, випуск рукописних журналів.

При організації фізичного виховання широко використовуються: ігри типу «Веселі старти», малі олімпійські ігри, туристичні походи та естафети, зустрічі з представниками різних видів спорту, спортивні вечори, бесіди про гігієну, здоров'я та фізичну культуру.

В процесі здійснення будь-якої форми виховання старших школярів під керівництвом педагога здійснюють певні дії, які є важливими факторами формування старшокласника.

За своєю суттю всі ці етапи підготовки та проведення виховного заходу мають важливе виховне та розвиваюче значення.

Ефективність виховної роботи в значній мірі залежить від цілеспрямованого поєднання масових, групових та індивідуальних форм виховання.

Для ефективної виховної та розвиваючої роботи доцільно буде урізноманітнення форм роботи зі старшими школярами в таких напрямках, як збільшення об'єму практичних та діяльнісних технологій виховних заходів, а саме: розбір ситуацій, рольові ігри, практичні заняття відтворення народних свят, звичаїв; уроки на природі, уроки етики, уроки улюбленої праці, бесіди, диспути, дискусії, шкільні або класні референдуми, аукціон ідей, прес-діалоги, мозкові атаки, лекції, усні журнали, уроки громадянськості, екскурсії, читацькі конференції, теоретичні конференції, години поезії, години музики та живопису, конкурси, літературно-музичні композиції, заочні подорожі, відвідування музеїв, театрів, трудові десанти, туристичні походи, спортивні змагання, «круглі столи», вікторини, розмови при свічках, психологічні практикуми, турніри, концерти, виставки, практичні заняття тощо.

Щоб продовжити шлях до успіху, старші школярі повинні отримати в школі правильне виховання та розвиток. Школи мають унікальну можливість формувати у старшокласників особистісний розвиток.

Вони надають перевагу формам роботи, пов'язаним з навчанням на основі прикладів та відкриттів.

Роль освіти, що включає в себе виховання, навчання, розвиток дуже велика на сьогоднішній день і не випадково виховання стоїть у першому ряду. Не тільки розум, знання та вміння головні в житті, а й душа, почуття, стратегії поведінки, конкретні вчинки займають важливу позицію в житті.

Виходячи з вікових особливостей старшокласників, можна висунути такі основні завдання виховної роботи з ними:

1. Допомога у формуванні світогляду і життєвої позиції, орієнтованої на чесність, працьовитість, самостійність, миролюбність, поступливість.

2. Підготовка до майбутнього вибору професії і сімейного життя, виконання громадських обов'язків.

3. Продовження формування орієнтації на гуманну поведінку через усвідомлення мотивів власних вчинків і уникнення неконструктивного психологічного значення.

Форми роботи зі старшими школярами повинні реалізуватися як цілеспрямована взаємодія вчителя (класного керівника, вихователя) з кожним учнем, колективом в цілому, спрямована на вирішення визначених виховних завдань.

Кожна з форм виховної роботи вирішує цілком певні виховні завдання, використовуючи при цьому ті чи інші важелі розвитку та виховання особистості, інтереси та потреби старшокласника, формує на цій основі ті чи інші якості та вміння.

Для ефективної виховної та розвиваючої роботи доцільно буде урізноманітнення форм роботи зі старшими школярами в таких напрямках, як збільшення об'єму практичних та діяльнісних технологій виховних заходів.

Список використаної літератури

1. Виготський Л. С. Проблема віку / Л. С. Виготський – К. : Педагогіка, 1984. – Т. 4. – С. 259. **2. Вишневський О.** Сучасне українське виховання: [педагогічні нариси.] / О. Вишневський – Львів, Шкільний світ: Спецвипуск. – 2004. – №25 Липень. – С. 28. **3. Карпенчук С. Г.** Теорія і методика виховання: [навч. посіб.] / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища школа, 2005. – 210 с. **4. Болдирьов Н. І.** Методика виховної роботи в школі / Н. І. Болдирьов – К. : Просвіта, 1981. – 410 с. **5. Бабанський Ю. К.** Педагогіка: [навч. посіб.] / Ю. К. Чабанський. – К. : Просвіта, 1988. – 317 с.

Смик А. С. Особливості розвитку та виховання старших школярів

В статті йдеться річ про напрями виховної роботи зі старшими школярами. Виховання – процес тривалий, система визначає зміст та основні напрями виховної роботи навчального закладу. Виявлено, що головними завданнями виховної роботи постає формування світогляду, професійної орієнтації психологічної готовності до виконання соціальної ролі дорослої людини.

Ключові слова: виховання, професійна орієнтація, психологічна готовність, виховна робота.

Смык А. С. Особенности развития и воспитания старших школьников

В статье идет речь о направления воспитательной работы со старшими школьниками. Воспитание – процесс длительный, система определяет содержание и основные направления воспитательной работы

учебного заведення. Обнаружено, что главными задачами воспитательной работы является формирование мировоззрения, профессиональной ориентации, психологической готовности к выполнению социальной роли взрослого человека.

Ключевые слова: воспитание, профессиональная ориентация, психологическая готовность, воспитательная работа.

Smyk A. Features of development and education of senior pupils

The article focuses on the areas of educational work with pupils. Education is a long process, the system determines the content and the main directions of educational work of the school. Found that the main tasks of educational work is the formation of the world Outlook, professional orientation, the psychological readiness for implementation of the social role of the adult person.

Key words: education, professional orientation, the psychological readiness, educational work.

УДК 37.013.42-316.624-053.6

М. В. Солodka

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ДІТЬМИ «ГРУПИ РИЗИКУ»

Проблема дітей «групи ризику» – одна з центральних психолого-педагогічних проблем. Адже якби не було труднощів у вихованні підростаючого покоління, то потреба суспільства у віковій і педагогічній психології, педагогіці і приватних методиках просто відпала б. Важке економічне становище країни, крах колишнього світогляду і не сформованість нового, відсутність належних знань та вмінь жити і працювати в умовах конкурентного та високопродуктивного виробництва – це призвело наше суспільство до серйозних труднощів і внутрішніх конфліктів. Особливо важко в цей період виявилось підростаючому поколінню. Серед молоді посилюється нігілізм, що викликає негативну поведінку по відношенню до дорослих, і в крайніх формах стали виявлятися жорстокість і агресивність [4].

У даний час проблема дітей «групи ризику» особливо актуальна, тому що зростає кількість безпритульних дітей, які здійснюють аморальні вчинки, ведуть асоціальний спосіб життя. Саме тому, інтерес до проблеми поведінки з відхиленням значно зріс, що й обумовило необхідність більш ретельного дослідження особистості дитини, що схильна до поведінки з відхиленням.

Слід підкреслити, що основні причини появи дітей «групи ризику» лежать не тільки в несприятливих умовах життя і вадах виховання, а в

самому державному устрої, який провокує подібні явища, коли значна частина населення знаходиться за межею бідності. Все це спричинило за собою погіршення взаємин між людьми, загострення конфліктів. І як показують реальні данні досліджень, багато дітей, втомившись від домашніх скандалів добровільно іде з життя, частина дітей, що регулярно піддається в родині насильству, не витримує і починає бродяжити [5].

При аналізі психолого-педагогічної літератури нами було виявлено, що велика увага вивченню дітей «групи ризику» приділяли такі вчені, як Л. Оліференко, Т. Шульга, І. Дементьєва, Л. Мардахаєв та ін. Є. Казакова та В. Летунова визначили основні групи факторів «групи ризику». Т. Шульга розглядала сенс життя дітей «групи ризику». Адаптацією даної категорії дітей займалася І. Осмоловська та ін.

Тому, *метою* нашої статті є – аналіз соціально-педагогічної роботи з дітьми «групи ризику».

Одним з найбільш важливих і в той же час найбільш складних напрямків професійної діяльності педагогів є соціально-педагогічна робота з дітьми, яких так чи інакше завжди виділяють в самостійну категорію, але називають при цьому по-різному: важкі, важковиховувані, педагогічно запущені, проблемні, дезадаптовані, діти з відхиленнями, з девіантною поведінкою, діти «групи ризику» та ін.

Діти «групи ризику» – це та категорія дітей, яка в силу певних обставин свого життя більше інших категорій піддається негативним зовнішнім впливам з боку суспільства та його кримінальних елементів, які стали причиною дезадаптації неповнолітніх. Поняття дітей «групи ризику» передбачає наступні категорії дітей:

- діти з проблемами в розвитку, не мають різко вираженої клініко-патологічної характеристики;
- діти, які залишилися без піклування батьків у силу різних обставин;
- діти з сімей, що знаходяться у важкій життєвій ситуації, асоціальних сімей;
- діти із сімей, які потребують соціально-економічної і соціально-психологічної допомоги та підтримки;
- діти з проявами соціальної та психолого-педагогічної дезадаптацією.

В. Летунова виділяє наступні фактори «групи ризику»:

- *соціально-економічні* (багатодітні й неповні родини, неповнолітні батьки, безробітні родини, сім'ї, що ведуть аморальний спосіб життя; непристосованість до життя в суспільстві: втеча, бродяжництво, неробство, злочинство, шахрайство, бійки, убивства, спроби суїциду, агресивна поведінка, уживання спиртних напоїв, наркотиків тощо);

- *психологічні* (відчуження від соціального середовища, неприйняття себе, невротичні реакції, емоційна нестійкість, неуспіх у діяльності, соціальній адаптації, труднощі у спілкуванні, взаємодії з однолітками й т.п.);

- *педагогічні* (невідповідність змісту програм освітнього закладу й умов навчання дітей їх психофізичним особливостям, темпу психічного розвитку дітей і темпу навчання, перевага негативних оцінок, непевність у діяльності, відсутність інтересу до навчання, закритість для позитивного досвіду, невідповідність образу школяра й т.п.);

- *медико-біологічні* (група здоров'я, спадкові причини, уроджені властивості, порушення в психічному й фізичному розвитку, умови народження дитини, захворювання матері та її спосіб життя, травми внутрішньоутробного розвитку й т.п.) [4, с. 91].

Аналіз умов життя таких дітей і підлітків показує, що неможливо виявити одну головну причину, яка послужила фактором ризику. Фахівці найчастіше фіксують поєднання багатьох несприятливих умов, що унеможливають подальше проживання дітей у родинах, де створюється пряма загроза здоров'ю дитини та її життю.

Основними такими причинами є наступні обставини життя цих дітей: пияцтво одного чи обох батьків, асоціальна поведінка (дармоїдство, жебрацтво, злочинство, проституція та ін.); влаштування на квартирі батьками осередків для кримінальних та асоціальних елементів; сексуальне розбещення батьками власних дітей, торгівля ними; убивство одного з батьків на очах дітей; відбування одним із батьків строку тюремного ув'язнення; лікування одного з батьків від алкоголізму, психічного захворювання; жорстоке поводження з дітьми (побиття з нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, голод і т.п.); залишення малолітніх дітей одних без їжі й води; відсутність даху над головою, блукання разом із батьками без засобів до існування й відсутність постійного місця проживання; втечі з дому, конфлікти з однолітками тощо [2, с. 59].

Особливістю дітей «групи ризику» є те, що вони знаходяться під впливом об'єктивних небажаних факторів, які можуть спрацювати чи ні. Внаслідок цього цій категорії дітей потрібна особлива увага фахівців, комплексний підхід з метою нівелювання несприятливих факторів і створення умови для оптимального розвитку дітей [6].

Незважаючи на те, що до дослідження даної проблеми зверталися і звертаються багато теоретиків і практиків, всі роботи в даному напрямку продовжують носити розрізнений і фрагментарний характер. В значній мірі це пов'язано з тим, що в останнє десятиліття відбулися різкі зміни в житті країни і суспільства, породили невизначеність майбутнього, соціальне неблагополуччя сімей, що виховують неповнолітніх дітей. У психологічній літературі, як правило, вивчення дітей з деструктивними формами поведінки зводиться до генетичного аспекту з яскраво вираженим прикладним характером. Порівняно більшу кількість робіт

присвячено саме підліткам, проте в даному віці фіксуються швидше наслідки, чим причини вже сформованої деструктивної поведінки дітей. При цьому поза увагою залишаються такі важливі чинники, наприклад, як зростання числа підлітків з високим рівнем інтелектуальних здібностей, і в той же час, з вкрай низьким рівнем шкільної успішності. Особливу тривогу викликають ті підлітки, у яких відсутня мотивація до соціальної реалізації – пошуку самоідентичності та самовираження в системі суспільних взаємин.

Вивчення проблем дітей шкільного віку на різних етапах розвитку важливо як для розкриття суті й динаміки прояву неадекватних форм поведінки, так і для розуміння вікових закономірностей розвитку пізнавальної та емоційно-вольової сфери людини, закріплення і подальшого розвитку емоційно-особистісних утворень. Педагогічну занедбаність більшість психологів розглядають як наявність глибоких порушень в поведінці, таких як делінквентна і адиктивна поведінка підлітків.

Говорячи про проблеми дітей «групи ризику», ми підкреслили, що особливе значення має саме профілактика деструктивних проявів у поведінці дітей, підготовка дітей і дорослих (педагогів і батьків) до важких життєвих ситуацій [2].

Особливий вид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на надання такого роду соціально-педагогічної допомоги дітям, має назву *соціально-педагогічна підтримка дитинства*. Підтримка є, власне, реалізацією певної системи заходів, відповідної допомоги, тобто це діяльність, спрямована на надання допомоги. У випадку соціально-педагогічної підтримки допомога, що надається дітям, полягає в тому, що професійно підготовлені спеціалісти виявляють визначають і розв'язують проблеми дитини, яка опинилася в ситуації, коли порушуються її базові права [1, с. 303].

У загальних рисах принципи роботи соціального педагога з дітьми «групи ризику» можна сформулювати в такий спосіб:

- 1) створення атмосфери довіри у взаєминах соціальний педагог – дитина;
- 2) залучення до процесу реабілітації дитини всіх суб'єктів державної системи соціальної підтримки й захисту дитинства (органи соціального захисту населення, освіти, охорони громадського порядку, охорони здоров'я);
- 3) тісна взаємодія з родиною дитини;
- 4) постійний зв'язок із консультантом, соціальним педагогом.

Діти, які опинилися в ситуації соціального ризику, як правило стають жертвами тих або інших форм насильства як у власній родині, так і поза нею. Довірливі стосунки соціального педагога з дитиною сприяють виявленню ситуацій жорстокого поводження та припинення насильства на початковому стані [3, с. 199].

Методика роботи соціального педагога має будуватися на тих принципах, що формально, юридично діти «групи ризику» можуть вважатися дітьми, які не вимагають особливих підходів (у них є родина, батьки, вони відвідують звичайний освітній заклад), але фактично через причини різного характеру, що від них не залежать, ці діти опиняються в ситуації, коли не реалізуються повною мірою або взагалі зневажаються їх базові права, закріплені в Конвенції ООН про права дитини та інших законодавчих актах, – право на рівень життя, необхідний для їх повноцінного розвитку, і право на освіту. Самі діти не можуть розв'язувати ці проблеми: вони або не можуть їх усвідомити, або не бачать виходу з важкої життєвої ситуації, в якій опинилися. При цьому, діти «групи ризику» не тільки зазнають вплив украй негативних факторів, але дуже часто не знаходять допомоги й співчуття з боку оточуючих, тоді як надана в потрібний момент допомога могла б підтримати дитину, допомогти їй подолати труднощі, змінити світогляд, цінності орієнтації, розуміння сенсу життя й стати нормальним громадянином, людиною, особистістю [3, с. 208].

Організуючи соціально-педагогічну підтримку дітей «групи ризику», соціальний педагог повинен ураховуючи фактори, що ускладнюють процес соціалізації цих дітей. До таких, у першу чергу, варто віднести фактори, які викликають поведження, що відхиляється від норми, агресію дітей. При виявленні школяра, який практикує насильницькі дії стосовно інших дітей, соціальному педагогові треба, насамперед, ретельно перевірити отримані фактори. Необхідно визначити причини такого вчинку, чим він був викликаний, як поводитися агресор і жертва, чому дії школяра-агресора були спрямовані саме на цю дитину [1, с. 304].

Повертаючи до вказаних принципів роботи соціального педагога з дітьми «групи ризику», зупинимось на процедурі підключення до процесу їх реабілітації інших суб'єктів державної системи захисту дитинства. Практика припускає тісне співробітництво всіх відомств, охоплених цією діяльністю (міліція, служба у справах дітей, органи опіки й піклування, охорони здоров'я, освіти й т.п.) [1, с. 307].

Впливовим принципом роботи соціального педагога із захисту прав дитини є тісний контакт з його проблемною родиною. При цьому, необхідно виявляти максимум терпимості до її способу життя й виховних заходів. В основу цього контакту мають бути покладені не протидія й критика, а конструктивна допомога. Варто приймати як належне сформовані в родині рольові стосунки й межі між поколіннями навіть у випадку повної незгоди з цим. Бажано залучити до процесу реабілітації дитини представників розширеного складу родини, включаючи бабусь, дідусів, інших родичів, які мають контакт із дитиною [3, с. 209].

В узагальненому вигляді соціальний педагог при визначенні методики своєї діяльності з дітьми «групи ризику» повинен орієнтуватися на такі напрями:

- переведення соціальної ситуації в педагогічну;
- виховання морально-правової позиції;
- формування адекватної самооцінки, вироблення здатності критично ставитися до самого себе;
- розвиток емоційної сфери особистості: формування волі, уміння управляти собою, адекватно реагувати на педагогічні впливи;
- створення ситуації успіху в домінуючому виді діяльності, включення в соціально корисні види діяльності;
- організація педагогічного впливу на індивідуально-групові думки оточуючих (родина, однолітки, педагоги, інші дорослі);
- попередження невротичних розладів і патологічних потягів (акцентуації характеру, неврози, суїцид, клептоманія, драгоманія та ін.);
- організація сприятливого соціально-психологічного клімату;
- ліквідація прогалин у знаннях [1, с. 312].

Отже, в популяції дитячого населення необхідно вчасно визначати групу дітей соціального ризику, що найменш захищені від соціальної депривації з метою надання їм ранньої комплексної соціально-педагогічної допомоги. Соціальний педагог має добре розуміти, що надання такого роду допомоги – дуже складний і тривалий процес. Дитина будь якого віку, яка має негативний життєвий досвід, негативну оцінку щодо себе й своїх можливостей, зазнала різних травм (психічних, фізичних, сексуальних), не відчувала любові й турботи з боку батьків, має наслідки різного виду депривацій, відчуває на собі відчуженість суспільства й байдужість з боку держави. З урахуванням цього соціальний педагог має володіти специфічними методами й прийомами, що поєднують багатьох фахівців різного профілю й дозволяють виявляти, визначати й розв'язувати проблеми таких дітей. Тому категорія дітей «групи ризику» потребує не просто допомоги з боку оточуючих, а й спеціально організованої, професійної соціально-педагогічної допомоги, що полягає у виявленні, визначенні і вирішенні проблем дитини з метою реалізації захисту її права на повноцінний розвиток та освіти.

Таким чином, дитина «групи ризику» потребує допомоги, спрямованої, з одного боку, на зміну важкої життєвої або соціально небезпечної ситуації, в якій вона опинилася, а з іншого – на мінімізацію її соціальних, психологічних і педагогічних проблем і труднощів з метою їх поетапного освоєння і дозволу. Ефективність роботи соціального педагога в значній мірі визначається успішною співпрацею з різними фахівцями, а також з міжвідомчими організаціями, які займаються проблемами дитинства.

Список використаної літератури

1. Зверєва І. Д. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / За ред. І. Д. Зверєвої. – К. : Центр навч. літ-ри, 2006. – 316 с.

2. Дети группы риска в школе. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://5psy.ru/obrazovanie/deti-gruppi-riska-v-shkole>
3. Олиференко Л. Я. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л. Я. Олиференко, Т. И. Шульга, И. Ф. Дементьева. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 256 с.
4. Діти групи ризику як соціально-педагогічна проблема. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ref.co.ua/54975-Deti_gruppu_riska_kak_social_no_pedagogicheskaya_problema.html
5. Діти групи ризику. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00174685_0.html
6. Галагузова М. А. Методика и технологии работы социального педагога : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / [Б. Н. Алмазов, М. А. Беляева, Н. Н. Бессонова и др.] ; под ред. М. А. Галазуновой, Л. В. Мардахаева. – 4-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 192 с.

Солодка М. В. Соціально-педагогічна робота з дітьми «групи ризику»

Стаття присвячена соціально-педагогічній характеристиці дітей «групи ризику», виявлення причин появи таких дітей, а також аналізу проблем та труднощів роботи з цими дітьми.

Ключові слова: дитина «групи ризику», соціально-педагогічна робота.

Солодка М. В. Социально-педагогическая работа с детьми «группы риска»

Статья посвящена социально-педагогической характеристике детей «группы риска», выявление причин появления таких детей, а также анализа проблем и трудностей работы с этими детьми.

Ключевые слова: ребенок «группы риска», социально-педагогическая работа.

Solodkaya M. Socio-pedagogical work with children «group of risk»

The article is devoted to the socio-pedagogical characteristics of children «groups of risk», the revealing of the reasons of appearance of such children, as well as the analysis of the problems and difficulties of work with these children.

Key words: child «group of risk», socio-pedagogical work.

В. Ю. Стусова

ВПЛИВ СІМЕЙНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ НА ПОЯВУ «ДІТЕЙ ВУЛИЦІ»

Соціальна проблема, яка узагальнено визначається поняттям «діти вулиці», існує в багатьох країнах світу, в тому числі і з високим рівнем соціально-економічного розвитку. Це характеризує явище дитячої бездоглядності і безпритульності як складне й неоднозначне. Його специфіка також залежить від соціально-політичних умов та національно-культурних традицій конкретного соціуму.

Узагальнивши досвід країн світу, Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) дає таке визначення поняття «діти вулиці»:

- діти, які не спілкуються зі своїми сім'ями, живуть у тимчасових помешканнях (покинутих будинках тощо) або не мають взагалі постійного житла і кожен раз ночують в іншому місці;
- діти, які підтримують контакт із сім'єю, але через бідність, перенаселення житла, експлуатацію та різні види насильства проводять більшу частину дня, а іноді й ночі, на вулиці;
- діти-вихованці інтернатів та притулків, які з різних причин втекли з них і перебувають на вулиці [1].

В Україні поняття «діти вулиці» законодавчо не визначено, однак є всі підстави стверджувати, що воно об'єднує у собі два інших: «безпритульні діти» і «бездоглядні діти».

Безпритульні діти – діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ї або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання (відповідно до Закону України «Про охорону дитинства»). Серед усього контингенту «дітей вулиць» бездомні становлять приблизно 50%;

Бездоглядні діти – діти, не забезпечені сприятливими умовами для фізичного, духовного та інтелектуального розвитку (матеріальне благополуччя сім'ї, належне виховання, догляд та дбайливе ставлення до дитини, здорова моральна атмосфера тощо) [2].

Як правило, така ситуація в родині пов'язана з соціальним неблагополуччям батьків (алкоголізм, наркоманія, аморальний спосіб життя) чи з виникненням вторинної сім'ї (вітчим, мачуха), де дитина не змогла адаптуватися. Трапляються випадки, коли причина ненормального ставлення до дитини криється у психічному захворюванні батька чи матері.

Отже, поняття «бездоглядна дитина» може виходити поза межі поняття «діти вулиці», коли йдеться про дитину), яка позбавлена уваги та догляду батьків, але не віддає перевагу вуличному середовищу.

Такі діти можуть проявляти девіантну поведінку, мати шкідливі звички чи відчувати самотність, комплекс неповноцінності, незадоволеності власним життям тощо.

Феномен безпритульності і бездоглядності дітей, які виховуються в умовах вулиці, – багатоаспектний. Дитяча бездоглядність – один із кроків до соціальної дезадаптації, безпритульності. Водночас, усі безпритульні діти є бездоглядними. Складність феномена – неможливість інколи чітко визначити, до якої категорії – «бездоглядна» чи «безпритульна» – належить дитина [1].

Основною причиною, яка зумовила появу «дітей вулиці», є сімейні проблеми. Сім'я, яка не може дати дитині батьківської любові, опіки, щирого контакту, почуття захищеності, стійкості та гармонійності відносин створює передумови того, що дитина тікає з дому, перетворюється на бездоглядну, безпритульну дитину вулиці. Залучення багатьох дітей до праці на вулиці – це лише наслідок того, що вони там опинились і вуличне життя з його системою моральних цінностей стало для дитини єдиним можливим варіантом існування.

Наступним важливим чинником є загальне становище в країні, той негативний соціальний фон, який сформувався за роки економічної кризи [2; 4].

Третій чинник – це економічні проблеми сім'ї, які є наслідком загальної ситуації в країні. Скрутне економічне становище, в якому наразі опинилось багато сімей, призвело до неспроможності батьків задовольнити потреби дітей, а іноді і просто вдосталь нагодувати.

Аналіз чинників виникнення «дітей вулиці» був би не повним без розгляду медичних і психологічних причин цієї проблеми. Потяг до втечі з дому, бродяжництва може бути проявом психічного захворювання або наслідком відхилення у психічному чи особистісному розвитку підлітка.

«Стаж» перебування на вулиці пов'язаний з віком дитини – від одного місяця до семи років.

Офіційної статистики щодо кількості бездоглядних і безпритульних дітей в Україні, які виховуються переважно в умовах вулиці, немає. За даними Міністерства внутрішніх справ України, усього за підсумками 2003 р. працівниками міліції до органів внутрішніх справ доставлено 24 тис. неповнолітніх за бродяжництво та 30 тис. за жебракування.

Функціональна неадекватність сім'ї, як фактор посилення явища бездоглядності і безпритульності дітей [1].

Сім'ї належить пріоритет не місце в процесі формування і розвитку особистості від моменту її народження. Вона є першим вихователем дитини і середовищем передачі духовного багатства, культурних традицій, формування ціннісних орієнтацій, практичних умінь і навичок, тому, безперечно, основну причину поширення бездоглядності і безпритульності дітей потрібно шукати в особливостях їх сімейного оточення.

Матеріальне неблагополуччя сім'ї часто штовхає батьків до пошуків додаткового заробітку. Витрати часу на покращення матеріального стану сім'ї (заробляння грошей) призводять до скорочення часу на спілкування з власними дітьми [5].

Взаємини дорослих і дітей є не тільки засобом підтримки їхніх контактів, а й своєрідним, досить дієвим методом виховання – виховання спілкуванням. Це відбувається тому, що саме в спілкуванні з дорослими діти найчастіше засвоюють (а точніше, закріплюють) свої майбутні моделі поведінки.

Причиною того, що батьки дуже рідко проводять дозвілля разом з дітьми, є не лише брак вільного часу (хоча цей показник досить високий – 46,5%), а й невміння його організувати: майже 69,4% батьків віддають перевагу перегляду телевізійних передач, спілкуванню з іншими людьми, зводячи контакти з власними дітьми до мінімуму [1; 5].

Звуження кола спілкування, спільних занять, їх одноманітність збіднюють виховний потенціал сім'ї, негативно позначаються на внутрішньо сімейних взаєминах. Не маючи можливості приділити дітям достатньо уваги, здійснювати належний догляд, батьки тим самим звільняють місце для впливу на дітей інших авторитетів, якими найчастіше стають члени дворових компаній.

Отже, несприятливі сімейні стосунки через дисгармонію батьківсько-дитячих взаємин порушують психічний розвиток дитини; неадекватні моделі поведінки дорослих призводять до того, що з'являється все більше дітей, які «випадають» із сім'ї.

Серйозною перешкодою у вихованні дітей є значне послаблення такого потужного фактора виховання, як приклад батьків. Сучасні підлітки, відчуваючи на собі незадовільний рівень життя сім'ї, здебільшого відмовляються жити за такими принципами, як їхні батьки.

Необхідною умовою для нормального соціально-психологічного розвитку (інтелектуального, емоційного, емпатійного, комунікативного) дитини є батьківська любов та поважання особистості дитини [3].

Усвідомлення дитиною, що її не люблять, не поважають і не визнають в сімейному та дитячому оточенні, провокує її до пошуку шляхів зміни свого оточення на більш прихильне, до втечі з дому, знаходження бажаного товариства.

Як правило, в асоціальних сім'ях діти не отримують регулярного і повноцінного харчування, вимушені здобувати собі харчування на вулиці.

Часто батьки, які жебракують, привчають жебракувати і дітей. Дитину можуть підштовхувати до втечі на вулицю постійні нарікання дорослих на важке життя, на неможливість прогодувати дітей, натяки про «зайвий рот» тощо. Деякі діти приносять гроші і продукти додому, щоб підтримати молодших сестер і братів. Але нерідко примус до жебракування, виштовхування на вулицю має і відверто силовий характер: під час пиятик дитину просто виганяють з дому. Коли дитина

повертається, в неї відбирають роздобуті гроші або вона їх віддає сама, щоб не били чи краще ставилися [2].

Поштовхом до залишення сім'ї для дитини часто стає жорстоке поводження та насильство стосовно неї. Жорстоке поводження найбільше поширене в Україні саме в сімейному середовищі. При цьому підкреслювалося, що в сім'ї дитина зазнає усіх проявів жорстокого поводження.

У сім'ї найчастіше діти потерпають від батька/вітчима. Чим молодший вік, тим більше дітей зазнає жорстокого ставлення з боку старших братів чи сестер.

За результати дослідження в рамках проекту ЮНІСЕФ «Діти вулиці», з 224 опитаних дітей про побиття вдома як основну причину втечі заявили 38 осіб, про психічне насильство – 12 осіб, сексуальне – 14.

Виїзд батьків на заробітки за кордон та залишення дітей під наглядом бабусь, дідусів, інших родичів – осучаснена причина дитячої бездоглядності. Діти полишаються на старше покоління, дідусів і бабусь, які через стан здоров'я, зайнятість у домашньому господарстві не в змозі приділити їм належну увагу, внаслідок чого діти недоглянуті, залишені сам на сам із своїми проблемами та потребами [3; 4].

Реалії сьогодення, втрата виховних орієнтирів та ідеалів, суб'єктивні і об'єктивні труднощі призводить до збільшення кількості функціонально неспроможних сімей. Відповідно щороку зростає кількість дітей, які були відібрані у батьків через невиконання ними батьківських обов'язків.

Таким чином, деформація функцій сім'ї виявляється у відчуженні батьків і дітей. Бездоглядні та безпритульні діти – це насамперед жертви сімейного устрою. Кожна неблагополучна сім'я породжує неблагополучне дитинство, збільшує кількість дітей з девіантною поведінкою. Адже діти, бажають того батьки чи ні, підсвідомо переймають їхній спосіб мислення, спілкування, взаємин, поведінки, діяльності тощо. В умовах неблагополучної сім'ї дитина набуває негативного життєвого досвіду, практики асоціальної і аморальної поведінки, недобррозичливості до людей [4].

Окрім цього, проблемою є руйнування у свідомості молодих людей цінності батьківства. Психологічні дослідження свідчать, що небажана дитина ще до народження становить «групу ризику», в її підсвідомості «програмуються» різноманітні ускладнення в розвитку особистості.

Одним із фундаментальних законів соціальної психології є положення про те, що зростання потреб неминує випереджає зростання можливостей, тому абсолютно наївним є припущення, що психологічний клімат у сім'ї нібито може поліпшитися з появою додаткових матеріальних благ. Від цього скоріше за все, стосунки батьків з дітьми можуть тільки погіршитися, а справжнім шляхом до їх поліпшення може бути лише глибоке проникнення в духовний світ дітей, формування високої культури співчуття та взаєморозуміння.

Список використаної літератури

1. **Вивчаючи** свої права. – Всеукраїнський Комітет Захисту Дітей, 2003. – 204 с.
2. «Діти вулиці» в Україні: ситуаційний аналіз / Л. С. Волинець, О. О. Січкач. – К. : Логос, 2004. – 241 с.
3. «Дай руку. Вулиця!!!». – Всеукраїнський благодійний Фонд Надії і Добра. – К., 2001. – 100 с.
4. Дулинова Л. Т. Детская безнадзорность: состояние и пути преодоления / Л. Т. Дулинова. – М. : Академия, 2000. – 341 с.
5. Терехина В. В. Безнадзорным детям особое внимание / В. В. Терехина // Социальное обеспечение. – 2002. – № 5. – С. 18 – 22.

Стусова В. Ю. Вплив сімейного неблагополуччя на появу «дітей вулиці»

У статті доведено, що явище дитячої безпритульності складне та неоднозначне. Виявлені основні причини, які обумовили появу «дітей вулиці», з'ясовано, що феномен дитячої бездоглядності зумовлений сімейним неблагополуччям.

Ключові слова: «діти вулиці», дитяча бездоглядність, неблагополучна сім'я, дитяча безпритульність.

Стусова В. Ю. Влияние семейного неблагополучия на появление «детей улицы»

В статье доказано, что явление детской безнадзорности сложное и неоднозначное. Определены основные причины, которые обусловили появление «детей улицы», выявлено, что феномен детской безпризорности обусловлен семейным неблагополучием.

Ключевые слова: «дети улицы», детская безнадзорность, неблагополучная семья, детская безпризорность.

Stusova V. U. Impact of family problems on the appearance of the “street children”

It is shown that the phenomenon of street children is complex and controversial, the basic reasons that led to the emergence of “street children”, it is revealed that the phenomenon of street children due to family problems.

Key words: “street children”, child neglect, dysfunctional family, child homelessness.

О. С. Ткаченко

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ВАЖКОВИХОВУВАНИХ ПІДЛІТКІВ

Реалізація положень Закону України «Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 роки» (2003 р.), постанов Міністерства освіти та науки та Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту України передбачає розв'язання багатьох актуальних проблем, пов'язаних із вихованням майбутнього покоління. Однак у наш час, коли недостатньо чітко визначені життєві орієнтири, процес формування юних громадян є досить складним і суперечливим. Констатується розповсюдження різних негативних явищ серед шкільної молоді, зокрема, проявів важковихованості, девіантної поведінки. Результати аналізу соціально-педагогічної практики показують, що однією з головних причин такої ситуації є формалізм в організації соціально-педагогічної профілактичної роботи. У зв'язку з цим перед суспільством, школою, соціальними службами постають завдання пошуку технологій соціально-педагогічної профілактичної роботи з важковиховуваними.

Різні аспекти порушеної проблеми знайшли висвітлення в роботах сучасних теоретиків соціально-педагогічної думки: Л. Галагузової, І. Зверевої, І. Козубовської – значення соціальної норми при оцінці поведінки вихованця; М. Лукашевича, Р. Овчарової, Є. Холостової – особливості соціалізації неповнолітніх. Понятійно-категоріальний апарат, що відображає девіантну поведінку, представлено у роботах Л. Вовк, І. Гілінського, Л. Новотворцевої, її критерії визначаються А. Капською, Б. Райським, М. Раттером. Характеристиці понять вихованості та важковихованості присвячені роботи Н. Верцинської, І. Закирової, А. Кочетова. Особливості підліткового віку як передумови виникнення девіантної поведінки висвітлені І. Булах, Г. Крайком, Ф. Райсом. Положення технології соціально-педагогічної профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі були розроблені Р. Вайнолою, Н. Заверико, Г. Лактіоною, В. Оржеховською, І. Пешею, Л. Савенковою.

Проте, можемо констатувати, що соціально-педагогічні засади означеної проблеми розкриті далеко не повною мірою. Відсутні єдиний понятійний апарат, ґрунтовна класифікація поведінкових відхилень та градація неповнолітніх, що їх проявляють. Недостатньо чітко висвітлена проблема важковихованості в розрізі понять «соціальна норма» й «відхилення від норми», зв'язок її з проблемою девіантної поведінки. Це вимагає конкретизації теоретичних основ попередження важковихованості.

Різноманітність підходів до вивчення соціально-педагогічної проблеми девіантної поведінки підлітків пояснює і різноманітність понять, що її описують. Як показують результати досліджень [1; 5], у соціально-педагогічній практиці існує безліч понять, які позначають стан соціальної дезадаптованості. Так, поряд з поняттям «девіантність» в соціально-педагогічній літературі зустрічаються «важковиховуваний» (М. Алемаскін, А. Кочетов та ін.), «важкий підліток» (А. Білінський), «педагогічно занедбаний» (А. Белкін, Г. Медведєв та ін.), «соціально занедбаний» (І. Невський), «діти з відхиленням в моральному розвитку» (І. Обухов). Досить часто ці поняття вживаються не лише як синоніми, але й ототожнюються, що не завжди є допустимим.

Зазначимо, що поняття «норма» і «відхилення від норми» ми розглядаємо стосовно соціальної поведінки особи. Аналіз літератури [3] дозволяє констатувати, що поведінка розглядається як сукупність конкретних дій, що відбуваються у даний момент. Стосовно людини – це характеристика зовнішнього прояву її психічної діяльності, це спосіб життя і дій, в яких проявляється конкретна позиція, установки людей, груп та спільнот.

Як підтверджують результати аналізу теоретичних джерел [4], прийнятність і досконалість поведінкових проявів визначають шляхом зіставлення їх зі стандартами, що існують у соціальній спільноті чи групі, так званими очікуваннями (експектаціями) відповідної поведінки, еталонами, зразками поведінки, якими виступають норми. Так, в теорії організацій склалось найбільш загальне уявлення про норму як міру допустимого для збереження системи та її розвитку; як ідеал, умовне позначення об'єктивно існуючого явища, середньостатистичний показник, максимальний варіант, «рівновага» з середовищем, функціональний оптимум, обов'язковий порядок.

Зазначене вище дозволяє констатувати, що норма не може бути суб'єктивною, оскільки це не думка кожної окремої людини, швидше, це саме схвалений і підтриманий більшістю людей спосіб життя, діяльності, соціальних відносин, тобто в більшості випадків основою практичної оцінки норми є її придатність, пристосованість до звичайних умов існування.

Таким чином, спираючись на дослідження згаданих вище науковців, ми визначаємо соціальні норми у вихованості людини як такий рівень соціального розвитку і виховання цієї людини, що за своїм якісним станом відповідають її соціальному статусу в середовищі життєдіяльності, сформованим уявленням у суспільстві, соціальному середовищу та її віку.

Як підкреслюють теоретики соціально-педагогічної думки, однією із соціально-педагогічних характеристик особистості можна вважати вихованість, яку вони розглядають як здатність особистості правильно сприймати та засвоювати основні суспільні норми та вимоги, здатність позитивно реагувати на соціально-педагогічні впливи ззовні, готовність до

переходу на нові рівні розвитку особистості. Вихованість обумовлена певним рівнем розвитку інтелекту, волі, почуттів особистості, позитивним фондом навичок, звичок, стосунків, соціального досвіду, засвоєного в ранньому дитинстві, на якому базується подальший соціальний розвиток особистості. Тобто вихованість визначає підготовленість людини до досить швидкого формування нових для неї пізнавальних, емоційних або поведінкових умінь і навичок [2].

Не можемо погодитися з думкою А. Белінського щодо ідентичності понять «важковиховуваний» і «важкий», оскільки важкими можна назвати і важконаучуваних школярів. Однак, на нашу думку, важконаучуваність – це певний ступінь низької научуваності. Її проявами є невстигання у навчанні та шкільна неуспішність, які можуть супроводжуватися девіантною поведінкою, часто через відсутність об'єктивного підходу до неповнолітніх. Але в жодному випадку остання не є проявом важконаучуваності, для якої характерні несформованість основних навчальних умінь; дисгармонія навчальних мотивів; низька навчально-пізнавальна активність; неуспішність навчання; шкільна тривожність [3].

Отже, спираючись на дослідження згаданих вище науковців, ми визначаємо важковиховуваність підлітків як стан особистості, що є наслідком недостатнього засвоєння нею соціального досвіду. У той же час, відмічаючи важковиховуваність підлітків, ми не маємо права робити висновки про наявність порушень в їх моральному розвитку, оскільки вона може бути зумовлена іншими причинами: самим вихователем чи характером взаємодії вихователя й вихованця.

В умовах недостатньої сформованості норм нового суспільства, скорочення масштабів діяльності старих навчально-виховних закладів багато дітей залишились сам на сам з собою. Характер девіантної поведінки та її детермінації у неповнолітніх такий, що в її попередженні повинні застосовуватися не стільки заходи кримінальної репресії, а, перш за все – превентивні соціально-педагогічні підходи. Першочергове значення тут мають нейтралізація, блокування, обмеження впливу соціальних і морально-психологічних причин і умов такої поведінки. Соціальна практика і педагогічний досвід свідчать про широкі соціалізуючі можливості загальноосвітніх закладів, а тому може і повинна слугувати одним з найважливіших факторів соціалізації і соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки неповнолітніх.

Сучасні соціальні педагоги-практики сходяться на думці, що результативність організації процесу соціально-педагогічної профілактики важковиховуваності підлітків залежить від урахування загальних, типологічних та індивідуальних його особливостей, перспектив його розвитку. При цьому прослідковуються дві тенденції. Перша полягає в тому, що в такому процесі не враховуються типологічні та індивідуальні особливості важковиховуваних підлітків. Друга тенденція спостерігається в умовах, коли у процесі соціально-

педагогічної профілактичної діяльності враховуються типологічні та індивідуальні особливості підлітків цієї категорії. Тоді більшість важковиховуваних стають нормальними школярами, навіть якщо в оточуючому їх соціальному мікросередовищі ще є фактори, які здійснюють негативний вплив. Для встановлення соціально-педагогічних шляхів, форм, методів, засобів врахування цих особливостей вважаємо за необхідне перш за все визначитись у поняттях, що описують процес соціально-педагогічної профілактики важковиховуваності.

В умовах навчального закладу соціально-педагогічна профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють невідповідність психічного та соціального розвитку неповнолітніх, їх поведінки, стану здоров'я, організації життєдіяльності та дозвілля встановленим нормам.

Тоді ми можемо констатувати, що особливістю соціально-педагогічної профілактики є те, що, з одного боку, вона спрямована на попереджувальне формування позитивних життєвих установок, цінностей, соціального досвіду підлітка, а з іншого – об'єктом її уваги виступають підлітки, які отримали негативний життєвий досвід і опинились в соціально небезпечних ситуаціях. Таким чином, в залежності від ступеня порушення соціальних норм у соціально-педагогічній профілактичній роботі використовуються заходи щодо попередження, запобігання чи припинення девіантної поведінки. У відповідності до цього виділяють три види профілактики [6]. Так *первинна* профілактика проводиться з підлітками, у поведінці яких спостерігаються девіантні прояви, але за встановленими критеріями їх не можна включити до групи важковиховуваних, тобто профілактична діяльність буде спрямовуватися на попередження виникнення проблеми. *Вторинна* профілактика при роботі з підлітками охоплюватиме власне важковиховуваних і буде спрямовуватися на попередження загострення проблеми виховуваності та її наслідків, тобто проявів девіантної поведінки. *Третинна* профілактика буде проводитися з підлітками, які постраждали від проблеми, тобто були важковиховуваними з девіантною поведінкою, були охоплені соціально-педагогічною профілактичною роботою, а тому вона сприятиме попередженню рецидивів, тобто повторного зниження рівня вихованості, виникнення проявів девіантної поведінки.

Звідси випливає, що метою соціально-педагогічної профілактики, буде попередження подальшої деформації особистості важковиховуваного підлітка і створення оптимальних соціально-педагогічних умов для відновлення її позитивного потенціалу. Рання коригувальна соціально-педагогічна профілактика буде спрямовуватися на корекцію розвитку позитивних якостей, що забезпечують подолання особистісних недоліків важковиховуваного підлітка.

Зазначимо, що дослідження проблеми організації соціально-педагогічної профілактичної роботи дозволило виділити такі її напрями:

1) безпосередній вплив на вихованців; 2) створення профілактично-виховного середовища; 3) коригувальна соціально-педагогічна профілактика різних впливів суб'єктів соціальних стосунків неповнолітнього.

Реалізація цих напрямів здійснюється через індивідуальні, групові та масові організаційні форми соціально-педагогічної профілактичної роботи. Мета й завдання цих форм роботи з важковиховуваними підлітками мають бути спрямовані на компенсацію позитивних впливів, яких не вистачало в попередні періоди життя, і формування нових, зростаючих можливостей особистості.

Таким чином, ми можемо сказати, що завдання соціального педагога полягає в тому, щоб, спираючись на основні підходи до організації соціально-педагогічної профілактичної роботи та маючи на увазі вплив на цілісну особистість важковиховуваного, сприяти створенню обумовленої його індивідуальними та типологічними особливостями й умовами життєдіяльності систему соціально-педагогічних ситуацій, в яких найбільш результативно реалізувалися б комплекси профілактично-виховних заходів, що включають взаємопов'язаний прями́й і опосередкований соціально-педагогічний вплив на цілісну особистість важковиховуваного підлітка.

Список використаної літератури

1. Кузнецова Н. В. Социальные технологии профилактики девиантного поведения подростков / Н. В. Кузнецова. – Режим доступа: www.budgetrf.ru/Publications/Magazines/Vestniks_2003 **2. Методика** виховної роботи: Навч.-метод. комплекс / К. : Видавничий Дім «Слово», 2012. – 320 с. **3. Овчарова Р. В.** Справочная книга социального педагога / Р. В. Овчарова. – М. : ТЦ Сфера, 2002. – 480 с. **4. Оржеховська В. М.** Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: Навч.-метод. посіб./ В. М. Оржеховська. – К. : ВУАН, 1996. – 352 с. **5. Профілактика** соціально-психологічної дезадаптації дітей. – Режим доступа: www.hde.ru/bpi/main.php?menu **6. Соціальна** робота в Україні: Навч. посібник / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; За заг. ред. І. Д. Зверєвої, Г. М. Лактіонової. – К. : Науковий світ, 2003. – 233 с.

Ткаченко О. С. Соціально-педагогічна профілактика важковиховуваних підлітків

Стаття висвітлює таке складне і достатньо не розроблене питання, як соціально-педагогічна профілактика важковиховуваних підлітків. Розкриті етапи соціально-педагогічної профілактики, визначені такі важливі поняття як норма і відхилення від норми, важковиховуваний.

Ключові слова: норма, відхилення від норми, виховуваність, важковиховуваний, соціально-педагогічна профілактика.

Ткаченко Е. С. Социально-педагогическая профилактика трудновоспитуемых подростков

Статья освещает такой сложный и достаточно не разработанный вопрос, как социально-педагогическая профилактика трудновоспитуемых подростков. Раскрыты этапы социально-педагогической профилактики, определены такие важные понятия как, норма и отклонения от нормы, трудновоспитуемый.

Ключевые слова: норма, отклонение от нормы, воспитанность, трудновоспитуемый, социально-педагогическая профилактика.

Tkachenko E. S. Socio-pedagogical prevention difficult adolescents

The article is dedicated to such a complex and enough is not a question, as a socio-pedagogical prevention difficult adolescents. Disclosed stages of socio-pedagogical prevention, defined such important concepts as the norm and a deviation from the norm, difficult.

Key words: norm deviation from the norm, well-bred, difficult, socio-pedagogical prevention.

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

УДК 37.013.3(100)

Е. Н. Иванова

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

По мнению педагогов-практиков, в последние годы заметно увеличилось число детей с ограниченными возможностями. Учителя, педагоги, психологи не обладают опытом и специальными знаниями, которые обеспечили бы эффективность образовательного процесса в новых условиях.

Понятие «инклюзивное образование» во многом является новым, концепция инклюзивного образования («школы для всех») вызывает сомнения и опасения. В настоящее время родители детей с ограниченными возможностями не хотят отдавать своих детей в обычную школу, опасаясь насмешек, конфликтов с одноклассниками и учителями. Родители «обычных» детей опасаются, что ребенок с ограниченными возможностями (особенно с тяжелыми нарушениями) будет мешать, отвлекать учителя и детей, что снизит уровень знаний всего класса. Учителя, зачастую, в замешательстве оттого, что им нужно будет учить ребенка даже с незначительными нарушениями развития и поведения, они признаются, что не знают, как организовать его обучение и, вообще, «что с ним делать»; при этом пока нет методических и учебных пособий и т.д. Зачастую и учителя, и руководители общеобразовательных школ говорят о том, что им хватает проблем и с «обычными» детьми, а для «проблемных» детей есть специальные учебные заведения.

В настоящее время важно признать, что сомнения и опасения вполне оправданы; концепция инклюзивного образования требует принципиальных изменений в системе не только среднего (как «школа для всех»), но и профессионального и дополнительного образования (как «образование для всех»). И все же, как многих ученым кажется, в современных условиях необходимо искать не столько аргументы «за» или «против» системы инклюзивного образования, сколько исследовать возможности и риски системы инклюзивного образования: международный опыт показывает, что развитие системы инклюзивного образования «является одним из решающих шагов в содействии изменению дискриминационных воззрений, в создании благоприятной атмосферы в общинах и в развитии инклюзивного общества».

Проблемам инклюзивного обучения посвящено немало фундаментальных исследований. Основой для разработки данной

проблемы являются социально-психологические исследования процесса инвалидизации и реабилитации людей с ограниченными возможностями, которые активно проводятся зарубежными и отечественными учеными. Психологическая составляющая этой проблемы исследована в работах Л. Акатова, Ю. Александровского, А. Белинского, В. Момота, В. Березовец, Н. Ветитневой, М. Кабанова, Л. Костюковой, И. Котенева и др. В области социальной реабилитации людей с ограниченными возможностями получили известность труды Т. Марченко, А. Пищелко, Е. Холостовой, И. Дементьевой, В. Ярской-Смирновой, И. Лошаковой и др. Педагогический подход к анализу реабилитации и обучения лиц с ограниченными возможностями осуществлен Ю. Моздоковой и др. Имеются работы, посвященные проблематике обучения людей с ограниченными возможностями в современных условиях образования и социально-психологического обеспечения личностно-ориентированного образовательного процесса (Е. Старобина, О. Злобина, Н. Кирилина); использования психотерапевтических методов в социально-психологическом обеспечении образовательных процессов и психокоррекционной работе (Б. Шевкиев, В. Агарков, Т. Колошина, О. Александрова); изучения и применения в образовательной практике тренинговых форм социально-психологической работы (А. Караяни).

В странах Европы и США сформировалось четыре основных направления работы с инвалидами. Рассмотрим каждое из них:

1. *Widening participation*, т. е. расширение доступа к образованию. Данная политика применяется в странах Европы. Её главной целью является расширение образовательных возможностей для людей с ограниченными возможностями, этнических меньшинств, а также людей из неблагополучных слоев общества. Данная политика реализуется путем различных соглашений и финансового стимулирования учебных заведений, принимающих участие в подобных проектах.

2. *Mainstreaming*. В данном контексте рассматривается непосредственное взаимодействие инвалидов и обычных людей преимущественно в рамках досуговой деятельности.

3. *Integration*, предполагает непосредственное включение всех детей в образовательный процесс с учетом их личностных, физических и психологических особенностей.

4. *Inclusion*, является таким видом образовательной деятельности, когда люди с различными ограничениями и потребностями могут обучаться наравне с людьми не имеющими никаких отклонений.

Инклюзивное образование (фр. *inclusif* – включающий в себя, лат. *include* – заключаю, включаю) – процесс развития общего образования, который подразумевает доступность образования для всех, в плане приспособления к различным нуждам всех детей, что обеспечивает доступ к образованию для детей с особыми потребностями. Инклюзивное образование стремится развить методологию, направленную на детей и признающую, что все дети – индивидуумы с

различными потребностями в обучении. Инклюзивное образование старается разработать подход к преподаванию и обучению, который будет более гибким для удовлетворения различных потребностей в обучении. Если преподавание и обучение станут более эффективными в результате изменений, которые внедряет инклюзивное образование, тогда выиграют все дети (не только дети с ограниченными возможностями).

Выделяют такие *принципы инклюзивного образования*:

1. Ценность человека не зависит от его способностей и достижений.
2. Каждый человек способен чувствовать и думать.
3. Каждый человек имеет право на общение и на то, чтобы быть услышанным.
4. Все люди нуждаются друг в друге.
5. Подлинное образование может осуществляться только в контексте реальных взаимоотношений.
6. Все люди нуждаются в поддержке и дружбе ровесников.
7. Для всех обучающихся достижение прогресса скорее может быть в том, что они могут делать, чем в том, что не могут.
8. Разнообразие усиливает все стороны жизни человека.

Система инклюзивного образования включает в себя учебные заведения среднего, профессионального и высшего образования. Ее целью является создание безбарьерной среды в обучении и профессиональной подготовке людей с ограниченными возможностями. Данный комплекс мер подразумевает как техническое оснащение образовательных учреждений, так и разработку специальных учебных курсов для педагогов и других учащихся, направленных на развитие их взаимодействия с инвалидами. Кроме этого необходимы специальные программы, направленные на облегчение процесса адаптации детей с ограниченными возможностями в общеобразовательном учреждении.

Сама система инклюзивного образования является эффективным механизмом развития инклюзивного общества, т.е. развивая систему инклюзивного образования, тем самым мы способствуем развитию инклюзивного общества – общества для всех (общества для каждого). Именно в этом ключевое значение инклюзивного образования.

Международный опыт внедрения инклюзивного образования в общеобразовательные школы открывает новые возможности для людей с ограниченными возможностями. Сегодня более чем в 40 странах мира используются подобные образовательные методики. В Германии, Норвегии, Франции, Испании, США, Канаде и ряде других развитых стран вопросы обучения инвалидов решаются с помощью инклюзивных методик образования.

В странах Скандинавии на протяжении более 20 лет реализуется программа помощи детям с синдромом дефицита внимания и гиперактивности.

Система психолого-педагогической помощи в Норвегии юридически закреплена как право учащегося на индивидуальный план обучения, учитывающий его особенности. В частности, законодательно закреплено право ребенка с любыми нарушениями развития на обучение в общеобразовательной школе.

Для его реализации разработан и эффективно действует целый спектр мер. Кратко охарактеризуем основные из них [3]:

1. *Технология распространения знаний среди родителей и специалистов.* Данная технология предполагает распространение информации во все организации, где могут находиться родители с детьми-инвалидами. Информация распространяется в виде листовок, брошюр, периодических изданий, популярной и научной литературы.

2. *Технология инклюзивного обучения детей с различными отклонениями в развитии (СДВГ, синдром Турретта, синдром Аспергера, умственная отсталость) в системе общего образования [3].*

Индивидуализированная работа с детьми, имеющими выраженные проблемы развития, реализуется благодаря:

1) вариативному плану обучения (законодательно закреплено право детей на обучение по программам разного уровня и содержания в одной возрастной группе);

2) сокращению фронтальной работы с классом, преобладанию различных видов индивидуальных работ;

3) активному применению бланковых методик, которые дают возможность: учитывать различный темп работы учеников (например, дети, быстро завершившие самостоятельную работу по английскому языку, могут выбрать на стеллаже в классе книжку для чтения на английском языке); давать различные по уровню сложности задания, в зависимости от возможностей ученика; оказывать индивидуальную помощь нуждающимся в ней детям, не отвлекая других учащихся класса, что особенно возможно при наличии на уроке не только основного учителя, но и помощника – специального педагога; индивидуально обсуждать с проблемным ребенком плана выполнения задания; проводить текущий контроль;

4) позитивному подкреплению учебной деятельности детей, включающему в себя: стимулирующую помощь (педагог помогает ребенку включиться в работу, эмоционально поддерживает его); возможность выбрать привлекательное занятие после выполнения обязательного занятия; возможность отдыха: перед выполнением задания учитель может пообещать ученику, что после успешного завершения задания тот зарабатывает право поиграть в комнате отдыха (смежном закрытом помещении с играми и игрушками); призы и подарки;

5) учету эмоциональных особенностей ребенка, который реализуется через: возможность получить индивидуальную помощь у педагога по запросу ребенка; подписание с ребенком на каждую учебную

неделю договора, в котором ребенок совместно с учителем определяет конкретные, достижимые цели; ведение табеля самооценки.

3. Технология диагностики вариантов СДВГ и коморбидных расстройств. В данной группе технологий используется три наблюдения за детьми в классе и тесты.

Обозначенные выше технологии получили свое распространение в Норвегии, стране с низкой плотностью населения и одним из самых высоких уровнем жизни населения.

Еще одной страной с развитой системой инклюзивного образования являются Соединенные Штаты Америки.

В настоящее время в США действует программа «Инклюжен». Ее основы были заложены «Реабилитационным Актом» и законом об обучении детей-инвалидов в 1973 году Конгресс США, основываясь на опыте округа Колумбия, принял Закон об образовании инвалидов (позже переименованный в Закон об образовании людей с инвалидностью), предусматривающий необходимое финансирование специального образования в системе местных школ и устанавливающий индивидуальный подход к определению образовательной программы. Закон отдавал предпочтение интеграции – обучению детей-инвалидов в общеобразовательных школах с предоставлением по мере необходимости дополнительной помощи, а не обучению в специальных учреждениях. Инклюзию можно определить как «принятие каждого ребенка и гибкость в подходах к обучению». Такая образовательная модель подразумевает, что ребенок, имеющий инвалидность, может обучаться с нормальными детьми.

Инклюзивные школы приспособляются ко всем детям, вне зависимости от их психологических, умственных, социальных, эмоциональных, языковых или любых других особенностей. Образование, основанное на модели «Инклюжен», является приоритетным в США, однако в Америке не отказываются и от специализированных школ, но помещение туда ребенка осуществляется лишь в крайних случаях.

В рамках инклюзивного подхода каждая школа или учреждение еще на этапе планирования своей деятельности, образовательных программ учитывает ожидаемые возможные потребности всех учеников с их индивидуальными потребностями, разрабатывая так называемый Индивидуальный план образования (ИП). Его разработка осуществляется по следующим критериям: реалистичность, уровень достижения, возможность оценки, активность. Место обучения студента-инвалида зависит от его потребностей и меры ограничений. Он может обучаться:

- в обычном классе и получать необходимую помощь;
- в обычном классе, получая необходимую помощь, а также поддержку со стороны специалистов учебного заведения;
- часть дня в обычном классе и оставшуюся часть дня – в специальном;

- в специальном классе с обеспечением всевозможной поддержки со стороны специалистов и группы консультантов по данному вопросу;
- по реабилитационной программе с непрерывной поддержкой со стороны разных специалистов.

В рамках программы «Инклюжен» в 80-е годы прошлого века в США начался процесс постройки новых зданий и перестройки старых с учетом потребностей различных категорий инвалидов. Для этих целей правительством выделялись дополнительные финансовые средства и в то же время применялись жесткие санкции за нарушение принятых стандартов [1].

Важным принципом государственной политики в отношении инвалидов является способность инвалида пользоваться услугами организации или сервиса с той же простотой, как и обычный человек. В случае необходимости студентам предоставляются:

- переводчики, владеющие языком жестов;
- индивидуальные помощники, облегчающие процесс записи лекционного материала;
- социальные педагоги и психологи для индивидуального консультирования.

Слепым студентам предоставляется возможность использования собаки-поводыря [2]. При этом данные методики и технологии осуществляются в пределах всей страны и обеспечивают равный доступ не только к образовательным благам, но и дают возможность дальнейшего трудоустройства.

Инклюзивные образовательные учреждения создают идеальные условия для того, чтобы члены сообщества не только лучше понимали эти вопросы, но и приобщались к новой системе ценностей и взглядов для лучшего взаимодействия с окружающими, независимо от того, отличаются они или похожи. Внедрение инклюзивного образования полезно обществу по множеству причин: инклюзивное образование помогает бороться с дискриминацией и боязнью отличий, приучает детей и взрослых ценить, принимать и понимать многообразие и разницу между людьми вместо того, чтобы пытаться их изменить; инклюзивное образование поощряет достижения, доказывая, что все дети могут быть успешными, если им оказывается необходимая помощь. Развитие поддержки в обучении показывает, что сложности в воспитании и обучении заключены не в детях, и не дети требуют «исправления», а подходы к обучению; инклюзивное образование предоставляет возможность социализации в атмосфере сочувствия, равенства, социальной справедливости, сотрудничества, единства и положительного отношения. Дети и взрослые, получают пользу от доброжелательной и благоприятной обстановки, в которой ценятся межличностные отношения инклюзивное образование расширяет профессиональные знания педагогов.

Такое образование требует новых и более гибких способов преподавания, разработки учебных программ, которые бы были максимально эффективны для всех детей. Сегодняшние дети завтра станут работодателями, служащими, политиками. Дети, обучающиеся с непохожими на них сверстниками, будут готовы к разнообразию в обществе и станут использовать его для общей пользы.

Список использованной литературы

1. Ардзинба В. А. Инклюзивное образование инвалидов в Соединенных Штатах Америки / В. А. Ардзинба // Психологическая наука и образование. – 2010. – №5. – С. 23 – 29. **2. Совершенствование образования.** Перспективы инклюзивных школ (Improving Education. The Promise of Inclusive Schools). Пособие Национального института совершенствования городского образования США.. – Режим доступа: <http://perspectivainva.ru>. **3. Хотылева Т. Ю.,** Ахутина Т. В. Технологии психолого-педагогической помощи детям с СДВГ в Норвегии / Т. Ю. Хотылева, Т. В. Ахутина // Психологическая наука и образование. – 2010. – № 5. – С. 1 – 12.

Иванова О. М. Зарубіжний досвід інклюзивної освіти людей з обмеженими можливостями

У статті висвітлено основні методики інклюзивної освіти, розроблені і реалізовані за кордоном. Представлені основні форми роботи з інвалідами. Це Widening participation, Mainstreaming, Integration, Inclusion. Висвітлена необхідна методична і технологічна база для роботи з дітьми інвалідами. порушено питання сучасних досліджень в області інклюзивної освіти за кордоном.

Ключові слова: інклюзивна освіта, методики спеціальної освіти, технології навчання.

Иванова Е. Н. Зарубежный опыт инклюзивного образования людей с ограниченными возможностями

В статье освещены основные методики инклюзивного образования, разработанные и реализованные за рубежом. Представлены основные формы работы с инвалидами. Это Widening participation, Mainstreaming, Integration, Inclusion. Освещена необходимая методическая и технологическая база для работы с детьми-инвалидами. Затронут вопрос современных исследований в области инклюзивного образования за рубежом.

Ключевые слова: инклюзивное образование, методики специализированного образования, технологии обучения.

Ivanova E. Foreign experience of inclusive education for people with disabilities

The article deals with the basic methods of inclusive education, developed and used abroad. Are the basic forms of work with people with disabilities. This Widening participation, Mainstreaming, Integration, Inclusion. It necessary methodological and technological framework for the work with disabled children. Touched upon the issue of the contemporary research in the field of inclusive education abroad.

Key words: inclusive education, methods of special education, learning technologies.

УДК 37.011.33(477)

Х. Є. Скорік

**ОСОБЛИВОСТІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ
ТА ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ**

XXI століття назвали «століттям дитини». За даними ООН, у світі нараховується приблизно 450 мільйонів осіб з порушенням психічного та фізичного розвитку. Це становить 1/10 частину жителів нашої планети (з них близько 200 мільйонів дітей з обмеженими можливостями), більш того спостерігається тенденція росту числа дітей-інвалідів.

Проблема включення дітей-інвалідів у загальноосвітні установи є досить актуальною адже в Україні щорічно на 20 тисяч збільшується кількість дітей – інвалідів, що складає 2% від дитячого населення країни.

Законодавством України за будь-якою дитиною закріплене право на освіту, але на жаль сьогодні більшість дітей з особливими потребами отримують освіту вдома. Причиною такого явища є те, що в педагогічній практиці традиційно склалося, що дитина-інвалід повинна навчатися окремо. Але сучасний аналіз наукових досліджень з визначеної проблеми дає змогу розглядати та втілювати у практику нові підходи до роботи з дітьми з особливими потребами, однією з таких форм роботи є інклюзивне навчання.

Проблема інвалідності дітей у соціально-педагогічній, педагогічній та психологічній літературі не є новою. Зокрема у роботах С. Кучинського, С. Шевчук, П. Романова інвалідність трактується через соціальні фактори, а в наукових роботах Г. Сухарева, К. Лебединської, Є. Холостової інвалідність розглядається як сучасний феномен. В дослідженнях В. Мошняги, Є. Мастюкової, Р. Бабанкової інвалідність ототожнюють з соціальною нерівністю.

Для покращення процесу виховання та освіти дітей, які мають особливі потреби існує багато форм та методів роботи, однією з них є інклюзивне навчання. Хоча цей напрямок роботи є новим але до його

вивчення зверталися представники вітчизняної та зарубіжної наукової спільноти, такі як: Н. Малофеев, Н. Назарова (закономірності розвитку інтеграції дітей-інвалідів в суспільство), Т. Фуряєва (особливості педагогіки інтеграції в світовому досвіді), Р. Інгерсоллі (особливості та принципи впровадження інклюзивної освіти).

Враховуючи соціальну та особистісну значущість актуальності проблем впровадження інклюзивної освіти в Україні, нами й була обрана тема даної статті.

Мета статті: проаналізувати особливості впровадження інклюзивної освіти в Україні.

Поняття «інклюзивна освіта» на території пострадянського простору є відносно новим, хоча в світовій практиці дана форма роботи з дітьми-інвалідами знайшла свої розповсюдження.

Під інклюзивною освітою розуміють систему освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, яка передбачає навчання в умовах загальноосвітнього закладу. Інклюзивна освіта намагається розробити підходи для викладання та навчання, які будуть більш гнучкими для задоволення різноманітних потреб в навчанні та вихованні дітей.

Мета, якої необхідно досягнути в процесі інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у єдиній освітній системі, – включення їх у середовище здорових дітей, а далі й у широке суспільне життя [2].

Вперше принципи інклюзивної освіти на міжнародному рівні були зафіксовані в Саламанській декларації (Іспанія) у 1994 році. Мета конференції полягала у сприянні ідеї «Школа для всіх», яка об'єднує всіх, беручи до уваги відмінності буде сприяти процесу навчання та відповідно індивідуальним потребам. Головною принципом ідеї «Школа для всіх» полягає в тому, що діти які мають особливі потреби в сфері освіти повинні мати доступ до навчання в звичайних школах, які створюють їм умови на основі педагогічних методів, спрямованих в першу чергу на дітей з метою задоволення цих потреб [3].

В основі практики інклюзивної освіти лежить ідея прийняття індивідуальності кожного окремого учня, отже, щоб задовольнити особливі потреби інклюзія означає повне включення дітей з різними можливостями у всі аспекти шкільного життя. Це вимагає реальної адаптації шкільного простору до того, щоб цінувати і поважати відмінності кожного. Це означає, що інклюзія вимагає надання дітям з різними можливостями спеціальної допомоги і підтримки на уроках або вчення за межами класу, якщо це потрібно.

Існує вісім принципів інклюзивної освіти:

- цінність людини не залежить від його здібностей і досягнень;
- кожна людина здатна відчувати і думати;
- кожна людина має право на спілкування і на те, щоб бути почутим;

- всі люди потребують один одного;
- справжня освіта може здійснюватися лише в контексті реальних взаємин; всі люди потребують один одного;
- справжня освіта може здійснюватися лише в контексті реальних взаємин;
- всі люди потребують підтримки і дружби ровесників;
- для дітей, що навчаються досягнення прогресу швидше може бути в тому, що вони можуть робити, чим в тому, що не можуть;
- різноманітність підсилює всі сторони життя людини [5].

Коли мова йде про освіту дітей-інвалідів в загально-навчальних школах використовують два терміни: «інтеграція» та «інклюзія», які часто використовуються один замість іншого, оскільки багато вчителів вважають їх синонімами. Деякі вчителі розглядають свої інтеграційні програми як інклюзивні, тоді як інші школи, працюючи інклюзивно, визначають свою роботу як інтеграцію. Тим часом, відмінності між цими термінами досить істотні. Основна відмінність полягає в тому, що інтеграція має «зовнішні» джерела. Інтеграційні програми мають на меті залучити дітей з різними можливостями в шкільне життя, що вже склалося. Мета цих інтеграційних програм – «нормалізація», або допомога дітям в тому, щоб вписатися у вже існуючу модель вчення.

Інклюзія відрізняється від інтеграції тим, що із самого початку розглядає всіх дітей без виключення частиною загальноосвітньої системи. Таким чином, для дітей з особливими потребами відсутня необхідність в якій-небудь спеціальній адаптації, оскільки вони із самого початку є частиною шкільної системи. Одна з цілей інклюзії полягає в тому, щоб будь-яка школа могла бути готовою в майбутньому прийняти таких дітей. Це може спричинити не лише зміни в структурі і роботі школи, але й зміни в поглядах вчителів загальної і спеціальної освіти, звиклих розглядати свою роботу як вчення лише певних груп дітей. Більшість шкіл в своїй діяльності дотримуються підходу, в центрі якого стоїть дитя, його потреби і потреби, і цей підхід вимагає, щоб всі вчителі були готові відповідати потребам всіх дітей [4].

Інклюзивне виховання, як цілісний процес містить в собі такі етапи:

- Включення всіх дітей з різними можливостями в таку школу, яку вони могли б відвідувати, якби у них не було інвалідності
- Кількість дітей з різними можливостями, що навчаються в школі, знаходиться в природній пропорції відносно всієї дитячої популяції цього округу в цілому.
- Відсутність «сортуння» і «відбраковування дітей», навчання в змішаних групах
- Діти з особливими потребами знаходяться в класах, відповідних їх віку.
- Ситуаційно обумовлена взаємодія і координація ресурсів і методів навчання та виховання.

- Ефективність як стиль роботи школи, децентралізовані моделі навчання [4].

Для розповсюдження інклюзивної освіти на території України були прийняті наступні нормативно-правові акти: У 2009 р. Україною була ратифікована «Конвенція про права людей з інвалідністю». Стаття 24 Конвенції свідчить про те, що держави, що приєдналися до неї, визнають право людей з інвалідністю на освіту і в цілях реалізації цього права без дискримінації і на основі рівності можливостей забезпечують інклюзивну освіту на всіх рівнях і вчення протягом всього життя. Конвенція є документом прямої дії, а це означає, що порушення її положень буде достатньою підставою для звернення громадян в судові органи в разі порушення їх прав. Останнім часом був прийнятий цілий ряд нових нормативно-правових актів, що стосуються просування моделі інклюзивної освіти в Україні. Назву лише декілька, найбільш важливих. 1 жовтня 2010 року наказом № 912 Міністерства освіти і науки, молоді і спорт України була затверджена «Концепція розвитку «інклюзивного навчання». Наступним важливим документом став «Порядок організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх учбових установах», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. На підставі освітніх підходів, що змінилися, прийнято також нове «Положення про медико-педагогічні та психологічні консультації» [5].

Для успішного впровадження інклюзивної освіти необхідна її просування на трьох рівнях:

- **вищому** (розробка нової освітньої програми, відповідної зміни системи освіти і законодавчої бази)
- **середньому** (на рівні місцевої влади і громадських організацій, фондів);
- **нижчому** (на рівні конкретної школи, вчителів і батьків) [2].

Певна законодавча база для впровадження інклюзива в Україні є, і робота з цього питання продовжують вестися, проте конкретні дії роблять в основному громадські організації і фонди. До того ж проблеми, які доводиться вирішувати на рівні конкретної школи, багато в чому пов'язані з недоліком фінансових коштів. Інклюзивна учбова установа має бути обладнана спеціальними ліфтами і пандусами для дітей з фізичними проблемами, крім того, особливим дітям часто необхідні асистенти, які допоможуть їм в засвоєнні шкільної програми. Вчителі інклюзивної школи повинні пройти спеціальну підготовку, а з батьками однокласників «особливих» дітей повинен попрацювати психолог.

Інклюзивний навчально-виховний процес має безліч переваг як для дітей-інвалідів так і для здорових дітей. Переваги для дітей з особливими потребами полягають в тому, що:

- діти з особливостями розвитку демонструють більш високий рівень соціальної взаємодії зі своїми здоровими однолітками в інклюзивному середовищі в порівнянні з дітьми, що знаходяться в спеціальних школах;

- в інклюзивному середовищі покращується соціальна компетенція і навички комунікації дітей з інвалідністю. Це значною мірою пов'язано з тим, що у дітей-інвалідів з'являється більше можливостей для соціальної взаємодії зі своїми здоровими однолітками, які виступають носіями моделі соціальної і комунікативної компетенції, властивої цьому віку;

- в інклюзивному середовищі діти з особливостями розвитку мають більше насичені учбові програми. Результатом цього стає поліпшення навичок і академічних досягнень;

- в інклюзивних класах дружба між дітьми з особливостями і без особливостей стає звичайною справою.

Переваги здорових дітей при інклюзивному навчально-виховному процесі полягає в тому, що:

- звичайні учні можуть отримати переваги при інклюзивному підході до освіти за рахунок поліпшення якості навчання і вдосконалення педагогічних технологій роботи в класі.

- звичайні діти або обдаровані учні отримують переваги в інклюзивному просторі за рахунок збільшення фінансових ресурсів при такому навчанні.

Діти без особливостей або обдаровані діти, що навчаються в інклюзивному класі, мають можливість навчитися мові Брайля або жестової мови. Навчання цим навичкам проходить в ясному і зрозумілому для них контексті, і надбання цих навичок доступніше для дітей, що навчаються в інклюзивному класі, ніж для тих, хто не вчився разом з дітьми-інвалідами.

Виховувати та навчати дитину-інваліда треба з самих ранніх років. Одна з основних помилок батьків у вихованні дітей-інвалідів полягає в тому, що вони обмежують дитину в спілкуванні з іншими дітьми, думаючи, що в дитячому садку чи інших установах за ним не буде належного догляду. Доведено, що саме в дитинстві в людині закладаються навички соціального спілкування, які допоможуть йому в дорослому житті. Ці навички особливо важливі для дитини-інваліда, адже йому, як правило, буде набагато важче, ніж звичайній дитині, спілкуватися і налагоджувати контакти з тим, хто їх оточує [5].

Виховання дитини-інваліда в середовищі здорових дітей дає змогу змінити не тільки життя самої дитини, а й життя всієї родини. Інклюзивне виховання дає сім'ї, в якій виховується особлива дитина, можливість жити повноцінним життям, не розлучаючись з дитиною, не перекладаючи питання виховання на безлике «державне забезпечення», і не замикаючись у вузькому сімейному колі. Спілкування із здоровими однолітками дає дитині з особливостями розвитку модель здорового, повноцінного життя, надає умови для якнайповнішого розкриття його потенціалу. Для звичайних дітей досвід спільної з особливими дітьми ігрової і учбової діяльності, при усвідомленій і продуманій педагогічній і виховній роботі, призводить до уважнішого і дбайливішого відношення

до навколишнього світу, формування активної життєвої позиції, прояву таких рис вдачі як доброзичливість, великодушність, людинолюбство [3].

Отримання дітьми з обмеженими можливостями здоров'я і дітьми-інвалідами освіти є однією з основних і невід'ємних умов їх успішної соціалізації, забезпечення їх повноцінної участі в житті суспільства, ефективній самореалізації в різних видах професійної і соціальної діяльності.

З метою соціальної адаптації дітей з обмеженими можливостями здоров'я здійснюється активне залучення їх до масових заходів, що проводяться в школі, місті, спрямованих на формування толерантного відношення до людей з обмеженими можливостями: класна година, бесіди, консультації, стендова інформація, конкурси малюнків, участь у фестивалях, олімпіадах, спортивних заходах та ін. Здійснюється залучення дітей до установ додаткової освіти: роботу гуртків, секцій різної спрямованості, клубів за місцем проживання, художніх і музичних шкіл.

Передумовою у забезпеченні успішності виховання дитини з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому навчальному закладі є індивідуалізація навчально-виховного процесу. Індивідуальне планування навчально-виховного процесу має на меті:

- розроблення комплексної програми розвитку дитини з особливими освітніми потребами, що допоможе педагогічному колективу закладу пристосувати середовище до потреб дитини;
- надання додаткових послуг та форм підтримки у процесі навчання та виховання;
- організацію спостереження за динамікою розвитку учня [5].

Розроблення комплексної програми для дитини з особливими потребами дасть змогу розвиватись дитині в різних напрямках і матиме більший успіх.

Таким чином можна зробити висновок, що інтеграція дітей з особливими потребами є необхідною в наш час, адже саме зараз відбувається перехід до якісно нової форми роботи з дітьми-інвалідами. Впровадження інклюзивної освіти дасть змогу дітям з особливістю мати повноцінне життя та надію на гарне майбутнє.

Список використаної літератури

1. Конвенція про права інвалідів від 13 груд. 2006 р.
2. Ілляшенко Т. Д. Яка вона – інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній школі / Т. Д. Ілляшенко // Початкова школа. – 2011 р. – № 5. – С. 47–50.
3. Софій Н. З., Найда Ю. М. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти / Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навч.-метод. посіб. / Кол.: авт.: Колупаєва А. А., Найда Ю. М., Софій Н. З. та ін. За заг. ред. Л. І. Даниленко. – К.: Логос, 2007. – 128 с.
4. Что представляет собой инклюзивное образование в Украине [Електронний ресурс]. – Режим

доступа: <http://www.dislife.ru/flow/theme/19270>. **5. Инклюзивное** (или интегративное) воспитание ребенка в ДОУ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.erudit377.ru/>

Скорік Х. Є. Особливості інклюзивної освіти та виховання в Україні

Стаття присвячена аналізу проблем впровадження інклюзивної освіти та виховання в Україні. Характеризуються особливості інклюзивного навчання та виховання як сучасної форми роботи з інтеграції дітей-інвалідів в середовище звичайних дітей.

Ключові слова: дитина-інвалід, інтеграція, інклюзивна освіта.

Скорик К. Е. Особенности инклюзивного образования и воспитания в Украине

Статья посвящена анализу инклюзивного образования и воспитания в Украине. Характеризуются особенности инклюзивного образования и воспитания как современные формы работы по интеграции детей-инвалидов в среду здоровых детей.

Ключевые слова: ребенок-инвалид, интеграция, инклюзивное воспитание.

Skorik K. E. Features of inclusive education and training in Ukraine

This article analyzes the inclusive education and training in Ukraine. Characterized by features of inclusive education and training as a modern form of work to integrate children with disabilities into the environment of normal children.

Key words: child with a disability, integration and inclusive education.

УДК 37.013.42:37.064.1-053.2-056.26

Н. В. Соломка

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У зв'язку зі світовою економічною кризою негативних соціальних та економічних тенденцій в Україні, зростає загострення проблем усіх уразливих верств населення, зокрема сімей, які виховують дітей з особливими потребами. Аналіз сучасної соціально-педагогічної практики доводить відсутність суттєвих змін у ставленні до людей з особливими потребами та недостатність цілеспрямованої роботи з ними та їхніми родинами. З огляду на це перед соціально педагогічними службами постають завдання дотримання вимог держави та суспільства при організації надання допомоги сім'ям дітей з особливими потребами.

Останнім часом у вітчизняній науці приділяється багато уваги родині, яка виховує дитину з особливими потребами. Робота з сім'єю зумовлена необхідністю надати всебічну допомогу дитині, інтегрувати її у соціум. З цієї позиції проводиться робота з батьками – як необхідна складова загального процесу реабілітації дитини з особливими потребами [9].

При народженні у сім'ї дитини з вадами розвитку батьки переживають стрес, який може залишити слід на все життя. Іноді дитина зазнає менших психологічних проблем від своєї недуги, ніж її батьки. Звичайно, батьки по-різному реагують на інвалідність дитини, але не має сумнівів в одному – життя родини змінюється та з'являються специфічні проблеми, пов'язані з дезадаптацією сім'ї. Залежно від низки обставин, у тому числі й ступеня адаптованості членів родини до проблем інвалідності дитини, сім'я може сприяти або гальмувати процес її реабілітації. Тому особливої актуальності набуває організація соціально-педагогічної роботи з батьками, спрямованої на підвищення рівня їх адаптації до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини.

Проблеми виховання дитини зі складними й множинними порушеннями в сім'ї були предметом досліджень А. Венгер, Є. Єкжанової, Є. Стребелевої.

Великий внесок у розуміння проблем сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами, зроблено у роботах Є. Мастюкової, А. Московкиної. Авторами вивчено й узагальнено відомості про сучасні технології виховання в родині дитини з відхиленнями у розвитку та особлива увага приділяється конструктивній взаємодії фахівців і батьків [2].

Дослідження А. Капської у сфері надання допомоги родинам, які виховують дитину з особливими потребами, схиляється до інноваційної концепції *нормалізації життєдіяльності інвалідів* та їхніх родин, яка є сприяттям розвитку можливостей, що забезпечують максимальне наближення способу життя інваліда і його родини до норми, прийнятої суспільством [6, с. 4].

Психологічний аспект роботи з батьками висвітлюється в роботах Т. Титаренко [8]. Проблеми батьків є дуже вагомими і потребують допомоги як невідкладної, так і довготривалої. Родичі дитини з особливими потребами переживають хронічну пригніченість, безпорадність, тривогу, агресію, що дуже загострює взаємовідносини в родині.

Аналіз проблеми дав змогу констатувати, що актуальним залишається питання єдиного понятійного апарату, ґрунтовної класифікації особливостей сімей, які виховують дитину з особливими потребами. Тому стає необхідним обґрунтування соціально-педагогічних засад роботи з батьками дітей з особливими потребами та впровадження змісту, форм і методів роботи з такими батьками з урахуванням специфіки їхньої адаптації. Це й зумовило вибір теми даної статті, *мета*

якої розкрити соціально-педагогічні засади роботи з батьками дітей з особливими потребами, спрямованої на підвищення рівня їхньої адаптації до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини.

У педагогічній науці використовується декілька термінів, що характеризують людину з особливими потребами. Довгий час у літературі і на повсякденному рівні використовувався термін «інвалід» (від лат. *invalidus* – безсилий, слабкий). Наразі терміни «інвалід» та «дитина-інвалід» найчастіше використовуються у правовому полі, сфері соціального захисту, у вузьких професійних колах. Терміни «дитина-інвалід», «аномальна дитина», «з вадами розвитку», «з відхиленнями» тощо є неприйнятними при спілкуванні фахівців з вихованцями, учнями та дорослими з обмеженими можливостями здоров'я та життєдіяльності, їх сім'ями, соціальним оточенням та у ЗМІ.

Усі родини, які виховують дитину з особливими потребами, можна умовно поділити на три групи:

- родини, які протягом певного часу після постановки діагнозу можуть досягти внутрішньо-сімейної та соціальної адаптації;
- родини, які, незважаючи на допомогу, не адаптуються;
- проміжна категорія сімей, тобто сім'ї з відхиленнями в адаптації.

Основними напрямками роботи з сім'єю дитини з особливими потребами є: гармонізація сімейних відносин; установлення правильних взаємовідносин між батьками та дітьми; допомога в адекватному оцінюванні можливостей дитини; допомога у вирішенні особистих проблем; допомога у виборі професії [5].

Серед методів роботи з сім'єю особлива увага приділяється соціально-психологічному *тренінгу*. Під тренінгом розуміється поєднання багатьох прийомів індивідуальної та групової роботи. Групова форма роботи соціального педагога має певні переваги, і, в деяких випадках, буває більш ефективною, ніж індивідуальна. Форми організації соціально-педагогічної роботи з батьками дітей-інвалідів можуть бути різними. Важливо пам'ятати, що батьки є найзацікавленішими учасниками корекційно-педагогічного процесу. Його успішний результат буде залежати від багатьох причин, і не в останню чергу від того, наскільки правильно будуть побудовані відносини між фахівцями і батьками [7].

Ефективними методами роботи є консультування батьків дітей з особливими потребами. Основне призначення консультування полягає у наданні батькам допомоги щодо реалістичного, розуміючого сприйняття себе і своєї дитини.

До методів соціальної реабілітації родини з дитиною з особливими потребами, що спрямовані на поступові зміни деформованих внутрішньо-сімейних взаємин, відносять: метод лікування обстановкою; метод відбудованих терапевтичних груп; розвиток навичок соціальних контактів; метод спільної режисури; метод розвитку соціального поля;

метод формування навичок у поєднанні з кризовим підходом; метод сімейного центру; метод сімейної терапії у формі соціального патронажу; метод розв'язання сімейних конфліктів.

Соціально-педагогічна робота з сім'єю дитини з особливими потребами має три основні напрями:

- підвищення рівня соціальної адаптації;
- профілактика дезадаптації;
- соціокультурна реабілітація [6].

Для визначення доцільності соціально-педагогічної роботи з сім'ями дітей з особливими потребами важливо дізнатися наскільки батьки інформовані щодо способів реабілітації своєї дитини. Знання методів лікування та реабілітації дитини з вадами розвитку позитивно впливає як на розвиток дитини, так і на психологічний стан батьків. Надання інформаційної і соціальної допомоги є професійним обов'язком соціального педагога [1].

Важливими соціально-педагогічними засадами роботи з батьками дітей з особливими потребами є:

1) урахування соціальної специфіки явища дезадаптації, практичне втілення якого передбачає роботу з оточенням з формування позитивного ставлення до проблем інвалідності у суспільстві та роботу з батьками, спрямовану на подолання наслідків неадекватного відношення до людей з особливими потребами на всіх рівнях соціального спілкування;

2) удосконалення змісту, форм і методів роботи з батьками дітей з особливими потребами, що передбачає врахування у роботі передового практичного досвіду адаптованого до проблем, інтересів і потреб конкретних батьків;

3) особистісно-орієнтований і комплексний підходи, що забезпечувалися створенням умов для формування суб'єктності особистостей батьків і використання різноманітних форм і методів соціальної роботи, що охоплюють різні аспекти допомоги сім'ям: соціально-психологічний, соціально-правовий, медичний тощо [3].

Соціально-педагогічна робота з родиною дитини з особливими потребами включає психологічну підтримку, соціально-правовий захист, профілактику дезадаптації та реабілітацію. На сучасному рівні організації допомоги цій категорії клієнтів реабілітація є домінуючою в діяльності соціального педагога. Адаптація сім'ї до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини, є обов'язковою складовою процесу реабілітації [4].

Важливою у соціально-педагогічній діяльності є допомога, що проявляється в трьох видах: психологічна, освітня, посередницька. Усі вони мають базуватися на внутрішніх ресурсах сім'ї. *Психологічна допомога* спрямована на регуляцію емоційного стану індивіда чи групи, які звернулися за підтримкою, профілактику можливих психологічних ускладнень, корекцію несприятливих психологічних станів, які з'явилися

з різних причин. *Освітня допомога* передбачає підвищення адаптивних можливостей суб'єкта соціалізації шляхом навчання й виховання. *Посередницька допомога* в діяльності соціального педагога включає кілька напрямків: активізація системи (лікарі, юристи, психологи тощо), яка надає підтримку; створення груп самопомоги; захист прав клієнта, утвердження соціальної справедливості і моральності у відносинах і ставленнях до людей з особливими потребами та їх батьків.

Таким чином, можна зробити *висновок*, що сутність соціально-педагогічної роботи з батьками дітей з особливими потребами полягає у цілеспрямованій організації ефективної взаємодії між фахівцем і батьками, що забезпечить найбільш оптимальне досягнення певних цілей. Зміст соціально-педагогічної роботи з такими батьками включає аспекти: педагогічний, психологічний, соціальний, правовий, та напрямки: профілактичний, реабілітаційний, корекційний і діагностичний, які ґрунтуються на визначених принципах і спрямовані на підвищення якості життя сім'ї дитини з особливими потребами.

Організація роботи з батьками на визначених засадах забезпечує підвищення активності батьків, сприяє розвитку почуття власної відповідальності за своє життя, дозволяє батькам самостійно продовжувати процес адаптації до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини.

Перспективи подальшої розробки проблеми полягають у визначенні сутності поняття адаптації всіх членів сім'ї до інвалідності дитини, розробці соціально-педагогічних програм, спрямованих на надання допомоги окремим категоріям сімей, які виховують дитину з особливими потребами.

Список використаної літератури

1. **Ви** не самотні : на допомогу батькам дітей з особливими потребами / [за ред. **Т. Д. Ілляшенко**]. – К. : Ніка-Центр, 2002. – 40 с.
2. **Мастюкова Е. М.** Семейное воспитание детей с отклонениями в развитии / Е. М. Мастюкова, А. Г. Московкина. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 408 с.
3. **Пальчевський С. С.** Соціальна педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 560 с.
4. **Соціально-педагогічна** робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями / за ред. А. Й. Капської. – К. : ДЦССМ, 2003. – 168 с.
5. **Соціальна** робота з батьками, що мають дитину-інваліда / за ред. А. О. Бучака. – Рівне, 2001. – 40 с.
6. **Соціальна** педагогіка: навч. посіб. / за ред. А. Й. Капської. – К. : УДЦССМ, 2000. – 264 с.
7. **Технології** соціально-педагогічної роботи : навч. посіб. / за заг. ред. А. Й. Капської. – К. : УДЦССМ, 2000. – 372 с.
8. **Титаренко Т.** Як працювати з батьками хворих дітей / Т. Титаренко // Психолог. – 2003. – № 5. – С. 3 – 7.
9. **Тюптя Л. Т.,** Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика: Навч. посіб. / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 574 с.
10. **Шахрай В. М.** Технології соціальної роботи :

навч. посіб. / В. М. Шахрай. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.

Соломка Н. В. Соціально-педагогічні засади роботи з батьками дітей з особливими потребами

У даній статі розкрито сутність та виявлено особливості соціально-педагогічних засад роботи з батьками дітей з особливими потребами: врахування соціальної специфіки явища дезадаптації батьків дітей з особливими потребами; удосконалення змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з батьками; особистісно-орієнтований і комплексний підходи у роботі з даною категорією. Виокремленні зміст, форми й методи ефективної роботи з батьками дітей з особливими потребами.

Ключові слова: соціально-педагогічні засади, зміст, форми й методи роботи з батьками, соціально-педагогічна робота з батьками.

Соломка Н. В. Социально-педагогические основы работы с родителями детей с особыми потребностями

В данной статье раскрыта сущность и выявлены особенности социально-педагогических основ работы с родителями детей с особыми потребностями: учет социальной специфики явления дезадаптации родителей детей с особыми потребностями; совершенствование содержания, форм и методов социально-педагогической работы с родителями; личностно-ориентированный и комплексный подходы в работе с данной категорией. Выделены формы и методы эффективной работы с родителями детей с особыми потребностями.

Ключевые слова: социально-педагогические принципы, содержание, формы и методы работы с родителями, адаптация родителей к жизненным условиям, осложненным инвалидностью ребенка, социально-педагогическая работа с родителями.

Solomka N. V. Socio-pedagogical basis of work with parents of children with special needs

In this article the author reveals the essence and peculiarities of social-pedagogical bases of work with parents of children with special needs: social accounting the specifics of the phenomenon of exclusion of parents of children with special needs; improvement of content, forms and methods of socio-pedagogical work with parents; person-oriented and integrated approaches in the work with this category. Allocated form and methods of effective work with parents of children with special needs.

Key words: socio-pedagogical principles, contents, forms and methods of work with parents, the process of socio-pedagogical work.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

УДК 37.013.42

Н. А. Данилівська

СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ У СФЕРІ ДОЗВІЛЛЯ

У сучасному суспільстві у зв'язку з кризою та трансформацією ряду соціальних інститутів (сім'ї, освіти), що традиційно грають основну роль в соціалізації молодого покоління, сфера дозвілля набуває все більшої важливості.

Про це дозволяє говорити зростаюча роль дозвіллевої діяльності в житті сучасної молоді, і, як наслідок, збільшення впливу її складових (видів дозвіллевої діяльності, значущих для молодих людей, поширюваних і пропагованих через них цінностей, зразків поведінки) в процесі соціалізації. Соціалізація – це засвоєння соціального досвіду, створеного суспільством і сконцентрованою роллю очікуванням. Іншими словами, це процес отримання властивостей, необхідних для життя в суспільстві.

На сучасному етапі розвитку, суспільство дає тлумачення поняття «молодь» як «соціально-демографічна група, що відрізняється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального становища та зумовлених першим та другим соціально-психологічних якостей» [1, с. 32]. Молодіжний вік являє собою ніби «світ», що існує між дитинством і дорослістю, тому щобиологічне, фізіологічне і статеве дозрівання завершене, а в соціальному відношенні це ще не є самостійна доросла особистість. Молодість виступає як період прийняття відповідальних рішень, які визначають усе подальше життя людини: вибір професії, свого місця в житті, формування світогляду.

Важливе місце в житті сучасної молоді займає сфера дозвілля. В. Петрушев дозвіллям називає: «Частину вільного часу, яка служить як відпочинку, так і розвитку особистості» [2, с. 12]. Дозвілля молоді – важлива сфера розвитку особистості. Вона сприяє формуванню наукового світогляду, політичної і моральної культури особистості, її естетичних поглядів і смаків; тут виробляється вміння відстоювати ідеали і духовні цінності, підтримувати норму здоров'я. Сфера дозвілля є однією з важливих засобів формування особистості молодої людини, оскільки в її умовах найбільш сприятливо проходять відновлювальні процеси, які знімають інтенсивні фізичні, інтелектуальні, психічні навантаження [3, с. 1]. Дозвіллева діяльність займає зовсім не відособлену позицію в системі інших сфер життя сучасного молоді. Більш того, в даний час дозвілля надає детермінуючий вплив на спосіб

життя і ціннісні орієнтації сучасної молоді. Використання вільного часу молоддю є своєрідним індикатором її культури, кола духовних потреб та інтересів конкретної особи, молодію людиною соціальної групи.

Особливо важливою роль дозвілля видається на сучасному етапі розвитку українського суспільства, також і через те, що воно перебуває у складних умовах ломки старих цінностей і формування нових соціальних відносин. Системна криза, що зачепила соціальну структуру суспільства, закономірно призвела до зміни соціальних орієнтирів, переоцінки традиційних цінностей, появи конкуренції на рівні масової свідомості між радянськими, національними і так званими «західними» цінностями. Це все призвело до трансформації змісту дозвілля, появи свіжих поглядів на це явище, виникнення нових його форм. Не останню роль у цьому процесі відіграє і сучасна молодь – найбільш динамічна та відкрита до інновацій соціально-демографічна група. Треба зазначити, що на сьогодні молодь у значній мірі сама стає суб'єктом власної соціалізації. Більше того, вона стає фактором зростаючої ваги у процесах соціально-економічних, політичних та культурних змін. Молодим вважається той, чий розвиток ще не завершений, хто ще не повністю інтегрований у суспільство, тобто ще не цілком засвоїв набір соціальних ролей, що притаманні дорослій людині, проте інтенсивно до цього готується в процесі соціалізації.

За останні роки, у всіх сферах життя суспільства сталися зміни, які спричинили цілий ряд гострих проблем, які вплинули як на суспільство, так і на окрему його категорію – молодь. Однією зі сфер життєдіяльності молоді, де найяскравіше відображуються наслідки вищезазначених трансформацій, є дозвілля. Проблемами дослідження дозвілля молоді займалися такі науковці, як Г. Пруденський, Б. Трушин, В. Петрушев, В. Піменова та ін. Також близькі праці з дослідження саморозвитку та самореалізації особистості в сфері дозвілля О. Беляєва, О. Каргіна, Т. Бакланова. Ретельно проаналізовані соціологічні – педагогічні дослідження духовних потреб молоді в сфері дозвілля у працях українських вчених таких, як І. Бех, І. Зязюн, Г. Сагач, І. Степаненко, П. Щербань, Ж. Юзвак, так і російських Н. Вересова, Б. Грушина, Б. Трегубова, В. Цукермана, та ін.

Треба відзначити, що дозвіллева діяльність сучасної молоді істотно впливає на становлення їх ціннісних орієнтацій, інтеграцію в різних сферах суспільного життя. У сучасній соціо-культурній ситуації дозвілля постає як суспільно усвідомлена необхідність, як сфера, де відбувається саморозвиток і самореалізація творчого і духовного потенціалу молоді.

На думку дослідників, «дозвілля як частина вільного часу, привертає молодь своєю нерегламентованістю і добровільністю вибору його різноманітних форм, демократичністю, емоційною насиченістю, можливістю поєднати в ньому фізичну та інтелектуальну діяльність, творчу і споглядальну, виробничу й ігрову. Для значної частини молодих

людей соціальні інститути дозвілля є основними джерелами соціально-культурної інтеграції й особистісної самореалізації» [4, с. 81].

У сфері дозвілля молодь більш відкрита для впливу і дії на неї найрізноманітніших соціальних інститутів, що дозволяє з максимальною ефективністю впливати на їх моральне обличчя і світогляд. В процесі дозвілля відбувається зміцнення почуття товариства, зростання міри консолідації, стимулювання трудової активності, виробітку життєвої позиції, навчання нормам поведінки в суспільстві.

Молодь як суб'єкт характеризується також особливим змістом особистісної, предметної і процесуальної сторін життя. Подібний прояв соціальної якості молоді пов'язаний зі специфікою її соціального стану і визначається закономірностями процесу соціалізації в конкретних суспільних умовах. Конкретні умови життя молодих людей визначають особливості молодіжної свідомості, діалектична єдність структурних елементів якої й утворює спонукально-мотиваційну сутність молоді. У середині цієї єдності виникає різноманіття суперечливих детермінацій, які опосередковують специфіку їхніх відносин до навколишньої дійсності і мотивацію соціальної діяльності.

Всі ці прояви соціальної якості молоді в процесі розвитку переходять один в інший, взаємно доповнюють один одного, зумовлюючи її соціальну сутність, яка реалізується за допомогою різних видів діяльності.

Аналізуючи вивчену нами психолого-педагогічну літературу, з даної проблеми, ми можемо відмітити ряд особливостей молодіжного дозвілля. Своєрідність протікання молодіжного дозвілля є однією з особливостей. Батьківське середовище, як правило, не є пріоритетним центром проведення дозвілля молоді. Переважна більшість молодих людей воліють проводити вільний час поза будинком, у компанії однолітків. При вирішенні серйозних життєвих проблем, молоді люди охоче приймають поради батьків, але при виборі форм проведення дозвілля, кола друзів, стилю одягу вони вважають за краще керуватися своїм бажанням, смаком і т. д. І. Бестужев-Лада стверджує [5, с. 231]: «...для молоді «посидіти компанією» – пекуча потреба, один з факультетів життєвої школи, одна з форм самоствердження. При усій важливості і силі соціалізації молодої людини в навчальному і виробничому колективі, при всій необхідності змістовної діяльності на дозвіллі, при всій масштабності зростання «індустрії вільного часу» – туризму, спорту, бібліотечної і клубної справи – при всьому цьому молодь уперто «збивається» в компанії однолітків. Виходить, спілкування в молодіжній компанії – це особлива форма дозвілля».

Треба відзначити, що найвища цінність дозвілля для молоді полягає в тому, аби наблизити улюблене і викоренити пусте, непотрібне. Під час цього процесу дозвілля перетворюється на спосіб життя, заповнення вільного часу різноманітною, змістовно насиченою діяльністю. Особливості культурного дозвілля молоді заключаються в високому рівні

культурно-технічної оснащеності, використання сучасних дозвіллевих технологій, форм і методів, естетично насиченому просторі і високому художньому рівнідозвіллевого процесу.

Молодіжне дозвілля закріплює і закладає в молодій людині такі звички й уміння, які потім цілком визначатимуть його відношення до вільного часу. Саме на цьому етапі життя молоді людини виробляється індивідуальний стиль дозвілля і відпочинку, накопичується перший досвід організації вільного часу, виникає прихильність до тих чи інших занять.

Таким чином, засобами дозвіллевої діяльності реалізується одне з головних завдань людини – всебічно розвивати свої здібності. Формування і розвиток здібностей можуть бути реалізовані на основі задоволення потреб. Потреби ж, у даному взаємозв'язку, є рушійною силою здібностей. У зв'язку з цим потрібен всебічний розвиток здібностей і настільки ж усебічне задоволення потреб. Зрозуміло, що це неможливо без сфери дозвілля, де молода людина знаходить задоволення потреб, у тому числі, потреба особистості в розвитку, самовдосконаленні.

Активне, змістовне дозвілля вимагає певних потреб і здібностей людей. Робити натиск на творчі види дозвіллевих занять, на забезпечення прямої участі в них кожної молоді людини – от шлях формування в юнаків і дівчат особистісних якостей, які сприяють змістовному й активному проведенню вільного часу.

Дозвілля дає можливість сучасній молоді людині розвивати багато сторін своєї особистості, навіть власний талант. Для цього необхідно, щоб до дозвілля він підходив з позицій свого життєвого завдання, свого покликання – всебічно розвивати власні здібності, свідомо формувати себе.

Таким чином, можна відмітити, щодозвілля дає можливість сучасній молоді людині розвивати багато сторін своєї особистості, навіть власний талант. Для цього необхідно, щоб до дозвілля молода людина підходила з позицій свого життєвого завдання, свого покликання – всебічно розвивати власні здібності, свідомо формувати себе. У сучасній молоді відбувається істотна переоцінка значення дозвілля як соціально-культурної категорії в житті суспільства. Дозвілля, щовиконувалопротягомбагатьохроків роль придатка виробничоїсфери, стає все більш широким аспектом соціально – культурної діяльності молодого покоління, де відбувається самореалізація їх творчого й духовного потенціалу, тому на даний час дозвілля виконує чи не основну роль у соціалізації сучасної молоді.

Список використаної літератури

1. Щерба Г. І., Яремкевич Р. В. Організація дозвілля відпочинку як складова молодіжної політики в Україні / Г. І. Щерба, Р. В. Яремкевич // Молодіжна політика: проблеми і перспективи [зб. мат. IV Міжнар. наук-

практ. конф. 10–11 травня 2007 р.]. – Дрогобич, 2007. – С. 40 – 45.
2. Пішун С. Г. Формування культури дозвілля студентів ВНЗ в умовах роботи студентського клубу: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / С. Г. Пішун. – К., 2005. **3. Бочелюк В. Й.** Дозвіллезнавство. Навч. посіб. / В. Й. Бочелюк, В. В. Бочелюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с. **4. Орлов Г. П.,** Букреев А. Б. Активный отдых как фактор развития личности / Г. П. Орлов, А. Б. Букреев. – М. : Педагогика, 1991. – 222 с. **5. Бестужев-Лада И. В.** Молодость и зрелость: Размышления о некоторых социальных проблемах молодежи / И. В. Бестужев-Лада. – М. : Политиздат, 1984. – 231 с.

Данилівська Н. А. Соціалізація молодого покоління у сфері дозвілля

У статті розглядається процес соціалізації сучасної молоді у сфері дозвілля, його особливості, вплив на різні сторони особистості під час соціалізації через дозвілля.

Ключові слова: молодь, дозвілля, соціалізація.

Данилиевская Н. А. Социализация молодого поколения в сфере досуга

В статье рассматривается процесс социализации современной молодежи в сфере досуга, его особенности, влияние на различные стороны личности во время социализации через досуг.

Ключевые слова: молодежь, досуг, социализация.

Danilivskay N. A. The socialization of the young generation in the sphere of leisure

The article considers the process of socialization of today's youth in the sphere of leisure, its particular features, impact on different aspects of the person during the socialization through leisure activities.

Key words: youth, leisure and socialization.

УДК 379.8(076)

Х. П. Долотінова

**ШЛЯХИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗМІСТОВНОГО ДОЗВІЛЛЯ ПІДЛІТКІВ
ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ**

Будучи в цілому спрямованим на всебічний гармонійний розвиток особистості, вільний час у кожному конкретному випадку виконує свої специфічні функції. У перекладі з латинської мови слово «функція» означає обов'язок, коло діяльності, призначення ролі. Тема дозвілля, дозвіллевої діяльності в нашій країні не втрачає своєї актуальності.

Навпаки, ця проблема обростає все більшими протиріччями й ускладнюється. Ці протиріччя зумовлені насамперед невідповідністю між сутністю дозвілля культурно-дозвіллевої діяльності й існуючими в реальній дійсності формами і методами проведення дозвілля [1, с. 230].

Основною вимогою нашого часу є гуманізація суспільного процесу, зумовлена ствердженням ідеї самоцінності особистості, її цілісності та унікальності, постійного прагнення до самовдосконалення, творчості. У зв'язку з цим актуалізується потреба у соціально-педагогічній допомозі молоді в організації змістовного дозвілля, ефективного проведення вільного часу. Він є одним з важливих засобів формування особистості молодої людини, оскільки в його умовах найбільш сприятливо проходять реакційно-відтворюючі процеси, які знімають інтенсивні фізичні, інтелектуальні, психічні навантаження.

Виявлення шляхів успішної організації змістовного дозвілля підлітків за місцем проживання є одним із важливих компонентів соціально-педагогічної роботи. Ефективність цих шляхів дозвіллевого виховання визначається завершенням формування та високим рівнем вияву соціально вагомих якостей особистості.

Треба відзначити, що процес формування себе як особистості підлітка здійснюється за допомогою дорослих та друзів і ґрунтується на багатьох життєвих цінностях, які відповідають за своїм характером процесам, що відбуваються на рівні встановлення підлітком соціально-практичного зв'язку із навколишнім середовищем. Підлітки прагнуть з'ясувати значущі для них проблеми функціонування у світі дорослих, які узагальнені в їхній свідомості, та намагаються втілити їх у своє життя. Саме підлітки усвідомлюють необхідність оволодіння різними способами організації дозвілля, зокрема за місцем проживання.

Результатами багатьох наукових досліджень (І. Бех, А. Капська, С. Толстоухова та ін.) доведено, що в підлітковому віці стає помітним зв'язок практичної діяльності зі змістовним дозвіллям, він набуває логічного характеру, що приводить до послідовного осмислення закономірностей розвитку життєвих цінностей підлітка. Молодь цікавлять зв'язки гурткової та секційної діяльності у клубних об'єднаннях за місцем проживання з різними професіями, наприклад, актора, продюсера, спортсмена, художника, програміста, тобто можливості збагачення життєвого досвіду через змістовне дозвілля.

Принципово важливим, вочевидь, є те, що включення підлітків у різноманітні форми роботи допомагає їм уже сьогодні відчутти себе більш реалізованими, рівними один одному, надають змогу робити свій внесок у створення та збагачення середовища, у якому вони мешкають [3, с. 260].

Аналіз низки досліджень з проблем позанавчальної роботи (В. Гнатюк, Л. Головка, С. Гончарук, К. Горбунова, Т. Грищенко, Н. Гурець, А. Даник, Г. Єскіна та ін.) доводить наявність у діяльності загальноосвітньої школи такої практики, за якої соціалізація особистості

старшокласників здійснюється переважно в групових та масових формах роботи, що супроводжується ігноруванням особистісних потреб, творчих інтересів кожного підлітка. Для подолання такого підходу в клубних об'єднаннях слід використовувати такі організаційні форми дозвіллевой роботи, які дозволяють демонструвати зацікавленість дорослих кожним підлітком, демонструвати його найкращі якості. Важливо знайти та виявити такі якості, що підвищують самооцінку підлітка не лише в його очах, а й перед однолітками. Такими формами роботи, на нашу думку, постають власне форми диференційованого підходу до організації змістовного дозвілля підлітків за місцем проживання.

Аналіз наявних і впроваджених у практику роботи клубного об'єднання за місцем проживання форм організації дозвілля дозволив виявити деякі принципові положення щодо організації змістовного дозвілля підлітків за місцем проживання, серед яких найбільш вагомими є:

- застосування диференційованого підходу до організації внутрішньо клубних форм роботи як засобу формування особистісних якостей підлітків унаслідок включення їх до соціалізуючого процесу;
- використання індивідуального підходу в роботі з підлітками щодо їхньої соціалізації як дієвого засобу з вирішення конкретних виховних завдань;
- використання імпровізаційних методик як ефективного засобу активізації змістовного дозвілля підлітків;
- застосування комбінаторного й варіаційного методів компонування роботи клубного об'єднання за місцем проживання.

Реалізація цих принципових положень сприяє більш продуктивній організації змістовного дозвілля підлітків за місцем проживання.

У процесі вибору шляхів впливу на організацію змістовного дозвілля підлітків за місцем проживання на рівень сформованості особистісних якостей підлітків унаслідок включення до соціалізуючого процесу ми виходили з провідних умов становлення й розвитку особистості та напрямків залучення підлітків до організації змістовної діяльності. Це дозволило нам виокремити три напрями соціалізації підлітків у позанавчальній діяльності, що виявилися доцільними у практичній роботі клубного об'єднання за місцем проживання:

- 1) організація форм дозвіллевой діяльності з метою інформаційно-пізнавального розвитку підлітків;
- 2) застосування системного підходу до використання різноманітних форм дозвіллевой діяльності підлітків;
- 3) усебічне включення підлітків у різні особистісно-орієнтовані ситуації з наданням їм індивідуального забарвлення відповідно до творчих інтересів підлітків [4, с. 161].

Зауважимо, що важливою соціально-педагогічною умовою забезпечення успішної соціалізації підлітків у клубному об'єднанні за

місцем проживання є включення їх до різноманітних особистісно-орієнтованих ситуацій.

На нашу думку, головним засобом формування якостей особистості підлітка в соціалізуючому процесі клубного об'єднання за місцем проживання постає процес влучної організації змістовного дозвілля, покликаний забезпечувати розкриття творчого потенціалу особистості.

Щоб особистість могла розкрити себе достатньою мірою, необхідно під час планування діяльності клубного об'єднання за місцем проживання передбачити можливість функціонування всіх основних форм розвитку особистості підлітка, а насамперед-залучення підлітків до практичної діяльності, рольових ігор через систему спілкування. Виокремлюючи ці форми, ми підкреслюємо об'єктивну можливість розвитку всіх потенційних сил підлітка, а отже, впливи дозвіллевої діяльності (педагогів-організаторів, працівників, керівників гуртків, соціальних працівників) на особистість. Лише в результаті широко поданих всіх форм змістової дозвіллевої соціально-педагогічної діяльності можуть бути реалізовані творчі здібності особистості.

Ми підтримуємо думку Сисоевої про те, що творчість виявляється у взаємозв'язку продуктивного й репродуктивного та містить не тільки безпосередньо-репродуктивні дії, але й мотиви, відношення, погляди, переживання, самосвідомість та інші форми вияву людських якостей, що не приводять до певного результату [7, с. 150].

Умовами ефективного використання соціально-педагогічних шляхів організації дозвілля підлітків у клубних об'єднаннях за місцем проживання є:

а) розробка й дотримання основних вимог технологізації соціалізації підлітків;

б) урахування рівня сформованості знань працівників клубного об'єднання за місцем проживання, а саме інформаційного, репродуктивного та діяльні-сного компонентів;

в) спрямування діяльності працівників клубного об'єднання за місцем проживання на організацію змістовного дозвілля підлітків за місцем проживання;

г) формування у працівників клубного об'єднання за місцем проживання потреб і навичок передачі набутого досвіду підліткам;

д) залучення підлітків до змістовного дозвілля у клубному об'єднанні за місцем проживання як суб'єктів діяльності.

Процес цілеспрямованого залучення підлітків до різноманітних форм роботи, різних за складністю й напрямками, ефективно впливає на розвиток особистісних якостей підлітків, що формуються внаслідок соціалізуючого процесу, стає базовою умовою, якщо враховані такі вимоги: 1) наявність форм організації змістовного дозвілля, що цікавлять підлітків; 2) ліквідація суперечності між індивідуальними та колективними потребами та інтересами; 3) урахування сформованого зацікавлення будь-яким видом діяльності (спорт, театр, різьблення,

вишивання, куховарення тощо); 4) стабільний психічний та фізичний розвиток; 5) соціальний статус батьків (економічний фактор).

Практичний досвід, спостереження й аналіз результатів опитування респондентів свідчать про ефективність включення підлітків до підготовки будь-яких масових форм роботи за місцем проживання.

Проведене повторне опитування дозволило нам з'ясувати рівень задоволення підлітками своєю діяльністю в спеціально організованих заходах клубного об'єднання за місцем проживання. Під час аналізу відповідей ми виявили високий відсоток тих, хто хоче брати участь у заходах, а саме: акціях з привітання ветеранів війни, з допомоги дітям-інвалідам, які не виходять з дому, з допомоги щодо благоустрою мікрорайону, а також у пізнавальних формах роботи: конкурсах, рольових іграх, олімпіадах тощо. Ці відповіді цілком об'єктивні, оскільки у КГ не проводили спеціальну орієнтацію на участь у зазначених заходах, що й дало відповідний результат.

Аналіз даних рівня обізнаності про напрями та шляхи організації змістовного дозвілля за місцем проживання дозволив нам обґрунтувати такі основні положення:

а) недостатній рівень поінформованості про діяльність клубного об'єднання за місцем проживання, негативне емоційне ставлення особистості до такої діяльності вимагають визначення завдань, спрямованих на забезпечення глибокої мотивації пізнавальної діяльності для максимальної активізації мотиву набуття знань працівниками клубного об'єднання, а надалі – підлітками;

б) низький рівень репродуктивного компонента на початку дослідження зумовлює необхідність формування позитивно вмотивованого ставлення до дозвілєвої діяльності насамперед працівників клубного об'єднання за місцем проживання, а потім – підлітків;

в) метою всією клубної діяльності повинно бути розширення знань усіх учасників соціально-виховного процесу (працівників клубного об'єднання за місцем проживання, підлітків, їхніх батьків, друзів), формування прагнення досконалого володіння й певними навичками ораторського мистецтва, декоративної вишивки, малювання тощо.

Умови забезпечення соціалізації особистості підлітка містять використання різноманітних методів і прийомів. Так, метод саморозвитку можна назвати способом реалізації спільних зусиль керівника гуртка або секції й підлітка під час реалізації цілей і змісту організації дозвілля у клубному об'єднанні за місцем проживання.

Традиційні методи виховання особистості підлітка в умовах клубного об'єднання за місцем проживання реалізують за допомогою таких прийомів: стимулювання та позитивної оцінки участі у формах клубної роботи та спілкування з однолітками; залучення друзів батьків до діяльності клубного об'єднання за місцем проживання через рекламу заходів; залучення підлітків до співпраці на засадах самоврядування;

посилення мотивації участі у клубних формах роботи через підвищення самооцінки підлітків [1, с. 230].

Реалізація таких прийомів дозволяє підлітку побачити себе успішною, самореалізованою особистістю. Педагогічний процес клубного об'єднання за місцем проживання дає позитивний ефект за умови систематичного проведення занять з підлітками. Їхня періодичність може варіюватися, змінюватися залежно від реальних соціальних умов у клубних об'єднаннях за місцем проживання та регіональних особливостей. Знайомлячи підлітків із навколишнім світом, умотивовуючи їхню участь у будь-яких заходах, ми будемо не лише ситуацію пізнання та усвідомлення підлітком своєї особистості, вагомості для інших, але й переконуємо його в необхідності подальшого опанування знань, вивчення світу, формування поглядів, інтересів, ідеалів. Водночас слід створювати такі виховні ситуації, які б стимулювали пізнавальну діяльність кожного підлітка.

Проаналізовані умови організації змістовного дозвілля підлітків дозволяють їм розкривати свої здібності, реалізувати інтереси, знання, навички й уміння, стверджувати власну життєву позицію особистості як такої, що набула власного досвіду в змістовному дозвіллі.

Список використаної літератури

1. **Сухомлинский В. А.** Методика воспитания коллектива / В. А. Сухомлинский. – М. : Просвещение, 1988. – 230 с.
2. **Москаленко В. В.** Социализация личности (философский аспект) / В. В. Москаленко. – К. : Вища шк., 1986. – 199 с.
3. **Словник-довідник** для соціальних педагогів та соціальних працівників / за заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. – К. : УДЦССМ, 2000. – 260 с.
4. **Хейдметс М.** Человек, среда, пространство: Исследования по психологическим проблемам пространственно-предметной среды / М. Хейдметс. – М. : Тарту, 1979. – 161 с.
5. **Божович Л. И.** Психологические особенности развития личности подростка / Л. И. Божович. – М. : Знание, 1979. – 349 с.
6. **Ельконин Д. Б.** Проблемы возрастной и педагогической психологии : избр. психол. тр. / под ред. Д. И. Фельдштейн. – М. : Изд-во Междунар. пед. академии, 1995. – 224 с.
7. **Вайндорф-Сисоєва М. Є.** Педагогіка / М. Є. Вайндорф-Сисоєва. – К. : 2004. – 165 с.
8. **Соціальна педагогіка** : підручник / М. Б. Євтух, О. П. Сердюк. – К. : МАУП, 2002. – 232 с.
9. **Мудрик А. В.** О воспитании старшекласников / А. В. Мудрик. – М. : Просвещение, 1981. – 176 с.

Долотінова Х. П. Шляхи організації змістовного дозвілля підлітків за місцем проживання

У статті розкрито особливості соціалізації особистості в підлітковому віці. Процес формування себе як особистості підлітка здійснюється з допомогою дорослих та друзів і ґрунтується на багатьох життєвих цінностях, які відповідають за своїм характером

процесам, що відбуваються на рівні встановлення підлітком соціально-практичного зв'язку із навколишнім середовищем. Підлітки прагнуть з'ясувати значущі для них проблеми функціонування усвіті дорослих, які узагальнені в їхній свідомості, та намагаються втілити їхнє життя. Саме підлітки усвідомлюють необхідність оволодіння різними способами організації дозвілля, зокрема за місцем проживання.

Ключові слова: підлітки, клубні об'єднання, соціалізація, дозвілля.

Долотінова К. П. Пути организации содержательного досуга подростков по месту жительства

В статье раскрыты особенности социализации личности в подростковом возрасте. Процесс формирования себя как личности подростка осуществляется с помощью взрослых и друзей и основывается на многих жизненных ценностях, которые отвечают по своему характеру процессам, которые происходят на уровне установления подростком социально-практической связи с окружающей средой. Подростки стремятся выяснить значимые для них вопросы функционирования в мире взрослых, которые обобщены в их сознании, и пытаются воплотить их в свою жизнь. Именно подростки осознают необходимость овладения различными способами организации досуга по месту жительства.

Ключевые слова: подростки, клубные объединения, социализация, досуг.

Dolotina K. P. The Organization of Substantial Leisure Time of Teenagers at Place of Residence

The article reveals the peculiarities of personality socialization in adolescence. The process of self-development as a teenager's personality is carried out with the help of adult and friends and is based on many life values that are responsible for the nature of the processes, which occur at the level of establishing teenager socio-practical connections with the environment. Adolescents are eager to clarify the important to them issues connected with functioning in the world of adults, which are summarized in their minds, and try to implement them in their life. It is teenagers who are aware of the necessity of the organization of leisure time in the different ways at place of residence.

Key words: adolescents, club, socialization, leisure time.

О. І. Козлова

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ В КЛУБАХ І ДОЗВІЛЛЄВИХ ЦЕНТРІВ

Соціальний педагог – це спеціаліст соціокультурної сфери і йому притаманні особливі функції, які відмінні від функцій працівників культури. Головне для соціального педагога – сприяти розвитку творчості, організувати дозвілєві форми спілкування, що відповідає внутрішнім потребам та інтересам клієнтів і таких як є засобами культурної реабілітації різних категорій населення період нестабільності соціальної ситуації [3].

Сучасні уявлення про функції закладів дозвілля відповідають принципово новому розумінню культури дозвілля: дозвілєва діяльність сприймається як культуро творчий процес, що стимулює розвиток творчої індивідуальності, передбачає поліваріативність культурно-дозвілєвих та рекреаційних заходів, створює умови для виявлення та задоволення свободи вибору дозвілєвих потреб та інтересів і утвердження на цьому підґрунті системи цінностей особистості.

Мета статті: розкрити специфіку соціально-педагогічної роботи в клубах і дозвілєвих центрів, показати дозвілєву діяльність як культуро творчий процес який стимулює розвиток творчої індивідуальності людини.

Динамічний розвиток будь-якого суспільства, незалежно від його соціальної системи, відбувається в процесі трансформації, модернізації, збагачення новими поколіннями успадкованих від своїх попередників соціальних і моральних цінностей, традицій. Тому проблема організації дозвілля різних категорій населення, зокрема підростаючого покоління, є однією з найдавніших проблем людства і водночас залишається й надалі актуальні.

Процес організації дозвілля на різних вікових етапів має свої специфічні особливості. Діти і молодь є важливою соціально-демографічною групою. Їх поведінка та інтереси зумовлюються роллю в суспільстві, соціальним статусом, віком.

Інтенсивне формування особистісних властивостей робить даний вік одночасно і складним, і найбільш придатним для накопичення нових знань, умінь, навичок, досвіду [2].

Темі вивчення зв'язку між особистими характеристиками людей та тим, як вони проводять своє дозвілля, присвячено дуже мало публікацій. Як спеціалістів в області теоретичної психології особистості, так і дослідників теми дозвілля, очевидно, мало цікавить, чому певні люди віддають перевагу тим чи іншим видам діяльності, досягають в них досконалості, дуже захоплюються ними, а інші види діяльності

навпаки, викликають в них нудьгу та страх проте тема дозвілля вже давно цікавить людей, що не належать до наукового світу. Людей завжди цікавило як інші проводять свій вільний час. Більшість вважають, що форми проведення дозвілля, як правило, є об'єктом відносно «вільного вибору», який здійснюється без всякого примушення, тому по видам відпочинку, яким віддається перевага, можна говорити про потреби та особистісні риси людини. Так, наприклад, схильні до ризику любителі гострих відчуттів вибирають затяжні стрибки з парашутом; інтровертам подобається змагання з логічних ігор, таких як бридж та шахи, а шукачів пригод, що не знайшли свого місця в суспільстві, захоплюють екстремальні види спорту.

Багато авторів приводять численні «дані про дозвілля» та статистику, яка дозволяє отримати певну уяву про мотивацію дозвілля. Звичайно дані про дозвілля корелюють з безліччю демографічних факторів особливо з такими, як вік, стать та належність до певного соціально-економічного класу. В теперішній час форми проведення дозвілля залежить від статевої приналежності не так сильно, як раніше, але помітні статеві різниці все – таки збереглися. Оскільки вік пов'язаний з такими факторами, як матеріальний стан та фізична підготовка, то переважні види відпочинку теж явно залежать від віку. Крім того, переваг в сфері дозвілля явно пов'язані з багатьма корелятами приналежності до певного соціального класу, такими як рівень освіти, прибутки та професія [4].

Релігійні вірування, расові відмінності, національність та стан здоров'я теж впливає на вибір діяльності, якій люди присвячують свій вільний час. Крім того існують культурні та субкультурні відмінності в установках по відношенню до дозвілля.

Шиверс вважає, що під дозвіллям можна мати на увазі наступні сім понять:

- дозвілля як реактивна діяльність – час; відводиться на творчість та навчання; символ культурних досягнень та підвищення рівня освіти;
- дозвілля як задоволення – джерело щастя, що має в якійсь мірі гедоністичний характер і дозвілля дає можливість уникнути туги зайнятися діяльністю, що приносить максимальне задоволення;
- дозвілля як відновлення сил – на дозвіллі людина стримує фізіологічні та психологічну стимуляцію, необхідну для того, щоб продовжити роботу, яка має бути основною ареною для самореалізації;
- дозвілля як екзистенціальний стан – дозвілля сприймається людиною як стан свободи як такої, який неможна визначати через види пов'язані з ним діяльності;
- дозвілля як функція – дозвілля можна розглядати з точки зору виконуваних ним функцій, таких як релаксація, розвага розширення досвіду; в сутності, це тимчасове звільнення від деяких обов'язків;
- дозвілля як відображення соціальної стратифікації – на дозвіллі представники одного класу щедро витрачають свій час та гроші на очак

інших, щоб відповідати їх уявлення про життєві стандарти цього класу; таке непродуктивне використання часу говорить про те, що фінансове положення людини, дозволяє їй вести святкове життя;

- дозвілля як час – для будь-якої людини це дискреційне (тобто той, що використовується на власний розсуд) чи вільний час, який не вимагається для підтримки біологічних функцій, економічного стану чи виконання соціокультурних обов'язків. Дозвілля – це вибір.

Типологія клубів і закладів клубного типу засвідчує, що дозвіллева діяльність здійснюється в різноманітних об'єднаннях населення:

- суспільно-політичних клубах, клубах молоді;
- художніх, творчих об'єднаннях (театральних, музичних, циркових, фольклорних та ін.);
- мистецтвознавчих об'єднаннях (клубах любителів книг, друзів кіно, любителів живопису, поезії, музики);
- об'єднаннях звичайно-наукового профілю (друзі природи, садівників, квітників, астрономів та ін.);
- технічних клубах (автолюбителів, радіотехніків);
- об'єднання рукодільників (в'язання, вишивання, крій та шиття);
- спортивних фізкультурних об'єднаннях (клубах, секціях, тенісу, гімнастики, шейпінгу, атлетики).

Форми соціально-культурних об'єднань можуть бути різні. Це гуртки, студії, любительські об'єднання, ініціативні клуби.

Благодійні об'єднання ініціюють та фінансують створення різних дозвіллевих об'єднань [5].

Не дивлячись на те, що соціальний педагог при організації дозвіллевої діяльності дітей використовує ті ж методи, що і шкільний вчитель, проте його робота відрізняється певною специфікою. Якщо в школі метод змагання не зовсім допустимий, то в дозвіллевих групах, куди діти приходять за власним бажанням і керовані підвищеним інтересом до даної діяльності, цей метод стає одним з основних. Великий стимулюючий творчість дітей ефект дають також ігрові методи.

Необхідною в організації дозвілля є й оцінка результатів діяльності, яка має стати визнанням здібностей дитини, стимулом до подальшої творчості. В зв'язку з цим соціальному педагогу важливо розуміти та пам'ятати, що, оцінюючи роботу вихованця, краще переоцінити, ніж недооцінити її. Причому похвали мають відповідати оцінці, бути прилюдними та яскравими по формі [2].

Оскільки соціальний педагог працює з групою, йому важливо використовувати механізм лідерства, за допомогою якого він досягає єдності групи. Це має бути людина знаюча, здатна аналізувати, така, що легко вступає в контакт, справедлива, володіючи організаторськими здібностями, що користується авторитетом. Він є першим помічником соціального педагога.

Враховуючи, що серед тих, хто відвідує дозвілєві групи – в основному діти, соціальний педагог має добре знати особливості цієї вікової категорії і підбирати форми та методи роботи в залежності з її смаками, ідеалами та настроями, одночасно формуючи останні як соціально цінні та значимі [1].

Молодь постійно тягнеться до спілкування. Частіше всього це сусіди по дому, двору, вулиці. Тому соціальний педагог бере під свою увагу все найважливіше оточення підопічних і, визначивши інтереси групи, намагається якомога більше її членів прилучити до центрів, підібрати в цих центрах для них відповідну їх захопленням діяльність.

Окрім групових соціальний педагог використовує індивідуальні методи роботи: спостереження, бесіду, збір інформації та документів, метод діагностики – всебічне вивчення та оцінка особистісних якостей виховання. Соціальний педагог повинен завжди пам'ятати, що, не дивлячись на те що він працює з групою, він перш за все має піклуватися про кожного члена групи окремо. У кожного своя доля, і допомогти йому належно знайти себе в житті, набути необхідний статус, змінитися в кращій бік – його завдання [5].

Особливістю дозвілєвих об'єднань є демократична обстановка в них. Елементами цієї обстановки є групові традиції, що дисциплінують особистість, і суспільна думка, що допомагає членам групи змінити свою поведінку та відповідно статус в ній, а також сприяє вихованню культури спілкування. Це дуже важливо, так як сучасна молодь відчуває труднощі в спілкуванні через емоційну нестриманість, невміння і небажання рахуватися з нормами суспільного життя. Культура спілкування – це поважання іншої особистості, визнання її прав. Спілкування продуктивно, коли до нього приєднуються співчуття до людини, хвилювання, людська доброта, і навпаки, спілкування порушується в ситуації, коли одна людина намагається вознести себе над іншими, безтактна, не вміє слухати співрозмовника. Тренінги спілкування, які проводить соціальний педагог зі своїми вихованцями, допомагають сформувати у них необхідні навички культурної поведінки, яка передбачає суворі дотримання суверенітету і рівності в спілкуванні, повага до чужої думки, вміння відстоювати свою думку, стриманість, уміння вчасно зупинити даремні суперечки.

В організації дозвілля соціальними службами накопичено певний досвід дозвілєвого спілкування в клубах, салонах, бібліотеках, в парках, в молодіжних організаціях, на радіо і телебаченні [4].

Варта уваги діяльність так званих клубних салонів, де спілкування не скуто рамками організаційних форм та не поділяються на організаторів та маси.

В багатьох містах стали традиційними клуби вихідного дня, де дорослі та діти займаються різноманітною творчою діяльністю. Клуби «Господарочка» об'єднують жінок, що демонструють одна одній свою

майстерність по шиттю, приготування різноманітних страв; обмінюються досвідом ведення домашнього господарства.

У сімейних клубах крім організації дозвілля вирішуються питання виховання дітей. Важливо, що в ці клуби приходять вся сім'я: і дорослі і діти.

Комплексний підхід до виховання школярів полягає перш за все в тому, що всі виховні взаємодії направлені на формування їх особисті в цілому, об'єднані в єдину цілісну систему. Можна виділити ряд компонентів комплексного підходу до виховання: єдність мети, завдань, змісту, методів та організаційних форм виховання; єдність взаємодії на свідомість, почуття та поведінку школярів; цілеспрямована організація всіх сфер діяльності; єдність навчання, розвитку та виховання; забезпечення чіткого планування та координації виховної діяльності всіх соціальних інститутів виховання [3].

Дозвіллова діяльність дітей та підлітків здійснюється в центрах дозвілля.

Одна з функцій цих центрів – освіта, що передбачає володіння знаннями поверх і на базі шкільних програм. Ці знання відрізняються доступністю, практичною придатністю, науковою та суспільною значимістю.

Серед духовних центрів, що дають додаткову освіту, розрізняють: інформаційно-теоретичні; науково-демонстраційні; навчально-інструктивні; пошуково-творчі.

Інформаційно-теоретичні центри організують навчання на базі університетів культури, де проводяться лекції, бесіди, кіноперегляди, концерти, при відвідуванні виставок, музеїв.

В усій цій роботі соціальний педагог не винаходить будь-яку особливу методику, а використовує методи навчання та виховання загальноосвітньої школи [5].

В сучасних умовах подібні центри стали своєрідними клубами, де діти та підлітки оволодіють навиками спілкування, займаючись в гуртках та зустрічаючись з цікавими людьми, отримують уявлення про різноманітні професії, що допомагають їм здійснити свій життєвий вибір. Дискусії за «круглим столом», зустрічі з цікавими людьми активізують їх соціалізацію [1].

Список використаної літератури

1. Бочарова Н. И., Тихонова О. Г. Организация досуга детей в семье: Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Н. И. Бочарова, О. Г. Тихонова. – М. : Изд. центр « Академия», 2001 – 208 с. **2. Бочелюк В. В.** Дозвіллезнавство: Навч. посіб. / В. В. Бочелюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 208 с. **3. Василькова Ю. М.** Методика и опыт работы социального педагога / Ю. М. Василькова. – М. : Владос, 2001. – 249 с. **4. Петрова І. В.** Дозвілля в зарубіжних країнах: Підручник / І. В. Петрова. – К. : Кондор, 2005. – 408 с.

5. Організація вільного часу школярів: навч.-метод. посіб. / С. Я. Харченко, І. В. Белецька, Т. С. Гаміна. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 304 с.

Козлова О. І. Специфіка соціально-педагогічної роботи в клубах і дозвіллевих центрів

У статті розкрито роль соціального педагога в сприянні розвитку творчості людини, в організації дозвіллевої форми спілкування та специфіка його роботи в клубах і дозвіллевих центрах.

Ключові слова: соціальний педагог, дозвілля як реактивна діяльність, дозвілля як задоволення, дозвілля як відновлення сил, дозвілля як екзистенціальний стан, дозвілля як функція, дозвілля як відображення соціальної стратифікації, дозвілля як час.

Козлова О. И. Специфика социально-педагогической работы в клубах и досуговых центрах

В статье раскрыта роль социального педагога в содействии развитию творчества человека, в организации досуговой формы общения и специфика его работы в клубах и досуговых центрах.

Ключевые слова: социальный педагог, досуг как реактивная деятельность, досуг как удовольствие, досуга как восстановление сил, досуга как экзистенциальное состояние, досуга как функция, досуга как отражение социальной стратификации, досуг как время.

Kozlova O. I. The specificity of the socio-pedagogical work in clubs and leisure centers

The article explores the social role of the teacher in promoting human creativity in the organization of recreational forms of communication and specificity of his work in clubs and leisure centers.

Key words: social teacher, leisure time as the reactive activities, leisure as pleasure, leisure as the restoration of forces, leisure as existential condition, leisure time as a function of leisure as a reflection of social stratification, leisure as time.

УДК 37.013.42

К. М. Супруненко

**ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ЕВОЛЮЦІЇ
СІМЕЙНОГО ДОЗВІЛЛЯ**

Розглядаючи особливості релігійних уявлень про світ, В. Розанов зазначає, що міфологічне та етичне уявлення про соціально-культурну сутність сім'ї формується у текстах Старого та Нового завіту Біблії. У

цих міфологічних джерелах знаходимо соціально-культурні визначення сім'ї, характерні для різних епох. Незважаючи на відносну суперечливість, наведених в Біблії визначень, вони являють собою апологію чуттєвої любові та патріархальної сім'ї [1].

У літературно-педагогічних пам'ятках ХУІ-ХУІІ століть [2] міститься фактографічний матеріал щодо традицій сімейного побуту та правил поведінки в сім'ї, які характерні для культурно-педагогічної практики визначеного періоду. Так, «Домострой» Сільвестера (ХУІ ст.) спрямований на виховання у членів сім'ї відповідальності одне за одного, за своїх дітей, старих батьків, за духовний та моральний клімат у сім'ї, її матеріальне благополуччя.

До середини ХІХ ст. в громадській думці переважали релігійно-догматичні погляди на шлюб та сім'ю, яка розглядалась як щось незмінне, стабільне, що мало вираз в ототожненні способу життя в патріархальній та буржуазній сім'ї. Той факт, що поряд з моногамною сім'єю у світі існували східна полігінія або індійсько-тібетська поліандрія, істориками сім'ї просто ігнорувалась.

Формування селянської родини в Україні та особливості її функціонування в системі соціальних інститутів села вивчали А. Єфименко, М. Костомаров, В. Тарновський, І. Франко та ін. Видатний український історик М. Грушевський, обґрунтовуючи концепцію історії українського народу, особливо підкреслював «селянську» природу українського народу. Звідси можна зробити висновок щодо значення села як соціально-культурного середовища, в якому відбувається духовний розвиток української сім'ї [3].

Традиції сімейного дозвілля українського народу віддавна відбирали найцінніше, збагачувались і бережливо передавались з покоління в покоління. Всі творчі сили людини були спрямовані на зміцнення сім'ї, свого роду. З найдавніших часів діти були активними учасниками трудових процесів, разом з дорослими дбали про забезпечення матеріального достатку сім'ї. Тільки та людина, яка успішно закінчувала цю школу праці в своїй родині, ставала добрим господарем, батьком чи нянькою, навчателем своїх дітей. Ігри та забави, пісні, ритуальні танки, до яких залучається дитина в сім'ї, були важливими формами виховання, вони становили цілком усвідомлений прояв любові до всього живого та неживого, розглядались сім'єю як перші екологічні уроки.

Ідея привчання дітей до виробничих процесів знаходить своє підтвердження в дитячих іграшках, у зменшених предметах праці – сапках, грабельках, кісках, ціпках для обмолоту збіжжя, реманентах тощо, якими під час дозвілля гралися діти. Серед пам'яток трипільської культури є дитяча іграшка з кераміки – це візок на двох колесах з упряженими кіньми. Отже, давні трипільці в ігровій формі сімейного дозвілля привчали дітей до природного матеріального світу, до розуміння призначення і візка, і тварин, а також до з'ясування ролі й

місця у виробничій та побутовій сферах. Сьогодні батьки так само через іграшки привчають дітей до праці, однак нині це електронні іграшки.

Безумовно такі дитячі ігри та забави можна розглядати як усталені форми сімейного дозвілля. Вони входили складовими компонентами до весняних чи купальських обрядів, даючи змогу маленьким учасникам ненав'язливо ознайомлюватися зі звичаями та обрядами свого народу. Набуття дитиною основних навичок участі у сімейних звичаях та обрядах було одним із видів релаксації і традиційно пов'язувалось з культурною діяльністю жінок.

Сімейні традиції, звичаї і обряди найліпше відображали досвід виховання дітей українського народу. Розвиненість тривких родинно-сімейних, побутових і культурних традицій свідчить про високий рівень формування етносу. Використання в обрядових діях пісень і танців дослідники вважають потужними психофізичними чинниками, що відбивають особливості морально-етичних, естетичних культурних цінностей українців [4]. Історичні документи, складені арабськими і грецькими мандрівниками, літературна пам'ятка «Повість давноминулих літ» [2] засвідчують веселу вдачу давніх українців, їхню особливу схильність до музики, співу, уміння знаходити вихід зі складних ситуацій, виявляти готовність до будь-яких життєвих випробовувань. Протягом розвитку історії українського народу пісенне мистецтво набувало нових якостей і значення.

За своєю структурою свята та обряди – це не тільки форма дозвілля. В них закодовані всі найосновніші етнопсихічні, психологічні й етнічні генограми [4]. Засвоюючи їх з раннього віку, людина формує не тільки стереотипні дієства, але й світоглядні структури. Народний досвід виробив цілу систему таких кодових форм. Їхні початки закладені ще в колискових піснях. Тут є елементи поетичного світогляду, шанобливе ставлення до людини та природи, першоабетка математичного мислення, поважання праці, лицарства, працелюбства, історичного родоводу.

Творчо-активна діяльність дітей у сфері вільного часу формує та розвиває увагу, гнучкість і динамізм мислення, його відносну автономність і здатність знаходити зв'язки між явищами і процесами, створює високий рівень інформаційної насиченості у спілкуванні між однолітками та з дорослими. Ця діяльність здійснюється в рамках таких провідних форм, як: конструктивно спрямована праця, пізнання та спілкування на основі розвитку абстрактного мислення, ціннісна орієнтація гуманістичного спрямування.

Сьогодні з понад 500 видів занять, які функціонують у дозвіллевому просторі, нині регулярно використовуються тільки 2-3 %. Безперечно, це одна з причин того, що більшість товариських компаній проводить своє дозвілля вдома, на вулиці і лише 15-20 % – у закладах культури. Тенденція до проведення дозвілля переважно в умовах домашнього культурного середовища може обмежувати духовний світ особистості, робить її соціальні відносини однобічними, статичними. Це

актуалізує проблему розвитку сімейного дозвілля в умовах громадського середовища, вдосконалення суспільних форм його організації, і, водночас, ставить особливі завдання перед закладами культури, які мають значний соціальний досвід організації сімейного дозвілля. Г. Тульчинський вважає за доцільне оцінювати діяльність культурно-освітніх закладів за показником активізації вільного часу, який відповідав би ступеню включення окремого індивіда чи соціальної спільноти у клубну діяльність. На думку Г. Євтеєвої, при цьому важливо розрізнити участь індивіда у клубних заняттях пасивного і активного типу. Якщо заняття пасивного типу в основному виконують регенеративні функції (відновлюють трудовий тонус і розвивають активність людини на рівні фізіології), то активні стимулюють психологічні можливості, підвищують розумову працездатність, сприяють формуванню колективістських здібностей особистості.

У сільській місцевості можливості закладів культури і спорту використовуються ще з меншою ефективністю. На заваді різні причини: неуккомплектованість кваліфікованими кадрами, формальне ставлення місцевих керівників до культурно-освітньої і фізкультурно-оздоровчої роботи, незабезпеченість обладнанням та музичними інструментами, спортивним інвентарем, невідповідність приміщень сучасним вимогам тощо. Таким чином, пасивне дозвілля – надто обмежений спосіб проведення вільного часу, яке тільки у поєднанні з активним відпочинком має сенс. Такий відпочинок починається з переходу від споживацького, видовищного способу використання вільного часу до форм дозвіллевої діяльності, які передбачають пряму чи непряму взаємодію людей, через яку засвоюються духовні цінності.

Сфера дозвілля надано руху, у ній відмирає старе, народжується нове. Перспективні форми змістовної організації вільного часу переконують, що тенденція до активізації дозвілля набирає сил і темпів.

Висновки. Вивчення особливостей організації сімейного дозвілля дозволяє говорити про значний соціально-культурний потенціал і можливості його використання у соціалізації особистості та збагаченні духовного потенціалу суспільства. У духовному житті суспільства склалися неоднозначні і суперечливі тенденції: з одного боку, суттєве зростання потреб населення у вивченні своєї історії та культури, активізація участі населення в аматорській діяльності, спрямованій на вивчення культурної спадщини, актуалізація народних традицій, обрядів, свят, створення сімейних фольклорних колективів; з іншого, – очевидне зниження загального культурного рівня населення, масштабний прагматизм як вияв поширення індивідуалістичних настроїв, наступ комерційної масової культури, яка ставить за мету не примноження людського в людині, а високі прибутки. Означені тенденції вимагають серйозного наукового аналізу, спрямованого на вивчення особливостей використання сім'єю та закладами культури потенціалу сімейного дозвілля з метою його раціонального використання.

Список використаної літератури

1. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – К. : «Артек», 2009. – 728 с. **2. Історія української культури:** Зб. матеріалів і документів / За ред. С. М. Клончука, В. Ф. Остафійчука. – К. : Вища шк., 2000. – 607 с. **3. Грушевський М. С.** Очерк истории украинского народа / Сост. и ист. биогр. очерк Ф. Шевченко, В. Смолия. – К. : Либідь, 1990. – 400 с. **4. Кравець О. М.** Сімейний побут і звичаї українського народу. Історико етнографічний нарис / О. М. Кравець. – К. : Наук, думка, 1966. – 198 с.

Супруненко К. М. Історико-культурні аспекти зволюції родинного дозвілля

У статті доведено, що родинне дозвілля має значний потенціал, виступає середовищем, в рамках якого створюються умови для первинної соціалізації дітей і підлітків і формування основних соціально-культурних цінностей людини.

Ключеві слова: культурно-досугова діяльність, родинне дозвілля, соціально-культурні цінності людини.

Супруненко Е. Н. Историко-культурные аспекты эволюции семейного досуга

В статье доказано, что семейный досуг имеет значительный потенциал, выступает средой, в рамках которого создаются условия для первичной социализации детей и подростков и формирование основных социально-культурных ценностей человека.

Ключевые слова: культурно-досуговая деятельность, семейный досуг, социально-культурные ценности человека.

Suprunenko K. N. The Historical-Cultural Aspects of the Evolution of Family Leisure

The article shows that the family leisure has a considerable potential, is the environment in which the conditions for the primary socialization of children and adolescents and for the formation of the main social-cultural values of a man are created.

Key words: cultural and recreational activities, family leisure, social-cultural values of a person

Відомості про авторів

1. **Блонська Ольга Юріївна** – студентка 2 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Юрків Я. І.
2. **Данилівська Наталія Анатоліївна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.
3. **Долотінова Христина Петрівна** – студентка 2 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.
4. **Зарайська Тетяна Сергіївна** – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Краснова Н. П.
5. **Іванова Олена Миколаївна** – студентка 4 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Юрків Я. І.
6. **Кобрікова Ольга Сергіївна** – студентка 2 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Золотова Г. Д.
7. **Коваленко Яна Михайлівна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Краснова Н.П.
8. **Козлова Оксана Ігорівна** – студентка 4 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.
9. **Михайловська Анастасія Павлівна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет

- імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Луганцева О. Г.
10. **Мірошниченко Ірина Миколаївна** – студентка 4 курсу історичного факультету Донецького національного університету. Науковий керівник – професор Стяжкіна О. В.
 11. **Пригода Тетяна Миколаївна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.
 12. **Сергієнко Євгенія Вікторівна** – студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту праці та соціальних технологій Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Науковий керівник – професор Яковенко А. В.
 13. **Силкіна Світлана Анатоліївна** – студентка 4 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Краснова Н. П.
 14. **Скорік Христина Євгенівна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Краснова Н.П.
 15. **Смик Анастасія Сергіївна** – студентка 2 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.
 16. **Солодка Марина Василівна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Юрків Я. І.
 17. **Соломка Наталія Валеріївна** – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Краснова Н. П.
 18. **Стусова Вікторія Юріївна** – студентка 4 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.

19. **Супруненко Катерина Миколаївна** – студентка 4 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.
20. **Сухорукова Тетяна Миколаївна** – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Краснова Н. П.
21. **Терентьєва Олександра Андріївна** – студентка 3 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Краснова Н.П.
22. **Ткаченко Олена Сергіївна** – магістрантка спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Белецька І. В.
23. **Ткаченко Юлія Миколаївна** – студентка 4 курсу денного відділення Інституту педагогіки і психології спеціальності «Соціальна педагогіка» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, доцент Краснова Н.П.

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ПОШУК
МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ
(соціально-педагогічні науки)**

Збірник наукових праць студентів

№ 5, 2013

Частина II

Відповідальні за випуск:

доц. О. Л. Караман,

доц. Я. І. Юрків

Здано до склад. 29.02.2013 р. Підп. до друку 29.03.2013 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 18,25. Наклад 100 прим. Зам. № 82.

Видавець і виготовлювач

Видавництво Державного закладу

«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Т/ф: (0642) 58-03-20.

e-mail: alma-mater@list.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.